Feral Tribune

Knjiga br. 16
Split, 4. svibnja 1997.
Izdanje prvo

"Feral Tribune je glasilo
hrvatskih anarhista, protestanata i heretika
(Bogu-mili a ni Vragu nisu mrski)

Osnivaj:
Studio VIVA LUDEZ
Knjige izlaze glede & unatoć

DIJALOG U PAKLU

IZMEĐU MACHIAVELLIJA I MONTESQUIEUA

MAURICE JOLY

Maurice Joly
DIJALOG U PAKLU IZMEĐU MACHIAVELLIJA I MONTESQUIEUA

Preveo: Frano Cetinić-Petris

Feral Tribune, Split 1997.

Naslov originala
Maurice Joly
DIALOGUE AUX ENFERS ENTRE MACHIAVEL ET MONTESQUIEU

Strip na koricama: Alem Ćurin

VODIČ KROZ DIJALOG U PAKLU

UVODNA NAPOMENA

PRVI DIO

PRVI DIJALOG

Susret Machiavellija i Montesquieua u paklu. Machiavelli hvali zagrobni život. Tuži se zbog osude koju potomstvo vezuje uz njegovo ime i opravdava sebe.

Njegov jedini zločin bio je taj što je govorio istinu kako narodima tako i kraljevima; *machiavellizam je stariji od Machiavellija.*

Njegov filozofski i moralni sistem; teorija sile. — Nijekanje morala i prava u politici.

Veliki ljudi društvima čine dobro kršeći sve zakone. *Dobro proistječe iz zla.*

Razlozi davanja prednosti apsolutnoj monarhiji. — Nemoć demokracije. — Despotizam podstiče razvitak velikih civilizacija.

DRUGI DIJALOG

Montesquieuov odgovor. — Machiavellijeve doktrine uopće nemaju filozofskog utemeljenja. — Sila i lukavstvo nisu principi.

Najsamovoljnije se vlasti moraju oslanjati na pravo. Državni je razlog samo poseban interes Vladara i njegovih dvorjana.

Pravo i moral su osnove politike. Nedosljednost sistema što je izgrađen na suprotnim pretpostavkama. Ako Vladar ne poštuje moralna pravila, i podanici će postupati na isti način.

Veliki ljudi koji gaze zakone, pod izlikom spašavanja države, čine više zla nego dobra. Anarhija je često manje zlo od despotizma.

Nespojivost despotizma sa sadašnjim stanjem ustanova kod vodećih naroda Evrope. — Machiavelli poziva Montesquieua da opravda svoj stav.

TREĆI DIJALOG

Pregled Montesquieuovih ideja. Nerazlikovanje tipova vlasti prvi je uzrok despotizma i anarhije.

Politički običaji pod utjecajem kojih je bio napisan *Vladar.* Napredak društvene znanosti u Evropi.

Široki sistem jamstava kojim su se narodi okružili. Ugovori, ustav i građanski zakoni.

Podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu. To je stvaralački princip političke slobode glavna prepreka tiraniji.

O tome kako je predstavnički sistem, kao oblik vladavine, najbolje prilagođen modernim vremenima. Pomirenje poretka i slobode.

Pravda, bitna osnova vladavine. Kralj koji bi danas primjenjivao principe iznesene u *Vladaru* bio bi stavljen na optuženičku klupu Evrope.

Machiavelli drži da su njegovi principi još uvijek na snazi u politici vladara. — Spreman je to i dokazati.

ČETVRTI DIJALOG

Machiavelli kritizira ustavni režim. Vlasti će ostati nepomične ili će na silu izaći iz svoga djelokruga.

Narodne su mase ravnodušne spram javnih sloboda, čije im je stvarno uživanje nedostupno.

Predstavnički je režim nepomirljiv s principom narodnog suvereniteta i ravnoteže vlasti.

Revolucije. O tome da narodni suverenitet vodi u anarhiju, a anarhija u despotizam.

Moralno i društveno stanje modernih naroda nespojivo je sa slobodom.

Spas je u centralizaciji.

Cezarizam kasnoga Rimskog Carstva. Indija i Kina.

PETI DIJALOG

Montesquieu pobija ideju o neminovnosti despotizma.

Machiavelli je uzeo činjenice za opće zakone.

Postupni razvitak liberalnih ustanova od feudalnog sistema do predstavničkog režima.

Ustanove se kvare uslijed gubitka slobode. Treba je dakle pri uređenju vlasti brižno čuvati.

Montesquieu ne prihvaća princip o narodnom suverenitetu bez rezervi. O tome kako on shvaća taj princip. O božanskom pravu, o

čovjekovu pravu.

ŠESTI DIJALOG

Nastavak o istom predmetu. — Drevnost izbornoga principa. Ono je prvobitna osnova suvereniteta.

Krajnje posljedice narodnoga suvereniteta. — Revolucije neće biti učestalije pod djelovanjem tog principa.

Značajna uloga industrije u modernoj civilizaciji. Industrija je isto tako nepomirljiva s revolucijama koliko i s despotizmom.

Despotizam je toliko izašao iz običaja u najrazvijenijim društvima Evrope, da Montesquieu izaziva Machiavellija da mu pokaže način na koji bi ga povratio.

Machiavelli prihvaća izazov i započinje dijalog o tom predmetu.

SEDMI DIJALOG

Machiavelli ponajprije uopćava sistem koji namjerava primijeniti.

Njegove su doktrine za sva vremena; i u ovom stoljeću ima unučad koja znaju cijeniti njegove nauke.

Radi se samo o tome da se despotizam uskladi s modernim običajima. — Glavni svjeti koje on izvlači u cilju zaustavljanja kretanja modernih društava.

Unutarnja i vanjska politika.

Nova pravila po ugledu na industrijski poredak.

Od kakve koristi mogu biti štampa, govornica i pravne smicalice.

Kome treba dati vlast.

O tome kako se preko tih različitih sredstava mijenja karakter najneukrotivije nacije tako da prihvaća tiraniju kao neki od najmanjih azijskih naroda.

Montesquieu traži od Machiavellija da se kani općenitosti, daje mu za primjer državu utemeljenu na predstavničkim tijelima i od njega traži da pokaže kako će mu poći za rukom da joj nametne apsolutnu vlast.

DRUGI DIO

OSMI DIJALOG

Machiavellijeva politika na djelu

Uništenje ustanovljenog poretka pomoću državnog prevrata.

Oslanjanje na narod i promjena cjelokupnog zakonodavstva za trajanja diktature.

Nužnost da se nakon državnog prevrata zavede teror. Krvavi pakt s vojskom. O tome da uzurpator treba izdati novac sa svojim likom.

On će donijeti novi ustav i neće se plašiti da za osnovu uzme velike principe modernoga prava. Kako će mu poći za rukom izigrati te principe i postupno ih ukloniti.

DEVETI DIJALOG

Ustav

Nastavak o istom predmetu. Kako narod ratificira državni prevrat.

Uvođenje općeg prava glasa; iz toga proistječe apsolutizam.

Ustav mora biti djelo samo jednog čovjeka; stavljen na usvajanje bez rasprave, predočen kao cjelina, kao cjelina se i usvaja.

Da bi se promijenilo državno uređenje, dovoljno je promijeniti organe: Senat, Zakonodavno tijelo, Državno vijeće itd.

O Zakonodavnom tijelu. Ukidanje ministarske odgovornosti i parlamentarne inicijative. Predlaganje zakona je u isključivoj Vladarevoj nadležnosti. Obrana od narodnog suvereniteta pomoću prava na obraćanje narodu i prava zavođenja opsadnog stanja.

Ukidanje prava podnošenja amandmana. Smanjenje broja zastupnika. — Uvođenje plaćenog zastupničkog mandata. Skraćenje trajanja parlamentarnog zasjedanja. Diskreciona moć sazivanja, odlaganja i raspuštanja.

DESETI DIJALOG

Ustav (nastavak)

O *Senatu i njegovu ustroju.* Senat mora biti tek prividno političko tijelo kojemu je svrha da prikrije Vladarevo djelovanje i da na nj prenese apsolutnu i diskrecionu moć nad cijelim zakonodavstvom.

O Državnom vijeću. Ono mora, unutar svoje nadležnosti, igrati istu ulogu kao i Senat. Ono na Vladara prenosi zakonodavnu i sudbenu vlast. Ustav je izrađen. Rekapitulacija različitih načina na koje Vladar donosi zakone u takvom sistemu. Donosi ih na sedam različitih načina.

Odmah nakon donošenja Ustava, Vladar mora putem ukaza

donijeti i čitav niz zakona koji će ukloniti, pozivanjem na izuzetak od pravila, princip državnog prava koja Ustav priznaje na općenit način.

JEDANAESTI DIJALOG

O zakonima

O štampi. Duh Machiavellijevih zakona. Njegova je definicija slobode preuzeta od Montesquieua. Machiavelli se ponajprije bavi zakonima o štampi u njegovu .kraljevstvu. Njihov će se djelokrug proširiti i na izdavaštvo.

Vladina suglasnost za pokretanje novina i za sve promjene u sastavu redakcije. Porezne mjere u cilju ometanja štamparske struke. Ukidanje porotnoga suda u predmetima delikta štampe. — Administrativne i sudske kazne. Mjere upozorenja. Zabrana pristupa zapisnicima parlamentarnih sjednica kao i zapisnicima sa suđenja u predmetima štampe.

Suzbijanje lažnih vijesti. — Mjere zaštite od inozemnih novina. — Zabrana uvoza nedozvoljenih spisa. — Zakoni protiv građana koji u inozemstvu pišu protiv vlade. — Zakoni sličnog sadržaja diktirani susjednim državicama protiv njihovih vlastitih građana. — Strani dopisnici trebaju biti vladini plaćenici.

Načini obuzdavanja izdavačke struke. — Vladina odobrenja koja se izdaju štamparima, nakladnicima i knjižarima. — Mogućnost privremenog oduzimanja tih povlastica. — Kaznena odgovornost štampara. Ona ih primorava na to da sami vrše policijski nadzor i da o tome izvještavaju upravne organe.

DVANAESTI DIJALOG

O *štampi* (nastavak)

Kako će Machiavellijeva vlada uništiti štampu tako što će se sama baviti novinarstvom.

Provladine novine bit će dvaput brojnija od nezavisnih. Službene i poluslužbene, neslužbene i polunеslužbene novine.

Vlada krišom financira liberalne, demokratske i revolucionarne novine. Način organizacije i usmjeravanja.

Usmjeravanje javnoga mnijenja. Taktika, zbunjivanje i probni baloni.

Novine u unutrašnjosti. Važnost njihove uloge.

Upravna cenzura novina. — Obavijesti. — Zabrana objavljivanja pojedinih vijesti privatnoga karaktera.

Govori, izvještaji i službeni zapisnici kao dodatak vladinoj štampi. — Jezični i stilski postupci nužni za pridobivanje javnoga mnijenja.

Vječno uznošenje vlade. — Prenošenje tobožnjih napisa iz svjetske štampe u kojima se hvali vladina politika. — Kritika ranijih vladavina. — Stvarna tolerancija vjerskih rasprava i lake književnosti.

TRINAESTI DIJALOG

O urotama

Račun žrtava koji treba platiti da bi se osigurao mir.

O tajnim društvima. Njihova štetnost. — Deportacije i masovni progoni njihovih članova.

Moguće proganjanje onih koji im budu kasnije pristupili.

Zakonito postojanje pojedinih tajnih društava čije će šefove imenovati vlada, kako bi se sve znalo i svime upravljalo.

Zakoni protiv prava na okupljanje i udruživanje.

Promjene u organizaciji sudstva. Načini djelovanja na sudbenu vlast, a da se izrijekom ne dirne u nesmjenjivost sudaca.

ČETRNAESTI DIJALOG

O zatečenim ustanovama

Sredstva koja od njih preuzima Machiavelli.

Ustavna, sigurnost. O tome da je to apsolutan ali nužan imunitet koji uživaju vladini opunomoćenici.

O državnoj advokaturi. Što se može izvući iz te ustanove.

O Vrhovnom sudu; opasnost koju predstavlja ova sudska instanca ukoliko je odveć samostalna.

Pomoć koju daje umijeće tumačenja primjene zakona u oblasti političkih prava.

Kako se zakonski tekst dopunjuje putem presuda. Primjeri.

Način da se, koliko je moguće, spriječi obraćanje građana sudovima u pojedinim osjetljivim slučajevima. Poluslužbene izjave državne uprave o djelokrugu zakona i o njihovu značenju. Rezultat takvih izjava.

PETNAESTI DIJALOG

O općem pravu glasa

Teškoće koje treba izbjeći u primjeni općeg prava glasa.

Treba izbjeći da se putem izbora imenuju čelnici upravnih vijeća koja su izabrana na općim izborima.

O tome da princip općeg prava glasa ne bi smio — bez najveće moguće opasnosti — biti prepušten slobodnom djelovanju pri izboru zastupnika.

Kandidate treba obavezati prethodnim polaganjem zakletve. — Vlada treba biračima predložiti svoje kandidate, a svi njeni opunomoćenici moraju zdušno pripomoći da oni budu i imenovani.

Birači ne smiju biti u mogućnosti da se okupljaju u svrhu izbornog dogovaranja. Treba izbjegavati da birači odlaze na glasanje u veće gradske sredine.

Ukidanje glasanja za izbornu listu: usitnjavanje izbornih okruga u kojima se osjeća utjecaj opozicije. — Kako se mogu dobiti izbori bez pribjegavanja izravnoj kupovini glasova.

O opoziciji u Domovima. O parlamentarnoj strategiji i umijeću odnošenja pobjede pri glasanju o pitanjima s dnevnoga reda.

ŠESNAESTI DIJALOG

O pojedinim staležima

Opasnost koju općenito predstavljaju kolektivne snage.

O nacionalnim gardama. O nužnosti njihova raspuštanja. O mogućnosti osnivanja i raspuštanja novih.

O Univerzitetu. O tome da mora biti posve ovisan o državi, kako bi vlada mogla usmjeravati duh mladeži. — Ukidanje katedri ustavnoga prava. O tome kako će podučavanje i apologija suvremene povijesti biti od najveće koristi za usađivanje ljubavi i obožavanja Vladara kod budućih naraštaja. — Širenje vladina utjecaja uz pomoć slobodne nastave koju će držati sveučilišni profesori. *O advokatskoj komori.* Poželjne reforme. Advokati trebaju vršiti svoju ulogu pod nadzorom vlade koja ih i imenuje.

O svećenstvu. O mogućnosti koja se nadaje Vladaru da političkoj vrhovnoj vlasti pridruži i duhovnu. Opasnost koju za države predstavlja nezavisnost svećeničkoga zvanja.

O politici koju treba voditi prema Svetom Ocu. Stalna prijetnja raskolom veoma je efikasna u obuzdavanju njegova utjecaja. O tome

kako je najbolje da se u Rimu drži jedan stalni garnizon, a, ustreba li, i sruši papinska svjetovna vlast.

SEDAMNAESTI DIJALOG

O policiji

Zamašni program razvitka koji je prijeko potreban ovoj ustanovi.

Ministarstvo policije. Promjena tog naziva ako nije po volji.— Unutarnja i vanjska policija. — Odgovarajuće službe u svim ministarstvima. — Službe međunarodne policije.

Uloga koju bi mogao igrati knez iz vladajuće kuće.

Uvođenje crnog kabineta je nužno.

Lažne zavjere. Korist od lažnih zavjera. Sredstvo da se podstakne podrška Vladaru i donesu zakoni o izvanrednom stanju.

Nevidljivi odredi koji moraju okruživati Vladara kad izlazi u javnost. Dostignuća moderne civilizacije u tom pogledu.

Ulazak policije u sve pore društva.

O tome kako je umjesno dopustiti određeni prag tolerancije kad se u rukama ima sva oružana i policijska sila.

O tome kako pravo odlučivanja o individualnoj slobodi treba pripadati jednom jedinom sucu, a ne sudbenom vijeću.

Izjednačavanje političkog delikta s običnim kriminalom. Spasonosni učinak te mjere.

Krivičnu porotu sastavljaju državni službenici. O sudovima u predmetima običnog političkog delikta.

TREĆI DIO

OSAMNAESTI DIJALOG

O financijama i njihovu duhu

Montesquieuovi prigovori. Despotizam se može vezati samo uz osvajanja i vojnu vlast.

Prepreke u ekonomskom uređenju. Apsolutizam ugrožava pravo vlasništva.

Prepreke u financijskom uređenju. Samovolja u politici pretpostavlja samovolju u financijskom poslovanju. Izglasavanje budžeta, osnovni princip.

Machiavellijev odgovor. Oslanja se na proletarijat kojega

financijske kombinacije ostavljaju ravnodušnim, a njegovi zastupnici primaju plaću.

Montesquieu odgovara da se sam financijski mehanizam modernih država odupire zahtjevima apsolutne vlasti. Budžeti. Način njihove izradbe.

DEVETNAESTI DIJALOG

O budžetskom uređenju (nastavak)

Jamstva koja, po Montesquieu, takvo uređenje nudi. Nužna ravnoteža između prihoda i rashoda. Posebno izglasavanje budžeta prihoda i budžeta rashoda. Zabrana otvaranja dodatnih i izvanrednih kredita. Izglasavanje budžeta po stavkama. Društveno knjigovodstvo.

Machiavellijev odgovor. Financije su upravo onaj dio političkog života koji se ponajbolje prilagođava doktrinama machiavellizma.

Neće dirati u Društveno knjigovodstvo, na koje gleda kao na bezazlenu ustanovu. Raduje ga urednost u ubiranju državnih prihoda i čudesne moći računovodstva.

On ukida zakone po kojima je bila zajamčena ravnoteža državnih proračuna, nadzor i ograničenje potrošnje.

DVADESETI DIJALOG

Nastavak o istom predmetu

O tome kako budžeti nisu ništa drugo nego elastični okviri koji. se po volji mogu proširivati.

Zakonodavno izglasavanje nije ništa drugo nego puko ovjeravanje.

O umijeću predstavljanja budžeta, slaganja brojki. Važnost razlikovanja redovnog od izvanrednog budžeta. Trikovi prikrivanja troškova i deficita. O tome da financijski formalizam mora biti neproničan.

O zajmovima. Montesquieu objašnjava da je amortizacija duga neizravna prepreka potrošnji. Machiavelli neće vršiti amortizaciju; razlozi koje iznosi.

O tome da je upravljanje financijama u velikoj mjeri stvar štampe. Korist koja se može izvući iz zapisnika i službenih izvještaja.

Fraze, stereotipne rečenice i drugi jezični postupci, obećanja i nadanja kojima se treba služiti radi ulijevanja povjerenja poreznim obaveznicima, pripremanja unaprijed na mogući deficit, ili radi njegova

ublažavanja, ako do njega dođe.

O tome kako treba glasno priznati da se previše htjelo i najaviti oštre ekonomske odluke. Korist koja se može izvući iz takvih izjava.

DVADESET I PRVI DIJALOG

O zajmovima (nastavak)

Machiavelli hvali zajmove. Novi postupci uzimanja zajmova od strane država. Javni upisi.

Drugi načini da se namaknu sredstva. Državne obveznice. Zajmovi kod državnih banaka, oblasnih i gradskih uprava. Davanje u najam općinskih i državnih imanja. Prodaja nacionalnih dobara.

Kreditne ustanove i osiguravajuća društva. Način da se raspolaže čitavim javnim bogatstvom i sudbina građana veže uz opstanak uspostavljene vlasti.

Kako se plaća. Povećanja poreza. Konverzija. Konsolidacija. Ratovi.

Kako se podržava državni kredit. Velike kreditne ustanove čiji je prividni cilj pružanje kredita industriji, a skriveni podrška tečaju državnih dionica.

ČETVRTI DIO

DVADESET I DRUGI DIJALOG

Veličina vladavine

Djela Machiavellija bit će srazmjerna veličini sredstava s kojima raspolaže. — On će opravdavati teoriju o tome da *dobro proistječe iz zla.*

Ratovi na svim stranama svijeta. Slijedit će tragove najvećih osvajača.

U zemlji, goleme građevine. Podsticaj duhu špekulacije i poduzetništva. Industrijske slobode. Poboljšanje položaja radničkih klasa.

Montesquieuova razmišljanja o svemu tome.

DVADESET I TREĆI DIJALOG

O raznim drugim sredstvima koja će Machiavelli upotrebiti kako bi učvrstio svoje Carstvo i ovjekovječio svoju dinastiju

Osnutak pretorijanske garde spremne nasrnuti na malaksale dijelove Carstva.

Ponovo o građevinskim radovima i njihovoj političkoj koristi.

Ostvarenje ideje o organizaciji rada. Žakerija spremna u slučaju obaranja vlasti.

Strateški važne prometnice, radnička naselja izgrađena imajući na umu moguće ustanke. Narod koji sam protiv sebe gradi utvrđenja.

O sitnicama. Trofeji, simboli, slike i kipovi koji sa svih strana podsjećaju na Vladarevu veličinu.

Kraljevsko ime se daje svim ustanovama i svim dužnostima.

Ulice, javni trgovi i raskršća moraju nositi povijesna imena vladavine.

O birokraciji. — O tome da treba umnožiti broj službenika.

O odlikovnjima i njihovom korištenju. Načini da se po jeftinoj cijeni dobiju bezbrojni pristaše.

Obnova visokih naslova i najvećih imena povijesti još od Karla Velikoga.

Koristi od ceremonijala i etikete. Pompe i svečanosti. — O podsticanju na luksuz i osjetilna zadovoljstva kao načinu udaljavanja od zaokupljenosti politikom.

Moralna sredstva. Slabljenje karaktera. O moralnoj bijedi i njenoj koristi.

O tome kako nijedan od tih načina ne škodi Vladarevu ugledu i dostojanstvu njegove vladavine.

DVADESET I ČETVRTI DIJALOG

Osobeni znaci Vladareve fizionomije kakvom je zamišlja Machiavelli

Nedokučivost njegovih nauma. Ugled koji Vladar iz toga izvlači. — Riječ o Borgiji i Aleksandru VI.

Načini da se spriječi koalicija stranih sila koje su jedna za drugom obmanute. Obnova propale države koja će dati tristo tisuća vojnika više protiv naoružane Evrope.

Savjeti i kako će se Vladar njima koristiti.

O tome da stanoviti poroci postaju Vladarevom vrlinom. O dvoličnosti. Koliko je ona nužna. Sve se sastoji u stvaranju privida.

Riječi koje će značiti suprotno od onoga što prividno znače.

Govor koji Vladar treba držati u državi s demokratskom osnovom.

O tome da Vladar treba za uzor uzeti nekog velikana iz povijesti i napisati njegov životopis.

O tome kako je nužno da Vladar bude osvetoljubiv. S kojom lakoćom žrtve zaboravljaju: riječ Tacita.

O tome da nagrade trebaju uslijediti odmah nakon učinjenih usluga.

Koristi od praznovjerice. Ona navikava narod da računa na sretnu Vladarevu zvijezdu. Machiavelli je kockar kome sreća nikada ne okreće leda.

Nužnost galantnosti. Ona osigurava podršku ljepše polovice društva.

O tome kako je lako vladati uz pomoć apsolutne vlasti. Uživanja svih vrsta koja će Machiavelli pružiti svome narodu. — Ratovi u ime evropske nezavisnosti. On će prigrliti evropsku slobodu, ali samo zato da bi je bolje ugušio.

Škola političara koji su odgojeni zahvaljujući Vladarevu trudu. Država će biti puna malih Machiavellija.

DVADESET I PETI DIJALOG

Posljednje riječi

Dvanaest godina vladavine u nepromijenjenim uvjetima. Machiavellijevo je djelo ispunjeno. Javni je duh uništen. Karakter je nacije izmijenjen.

Povrat pojedinih sloboda. Sistem nije promijenjen.

Ustupci su samo prividni. Tek se izašlo iz razdoblja strahovlade.

Montesquieuov ukor. Ne želi više ništa čuti.

Dionova poučna priča o Augustu. Osvetnički Montesquieuov navod.

Machiavellijeva je apologija na vrhuncu. On je veći od Ljudevita XIV., od Henrija IV. i od Washingtona. Narod ga obožava.

Montesquieu taj sistem vladavine o kojem Machiavelli sanja naziva groznim snom. — Machiavelli odgovara da sve što je upravo rekao jest zgoljna stvarnost na jednom dijelu planete.

Montesquieu nagovara Machiavellija da mu kaže gdje je to sve ostvareno.

Machiavelli bi htio govoriti; ali vrtlog ga duša odnosi.

EPILOG

PRVI DIJALOG
Machiavellijev arsenal

DRUGI DIJALOG
Obraćanje narodu

TREĆI DIJALOG
Plebiscit

ČETVRTI DIJALOG
Parlamentarno potonuće

PETI DIJALOG
DA i NE

ŠESTI DIJALOG
Kako će glasati Montesquieu

SEDMI I UJEDNO POSLJEDNJI DIJALOG
Ne

MAURICE JOLY ILI ŽRTVA APOKRIFNOG EVANĐELJA

UVODNA NAPOMENA

Uskoro ćemo vidjeti strašno zatišje, kad će se sve dignuti protiv sile koja gazi zakone. Kad mu je Sula htio vratiti slobodu, Rim više nije bio u stanju da je prihvati.

Montesquieu: *O duhu zakona*

Ova knjiga nosi obilježja koja se mogu primijeniti na sve oblike vladavine, no, njen je cilj mnogo precizniji: oličava posebno ono političko uređenje koje se ni za dlaku nije mijenjalo još od nesretnog — i već tako, žalibože, dalekog — dana kad je bilo ustoličeno.

Ne radi se ovdje ni o satiri ni o pamfletu. Ukus modernih naroda je veoma istančan da bi prihvatio tako naprasne istine o suvremenoj politici. Neprirodno dugo trajanje pojedinih uspjeha može, uostalom, iskvariti i samu čestitost; ali javna svijest još živi i nebesa će se jednoga lijepog dana uključiti u ovu igru koja se zapodjenula protiv njih.

O pojedinim činjenicama i principima možemo bolje suditi kad ih promatramo izvan okvira u kojem se uobičajeno predočuju; no, ta promjena stajališta pokadšto plaše pogled!

Sve je ovdje predočeno kroz fikciju; no, uzaludno bi bilo unaprijed dati ključ odgonetke. Ukoliko ova knjiga ima neki domašaj, ukoliko zrači nekom porukom, onda je sam čitatelj mora pronaći, a ne da mu se ponudi gotova. Njeno čitanje, uostalom, priuštit će mnogu živu razonodu, samo joj treba pristupiti polako, kao što i dolikuje spisima koji nisu ispraznog sadržaja.

Nećemo se pitati koja je ruka ispisala ove stranice: djelo kao što je ovo donekle je bezlično. Ono je odgovor na poziv savjesti; svatko je sudjelovao u njegovu nastanku. Ono je sad tu pred nama i autor se povlači, jer bio je samo onaj što je pribilježio misli koje se tiču mnogih, tek više ili manje skriveni sudionik udruženih sila dobra.

Ženeva, 15. listopada 1864.

PRVI DIO

PRVI DIJALOG

MACHIAVELLI — Rekoše mi da ću na ovome pustome žalu sresti sjenu velikoga Montesquieua. Je li to doista ona pred mojim očima?

MONTESQUIEU — Pridjev veliki ovdje nikome ne pristaje! Ali ja sam onaj koga tražite.

MACHIAVELLI — Među glasovitim ljudima čije sjene napučuju boravišta mrtvih, nema nijednog koga bih sreo radije od vas, Montesquieu. Seljenjem duša prenesen u ova nepoznata prostranstva, zahvaljujem slučaju što je htio da se licem u lice nađem s piscem *Duha zakona.*

MONTESQUIEU — Bivši državni tajnik Firentinske Republike nije uopće zaboravio govor dvorjanina. Ali što bi drugo, osim tjeskoba i jadikovki, mogli jedan drugome reći oni koji su doprli do ovih mračnih obala?

MACHIAVELLI —Je li to filozof ili državnik što tako govori? Zar smrt ima bilo kakvo značenje za one koji su živjeli od misli, budući da je misao vječna? Ne poznajem, kad o sebi govorim, boljih uvjeta od ovih koji su nam ovdje dani sve do sudnjega dana. Biti bez materijalnih briga, živjeti u ozračju čistoga razuma, moći razgovarati s velikanima čija imena kao jeka odzvanjaju svijetom, pratiti izdaleka revolucije država, pad i preobražaj carstava, razmišljati o njihovim novim ustavima, o promjenama u običajima i mišljenjima evropskih naroda, o napretku njihove civilizacije u politici, umjetnostima, industriji, kao i u oblasti filozofskih ideja — kakav divan prizor što se nadaje misli! Toliko razloga za čuđenje! Toliko divota, ako je vjerovati sjenima koje ovdje silaze! Smrt je za nas poput dubokog povlačenja tokom kojega dovršavamo berbu povijesnih pouka i podviga čovječanstva. Ništavilo nije moglo prekinuti sve spone koje nas povezuju sa Zemljom, jer potomstvo se još sjeća onih koji su, poput vas, pokrenuli velika gibanja ljudskoga duha. Vaši su principi na snazi — u ovom času dok razgovaramo — gotovo u većem dijelu Evrope; i ako netko može biti pošteđen straha pri mračnom prelazu koji vodi u

pakao ili na nebo, tko bi to mogao biti više od onog koji se pred vječnim sudom pojavljuje s toliko blistavih zasluga?

MONTESQUIEU — Vi, Machiavelli, vi uopće ne govorite o sebi. To je odveć skromno za nekoga tko je za sobom ostavio toliki ugled kao pisac *Vladara.*

MACHIAVELLI — Čini mi se da razabirem ironiju koja se krije iza vaših riječi. Sudi li to veliki francuski pisac, dakle, o meni isto kao i narod koji, osim mog imena i slijepe predrasude, ništa drugo o meni ne zna? Ta mi je knjiga donijela, znano mi je to, zlokobnu slavu: učinila me odgovornim za sve strahovlade; navukla na me prokletstvo naroda koji su u meni pronašli oličenje svoje mržnje spram despotizma; ona je zatrovala moje zadnje dane i osuda potomstva kao da me dovde prati. A što li sam to učinio? Petnaest sam godina služio svojoj domovini — koja je bila Republika — borio se za njenu nezavisnost, branio je neprestano od Ljudevita XII., od Španjolaca, od Julija II., pa i od samog Borgije koji bi je, bez mene, bio ugušio. Zaštitio sam je od krvavih spletaka koje su se plele svuda oko nje, boreći se diplomacijom, kao što bi se drugi borio mačem; zaključujući sporazume, pregovarajući, uspostavljajući ili prekidajući veze sukladno interesima Republike, koja je tada bila pritiješnjena između dviju velevlasti, a ratna se sreća poigravala s njom kao s barkom u oluji. Nije to bila nikakva tlačiteljska ili autokratska vlast koju smo podržavali u Firenci; bile su to narodne ustanove. Jesam li bio jedan od onih koji se povodio za okolnostima? Krvnici Medicija znali su me pronaći nakon Soderinijeva pada[1]. Uzdignut kad i sloboda, ja sam s njom pao; živio sam u progonstvu, a da me nijedan vladar ni pogledom nije udostojio. Umro sam u siromaštvu i zaboravu. Eto mog života i eto zločina koji su mi priuštili nezahvalnost domovine i omraženost kod potomstva. Nebesa će, nadam se, biti pravednija prema meni.

MONTESQUIEU — Sve to sam, Machiavelli, znao i samo je to bilo razlogom što nikada nisam mogao shvatiti kako se firentinski rodoljub, službenik jedne Republike, prometnuo u utemeljitelja te mračne škole koja za učenike ima sve okrunjene glave, i koja je kadra opravdati najgora zlodjela strahovlade.

MACHIAVELLI — A ako bih vam rekao da je ta knjiga bila tek uobrazilja diplomata; da nije bila namijenjena objavljivanju; da je

naišla na odjek koji je zapanjio i samog pisca; i da je bila začeta pod odbljescima ideja koje su tada dijelile sve talijanske kneževine što su bile pohlepne za uvećavanjem, jedna na račun druge, a vođene podmuklom politikom u kojoj su najperfidniji držani za najsposobnije...

MONTESQUIEU — Je li to i vaše mišljenje? Budući da mi se obraćate s toliko iskrenosti, moram vam priznati da sam i ja dijelio to mišljenje, i da sam se u tom pogledu držao ocjene većine onih koji su poznavali vaš život i pomno čitali vaša djela. Da, da, Machiavelli, i to vam priznanje služi na čast, niste tada rekli ono što ste mislili, a to što ste rekli bilo je pod utjecajem osobnih čuvstava koja su u jednom trenutku uzburkala vaš svijetli um.

MACHIAVELLI — Griješite, Montesquieu, kao i svi oni koji sude poput vas. Moj jedini zločin jest u tome što sam iznosio istinu, kako pred narodima tako i pred kraljevima; ne moralnu, već političku istinu, ne istinu kakva bi trebala biti, već onakvu kakvom ona jest i kakvom će uvijek biti. Ljudska je narav, a ne ja, rodonačelnik nauka čije se očinstvo pripisuje meni. *Machiavellizam je stariji od Machiavellija.*

Mojsije, Sesostris, Salomon, Lisandar, Filip i Aleksandar Makedonski, Agatoklo, Romul, Tarkvinije, Julije Cezar, August, čak i Neron, Karlo Veliki, Teodorik, Klodvig, Hugo Capet, Ljudevit XI., Gonzalo od Cordobe, Cesare Borgia — eto predhodnika moga nauka. Da i ne spominjem one koji su došli poslije mene i čiji bi spisak bio podugačak, a kojima *Vladar* nije rekao ništa što oni već nisu znali temeljem samog vršenja vlasti. Tko mi je, u vašem vremenu, odao uzvišeniju počast od Friedricha II.? Perom u ruci me pobijao samo radi slave, ali se u politici strogo pridržavao mojih savjeta.

Zbog kojeg se neobjašnjiva zastranjenja ljudskoga duha na moju adresu upućuje prigovor za ono što sam u tom djelu napisao? Kao kad bi se znanstveniku spočitavalo što istražuje fizičke uzroke pada tijela koja nas pritom ranjavaju, liječniku što opisuje bolesti, kemičaru što ispituje otrove, moralistu što slika poroke, povjesničaru što opisuje povijest.

MONTESQUIEU — Oh, Machiavelli, što Sokrat nije ovdje da prozre sofizam koji se krije u tim vašim riječima! Ma koliko me priroda malo obdarila za prepirku, nije mi uopće teško uzvratiti vam prikladnim odgovorom: vi s otrovom i boleštinama uspoređujete zla koja rađa žudnja za vlašću, himba i nasilje; a to su te boleštine koje vaši spisi

prenose na države, to su ti otrovi čijem ih lučenju vi podučavate. Kad znanstvenik, liječnik ili moralist istražuju zlo, oni to ne čine da bi podučavali kako se ono širi, već kako se liječi. No, to je upravo ono što vaše djelo ne čini; ali, svejedno, zbog toga nisam ništa manje spokojan — od trenutka kad ga i vi sami držite za zlo, vi ga samim tim osuđujete, i barem smo oko toga suglasni.

MACHIAVELLI — Nismo uopće, jer vi, Montesquieu, niste dokučili sav doseg moje misli; jednom usporedbom sam vam otkrio svoju slabu stranu koju je bilo lako napasti. A Sokratova me ironija ostavlja ravnodušnim, jer bio je sofistom koji se samo bolje od drugih služio lažnim sredstvima, *logomahijom.* To nije ni vaša ni moja škola: ostavimo se dakle riječi i usporedbi i držimo se ideja. Evo kako ja predstavljam vlastiti sistem, i sumnjam da ćete ga uzdrmati, budući da je dedukcijom izveden iz moralnih i političkih činjenica vječne istine. U čovjeku je zlo jače od dobra. Čovjek je više sklon zlu negoli dobru; strah i sila imaju nad njim više upliva nego razum. Uopće mi ne pada na pamet dokazivati te istine; osim smušena koterijaštva baruna Holbacha — čiji je prvosvećenik bio J.J. Rousseau, a Diderot njegovim apostolom — nije bilo u vas ničega što bi im proturječilo. Svi ljudi teže za vlašću i nema nijednog koji nije, kad je mogao, bio tlačiteljem; svi, ili gotovo svi, spremni su žrtvovati prava drugih svojim interesima.

Što drži na okupu te proždrljive životinje koje nazivamo ljudima? U žarištu društava je gruba i neobuzdana sila; kasnije dolazi zakon, tj. i dalje sila, ali uređena pravilima. Pregledali ste sve povijesne izvore i vidjeli da je sila uvijek prethodila pravu.

Politička je sloboda tek relativan pojam; nužnost preživljavanja gospodari državama kao i pojedincima.

U stanovitim predjelima Evrope obitavaju narodi koji ne znaju za umjerenost u uživanju slobode. Ukoliko sloboda potraje, ona se pretvara u razuzdanost; dolazi do građanskoga ili društvenoga rata i država je izgubljena, bilo da se cijepa ili dijeli pod djelovanjem vlastitih konvulzija, bilo pak da je njeni unutarnji razdori čine lakim plijenom stranih sila. Zar onda nisu u pravu narodi što im je, u takvim okolnostima, više stalo do despotizma negoli do anarhije?

Kad su već jednom uspostavljene, države se izlažu dvjema pogibeljima: unutarnjim i vanjskim neprijateljima. Kojeg će se oružja

latiti u ratu protiv stranaca? Hoće li dvojica protivničkih vojskovođa razmijeniti svoje ratne planove da bi se uzajamno pripremili za obranu? Hoće li se lišiti noćnih napadaja, klopki, zasjeda, bitaka s nejednakim brojem ljudstva? Ne, nema sumnje, jer takvi bi ratnici bili izvrgnuti podsmijehu. A vi nećete da te zasjede i ta lukavstva, cijela ta strategija neophodna za vođenje rata, bude upotrebljena i protiv unutarnjeg neprijatelja, protiv buntovnika? Svakako, upotrebit će se s manje žara, ali, u osnovi, pravila će biti ista. Je li moguće čistim razumom voditi silovite skupine što ih pokreću čuvstva, strasti i predrasude?

Svejedno je li vođenje poslova povjereno autokratu, oligarhiji ili samom narodu, nijedan rat, nijedni pregovori, nikakva unutarnja reforma, ne mogu postići uspjeh bez pribjegavanja tim lukavstvima koja vam se pričinjaju toliko zazornim, ali kojima biste se i vi bili primorani uteći, da vas je, kojim slučajem, kralj Francuske bio zadužio ma i najmanjim nekim državnim poslom.

Djetinjast je prijekor koji se upućuje *Vladaru!* Što bi se politika petljala s moralom? Jeste li ikada vidjeli neku državu koja bi se rukovodila principima što određuju privatni moral? Svaki bi rat tada bio zločin, čak i pravedan rat; svako bi osvajanje, koje ne bi imalo drugih pobuda osim slave, bilo zlodjelo; svaki ugovor kojim bi se neka sila okoristila bio bi nedostojna prijevara; svaka uzurpacija suverene vlasti bila bi čin koji zaslužuje smrt. Ništa što ne bi bilo zasnovano na pravu ne bi bilo legitimno! Ali, upravo rekoh, i opetujem čak pred licem suvremene povijesti: sve su suverene vlasti za svoje žarište imale silu, ili, što izlazi na isto, nijekanje prava. Znači li to da ga ja osuđujem? Ne, ali ja vidim ograničenost njegove primjene, kako u odnosima između naroda, tako i u odnosima između onih koji vladaju i onih nad kojima se vlada.

Zar ne vidite, uostalom, da i sama riječ *pravo* ima krajnje neodređeno značenje? Gdje ono počinje, a gdje završava? Kad ono postoji, a kad ne postoji? Poslužit ću se nekim primjerima. Evo neke države: loša organizacija javne vlasti, demokracija koju razdiru nemiri, nemoć zakona da obuzdaju buntovnike i sveopći nered vode je k neminovnoj propasti. U tom trenutku, iz redova plemstva ili naroda uzdiže se neustrašivi pojedinac i ruši sve uspostavljene vlasti; ukida zakone, preuređuje sve ustanove i svojoj zemlji daruje dvadeset

godina mira. Je li imao pravo uraditi to što je uradio?

Pizistrat na silu osvaja utvrđenje i priprema stoljeće Perikla. Brut gazi rimski monarhijski ustav, protjeruje Tarkvinija i udarcima bodeža osniva Republiku čija je veličina najuznositiji prizor što ga je svijet ikada vidio. Ali borba između patricija i pučana — koja je, u mjeri u kojoj je bila obuzdavana, značila vitalnost Republike — podstiče raspad i sve će propasti. Cezar i August se pojavljuju; to su još uvijek prijestupnici; ali Rimsko Carstvo koje je naslijedilo Republiku, zahvaljujući upravo njima, traje isto toliko koliko i ona sama, a propada tako što će cijeli svijet pokriti svojim ruševinama. Je li pravo bilo na strani tih odvažnih muževa? Ne, po vama. Pa ipak ih je potomstvo ovjenčalo slavom; u stvari, oni su služili svojoj zemlji i spasili je; produljili njen opstanak kroz stoljeća. Vidite da je u slučaju država princip prava potčinjen principu interesa i da iz toga slijedi: *dobro može nastati iz zla; preko zla se dolazi do dobra,* kao što se i do ozdravljenja dolazi djelovanjem otrova, kao što se život spašava oštrim nožem. Manje me zanima dobro i moralno nego ono što je korisno i nužno; uzeo sam društva kakva jesu i iz toga sam izvukao odgovarajuće upute.

Jesu li, apstraktno govoreći, nasilje i lukavstvo zlo? Da, ali sve dok ljudi ne postanu anđelima, valja nam ih itekako koristiti pri vladanju.

Nešto je dobro ili zlo prema načinu na koji to upotrebljavamo, i ovisno o rezultatu koji polučujemo; cilj opravdava sredstva: i ako me sada upitate zašto ja, kao republikanac, dajem svuda prednost apsolutnoj vladavini, reći ću vam — kao svjedok koji se u svojoj domovini nagledao prevrtljivosti i kukavnosti svjetine, njena urođena nagnuća ropstvu, njene, isto tako, nesposobnosti da shvati i poštuje uvjete slobodna života — da je ona u mojim očima slijepa sila koja se, prije ili kasnije, raspada ukoliko nije čvrsto pridržana u rukama jednog jedinog čovjeka; odgovaram da narod, prepušten sam sebi, može sebe samo uništiti; da nikada neće znati ni upravljati, ni suditi, ni ratovati. Reći ću vam da je Grčka doživjela svoje zvjezdane trenutke upravo za pomračenja slobode; i da se bez despotizma rimskoga plemstva i, kasnije, bez despotizma careva, nikada ne bi razvila blistava evropska civilizacija.

Hoću li potražiti primjere u ovodobnim državama? Toliko su razvidni i brojni da ću spomenuti samo one koji mi prvi padnu na

pamet.

Pod kojim su ustanovama i pod kojim ljudima blistale talijanske republike? S kojim su suverenima Španjolska, Francuska i Njemačka postale moćne? Pod Leonom X., Julijem II., Filipom II., Barbarossom, Ljudevitom XIV., Napoleonom, pod svim tim, dakle, ljudima strašne ruke koja se češće laćala drške njihova mača negoli povelja njihovih država.

Ali, čudim se što sam toliko dugo govorio da bih uvjerio glasovitoga pisca koji me sada sluša. Nije li, ako sam dobro obaviješten, dio ovih ideja izložen i u *Duhu zakona*? Je li ovaj govor povrijedio ozbiljnog i hladnokrvnog čovjeka koji je o problemima politike razmišljao bez strasti? *Enciklopedisti* nisu bili braća Katon: pisac *Perzijskih pisama* nije bio svetac, čak ni smjerni vjernik. Naša škola, za koju se kaže da je amoralna, bila je, može biti, privrženija istinskome Bogu nego filozofi XVIII. stoljeća.

MONTESQUIEU — Vaše zadnje riječi ostavljaju me ravnodušnim, Machiavelli, premda sam vas ja slušao s pažnjom. Hoćete li sada vi poslušati mene, dopustiti mi da se i ja okoristim istom slobodom?

MACHIAVELLI — Šutjet ću kao zaliven i, u tišini punoj iskrenog štovanja, poslušati onog koga su nazvali *zakonodavcem naroda.*

DRUGI DIJALOG

MONTESQUIEU — Vaše doktrine, Machiavelli, ne predstavljaju ništa novo i, ako ih se ustručavam pobijati, to je manje zbog toga što uznemiruju moj duh, a više zato što, pogrešne ili istinite, nemaju filozofskog utemeljenja. Znam dobro da ste vi, prije svega, politički čovjek, i da vas činjenice zanimaju više od ideja. Ali, suglasit ćete se sa mnom, kad je riječ o vladanju, treba doprijeti do principa. U svojoj politici ne dajete nikakvo mjesto ni moralu, ni vjeri, ni pravu: u ustima su vam samo dvije riječi: *sila i lukavstvo.* Ako se vaš sistem svodi na to da sila igra veliku ulogu u ljudskim poslovima, da je okretnost neophodna državnička kvaliteta, onda, znate dobro, to je istina koju ne treba ni dokazivati; ali, ako nasilje uzdižete u princip, a lukavstvo u pravilo vladanja; ako u svojim razmišljanjima ne vodite računa ni o jednom zakonu čovječnosti, onda taj zakonik tiranije nije ništa drugo nego zakonik grubijana. Jer i životinje su također lukave i jake, i nema,

u biti, među njima drugoga zakona, osim zakona grube sile. Ali, ne vjerujem da bi i sam vaš fatalizam tjerao dotle, jer vi priznajete postojanje dobra i zla. Vaš je princip: *dobro može proisteći iz zla,* i da je stoga dopušteno činiti zlo, ako iz toga može nastati dobro. Vi ne govorite: Pogaziti svoju riječ jest dobro po sebi; dobro je okoristiti se korupcijom, nasiljem ili ubistvom. Ne, vi kažete: Može se pogaziti riječ, kad je to korisno: može se ubiti, kad je to nužno: pokrasti drugoga, kad je to probitačno. U vašem sistemu — nestrpljiv sam da to dometnem — tih se uputa pridržavaju samo vladari, i to onda kad se radi o njihovim interesima ili interesima države. Vladar, prema tome, ima pravo pogaziti zakletvu; može proliti potoke krvi, da bi se dočepao ili zadržao na vlasti; može do kože oguliti one koje je sam osudio na progonstvo, srušiti svaki zakon i proglasiti nove, ali i njih ponovo pogaziti, spiskati državnu kasu, potkupljivati, tlačiti, kažnjavati i, bez prestanka, tući.

MACHIAVELLI — Zar i sami niste rekli da je u despotskim državama strah nužan, vrlina beskorisna, čast opasna, da je potrebna slijepa poslušnost i da je vladar izgubljen ako, makar i na trenutak, spusti ruku[2].

MONTESQUIEU — Da, rekao sam; ali kad sam, kao i vi, nizao strašne uvjete pod kojima se održava tiranska vlast, to je bilo samo zato da bih je ponizio, a ne da bih je uzdizao; da bih — u svojoj domovini, koja nikada, blago njoj! nije pognula glavu pod takvim jarmom — pobudio užasavanje od nje. Kako ne možete vidjeti da je sila samo nesretni slučaj u hodu normalnih društava, i da su čak i najsamovoljnije vlasti dužne potražiti opravdanje u objašnjenjima koja su strana teoriji sile. Tlačitelji se ne pozivaju samo na interes, već i na dužnost. Oni se oglušuju o nju, ali je ipak prizivaju; nauk o interesima je dakle isto toliko nemoćan kao i sredstva na koja se u praksi oslanja.

MACHIAVELLI — Prekidam vas; priznajete udio interesa, no to je dostatno da se opravdaju sve političke nužnosti koje nisu u skladu s pravom.

MONTESQUIEU — To je državni razlog koji spominjete. Zapamtite dobro: za osnovu društava ne mogu uzimati upravo ono što ih uništava. Vladari i narodi, ali i građani pojedinačno, počinili su u ime interesa samo zločine. Državni interes, kažete! Ali kako ću znati, ako se počini ovo ili ono bezakonje, da mu je to doista od nekakve koristi?

Zar ne znamo da je državni interes najčešće isto što i interes dotičnog vladara, ili interes potkupljenih dvorjana koji ga okružuju? Uzimajući pak pravo za osnovu postojanja društva, ja se ne izlažem takvim posljedicama, jer pojam prava određuje granice koje interes ne smije prekoračiti.

Kad biste me upitali koji je temelj prava, ja bih vam odgovorio da je to moral čiji propisi nemaju ništa ni sumnjiva, ni nejasna, budući da su zapisani u svim vjerama i zlatnim slovima utisnuti u ljudskoj svijesti. To je to čisti izvor iz kojega treba da poteku svi građanski, politički, gospodarski i međunarodni zakoni.

Ex eodem jure, sive ex eodem fonte, sive ex eodem principio.[3]

Ali, to je ono mjesto na kojem se bjelodano vide sva vaša proturječja; vi ste katolik, vi ste kršćanin; klanjamo se istome Bogu, prihvaćate njegove zapovijedi, prihvaćate moral, prihvaćate pravo u odnosima među ljudima i, istodobno, gazite sve te zakone istom kad se radi o državi ili vladaru. Jednom riječju, *politika, po vama, nema što petljati s moralom.* Vi okrunjenoj glavi dopuštate ono što branite podaniku. Ovisno o tome tko ih čini, slabi ili jaki, vi uzdižete ili prokazujete ista djela; ona su zločin ili krepost, ovisno o položaju onih koji ih vrše. Hvalite vladara što ih je počinio, *a podanike šaljete na galije.* I ne pomišljate da nema društva koje bi moglo opstati s takvim principima; vjerujete da će se podanik dugo držati svojih zakletvi kad vidi da ih je njegov suveren pogazio; da će poštivati zakone kad dozna da ih gazi — i da ih gazi svakodnevno — onaj koji mu ih je dao; vjerujete da će oklijevati da krene putem nasilja, korupcije i prijevare, kad vidi kako tim putem, bez prestanka, koračaju oni kojima je dužnost da ga predvode? Urazumite se, znajte da svaka zloupotreba u javnim poslovima opravdava sličan prekršaj u privatnoj sferi, da svako političko izdajstvo rađa društveno izdajstvo; da svako nasilje odozgo ozakonjuje nasilje odozdo. Toliko o odnosima među samim građanima.

Što se tiče pak njihova odnosa spram vladajućeg sloja, ne trebam ni reći da bi to značilo unošenje klica građanskoga rata. Šutnja naroda samo je zatišje pobijeđenoga, jer bi mu svako jadikovanje značilo što i zločin. Pričekajte da se probudi: izmislili ste teoriju sile; budite sigurni da je nije zaboravio. Prvom zgodom će razbiti lance, slomiti ih pod najizlišnijom izlikom možda, i silom će preuzeti ono što mu je silom i

bilo oduzeto. Princip je despotizma ono jezuitsko *perinde ac cadaver;* ubiti ili biti ubijen; eto njegova zakona; danas je to zaglupljenost, a sutra građanski rat. Takvo je barem stanje u evropskome podneblju: na Istoku pak narodi drijemaju u miru, u ponižavajućem ropstvu.

Vladari ne mogu, dakle, dopustiti sebi ono čemu se protivi osobni moral: to je moj zaključak; i on je izričan. Vjerovali ste da me možete dovesti u neugodan položaj, uzimajući za primjer mnoge velikane koji su — zahvaljujući smionim djelima poduzetim na temelju povrede zakona — nabavili mir svojoj zemlji, pokadšto i slavu; i otud izvlačite svoj glavni argument: *dobro proistječe iz zla.* Nije me baš mnogo uvjerio; nije mi dokazao da su ti odvažni pojedinci učinili više dobra nego zla; nipošto nije utvrđeno, po meni, da društva ne bi, i bez njih, bila spašena i očuvana. Sredstva spasenja koja donose ne uklanjanju klice raspada koje unose u državu. Nekoliko je godina anarhije često puta daleko manje kobno po neko kraljevstvo od više godina šutljiva despotizma.

Divite se velikim ljudima; ja se divim tek velikim ustanovama. Da bi bili sretni, narodima su manje potrebni daroviti negoli čestiti ljudi; ali mogao bih se s vama i suglasiti u jednome — ako vam je do toga uopće stalo — neki su od nasilnih pothvata, kojima odajete priznanje, mogli doista biti od koristi pojedinim državama. Ta se djela mogu opravdati u antičkim društvima u kojima je vladalo ropstvo, a na snazi bila dogma o usudu. Nailazimo na njih i u srednjem vijeku, čak i u modernim vremenima; ali u mjeri u kojoj su običaji postali pitomiji, u kojoj se prosvjetiteljstvo proširilo na različite evropske narode; u mjeri još — i naročito — u kojoj su principi političke znanosti bila bolje shvaćeni i spoznati, pravo je zamijenilo silu, kako u principima tako i u zbilji. Bez sumnje, oluje će se slobode dizati i dalje, i u njeno će se ime počiniti još mnoga zlodjela: ali politički je fatalizam mrtav. Ako ste u svoje vrijeme mogli reći da je despotizam nužno zlo, to danas više ne možete, jer — pri sadašnjem stanju običaja i političkih ustanova kod vodećih naroda Evrope — despotizam je postao nemogućim.

MACHIAVELLI — Nemogućim?... Ako vam pođe za rukom da me u to uvjerite, dajem svečano obećanje da ću istom prigrliti vaše nazore.

MONTESQUIEU — Lako ću vam to dokazati, samo ako me još budete htjeli slušati.

MACHIAVELLI — Drage volje, ali pazite: vjerujem da vam je svaki trud zaludan.

TREĆI DIJALOG

MONTESQUIEU — Veliki broj sjena kreće se k ovome žalu; nećemo se uskoro moći gdje okrenuti. Dođite ovdje; inače ćemo se ubrzo izgubiti.

MACHIAVELLI — U zadnjim vašim riječima ne nalazim onu preciznost koja je krasila vaš govor na početku našega razgovora. Mislim da pretjerujete, kad su posrijedi posljedice principa koja ste izložili u *Duhu zakona.*

MONTESQUIEU — Namjerno sam u tom djelu izbjegao iznositi opširne teorije. Da ste se s njime upoznali drugačije nego preko onoga što vam je preneseno iz druge ruke, vidjeli biste da posebna izlaganja koja sada iznosim proistječu izravno iz principa koja sam tamo istaknuo. Povrh toga, nije mi teško priznati da su spoznaje do kojih sam naknadno došao izmijenile ili upotpunile neke od mojih zamisli.

MACHIAVELLI — Kanite li ozbiljno podržati stav kako je despotizam nespojiv s političkim stanjem evropskih naroda?

MONTESQUIEU— Nisam rekao svih naroda; ali navest ću vam, ako se slažete, one kod kojih je razvitak političke znanosti doveo do tog velikog rezultata.

MACHIAVELLI — Koji su to narodi?

MONTESQUIEU — Engleska, Francuska, Belgija, dio Italije, Pruska, Švicarska, Njemačka konfederacija, Nizozemska, čak i Austrija; kao što vidite, gotovo cijeli dio Evrope preko kojeg se nekoć prostirao rimski svijet.

MACHIAVELLI — Dijelom mi je poznato što se u Evropi desilo od 1527. naovamo, i priznajem da sam veoma znatiželjan čuti od vas kako ćete obrazložiti svoj stav.

MONTESQUIEU — Pa dobro, počujte! Možda će mi poći za rukom da vas uvjerim.

Nisu ljudi ti koji osiguravaju vladavinu slobode i dobre običaje u državama, već su to ustanove. O savršenstvu ili nesavršenstvu ustanova ovisi i svako dobro, ali će nužno ovisiti, također, i svako zlo, koje može nastati pri stupanju ljudi u društvo. I kad tražim najbolje

ustanove, shvaćate dobro da — prema lijepoj Solonovoj izreci — mislim na *najsavršenije institucije koje narodi mogu podnijeti.* To znači da ja ne zamišljam za njih nemoguće uvjete postojanja, i da se na taj način odvajam od onih žalosnih reformatora koji bi htjeli izgraditi društva na čistim racionalnim hipotezama, ne vodeći računa o klimi, navadama, običajima, ili čak predrasudama.

Pri nastanku nacija, ustanove jesu ono što one doista mogu biti u tom trenutku. Antika nam je pokazala čudesne civilizacije, države u kojima su uvjeti slobodne vladavine bili divno pojmljeni. Narodi kršćanskoga razdoblja imali su više poteškoća pri dovođenju svojih povelja u suglasje s razvitkom političkog života, no, oni su se okoristili poukama iz antike i, sa svojim kudikamo složenijim civilizacijama, ipak došli do savršenijih rezultata.

Jedan od prvih uzroka anarhije, kao i despotizma, bilo je teorijsko i praktično nepoznavanje — u kojem su se toliko dugo nalazile države Evrope — principa po kojima treba ustrojiti vlasti. Kad princip suvereniteta počiva isključivo u osobi vladara, kako se tada može istaknuti pravo naroda? Kako vlast onog koji je bio zadužen provesti zakone, a koji je, istodobno, bio i zakonodavac, ne bi samim tim bila tiranska? Kako građani mogu biti zaštićeni od samovolje, kad — nakon što su se zakonodavna i izvršna vlast tako izmiješale — još i sudbena vlast hrli u iste ruke?[4]

Znam dobro da stanovite slobode, stanovita javna prava koja se, prije ili kasnije, uvode u zaostalije političke običaje, nisu postavila samo prepreke neograničenom obavljanju apsolutne kraljevske vlasti; već da je — s druge strane — i blagost naravi pojedinih kraljeva, iz straha da ne izazovu zapomaganje naroda, učinila svoje i nagnala ih da s mjerom postupaju u vršenju prekomjernih ovlasti kojima su obdareni; ali, ništa manje istinito nije i to da su ta tako nesigurna i prevrtljiva jamstva bila prepuštena na milost i nemilost kralja koji je bio vlasnik, bar u principu, svih dobara, prava, pa i same osobe svojih podanika. Podjela vlasti je postavila problem slobodnih društava u Evropi, i ako nešto može ublažiti moj nespokoj u ovim trenucima koji prethode sudnjemu danu, onda je to pomisao na činjenicu da moj boravak na Zemlji nije bio bez ikakva utjecaja na to veliko oslobođenje.

Vi ste, Machiavelli, rođeni koncem srednjega vijeka, i vidjeli ste

kako se s renesansom u umjetnostima rađa zora modernih vremena; ali društvo sred kojega ste živjeli bilo je, dopustite da vam to kažem, još uvijek obilježeno tragovima barbarstva. Evropa je bila bojno polje. Ideje o ratu, o nadmoći i osvajanju, punile su glave državnika i vladara. Sila je bila sve, a pravo bez značaja, slažem se s tim; kraljevstva su bila plijen osvajača; a unutar država suvereni su se borili protiv vazala, veliki vazali su pak sravnjivali gradove sa zemljom. Sred te feudalne anarhije, koja je digla Evropu na oružje, prezreni su narodi bili svikli gledati na vladare i velikaše kao što se gleda na sudbinska božanstva kojima je izručen ljudski rod. Vidjeli ste neustrašive vojskovođe, čelične ljude, odvažne duhove; i taj svijet, ispunjen tmurnim čarima velikoga nereda, pojavio se vama kao što bi se pojavio i umjetniku, čija je mašta potresenija negoli njegovo moralno čuvstvo; to je ono što u mojim očima objašnjava *Vladara,* i vi ste bili bliži istini nego što ste htjeli pokazati kad ste ga maločas, želeći me uz pomoć talijanske himbenosti ispitati, pripisali uobrazilji diplomata. Ali, svijet se okretao i dalje, poslije vas; narodi su danas uvjereni da su gospodarima svoje sudbine: oni su — i pravno i stvarno — uništili povlastice i plemstvo kao stalež; uspostavili su princip koje će za vas biti novost, a koje potječe još od markiza Hugoa: oni su uspostavili princip jednakosti; u onima koji vladaju vide samo svoje opunomoćenike; ostvarili su princip jednakosti putem građanskih zakona koje im nitko ne može oduzeti. Stalo im je do tih zakona koliko i do vlastite krvi, jer u stvari, oni su njihove pretke i koštali tolike krvi.

Govorio sam vam maločas o ratovima: oni i dalje haraju, to znam; ali prvi napredak je učinjen kad pobjednici više ne uživaju nikakvo pravo vlasništva nad pobijeđenim državama. Međunarodno pravo, koje ste vi jedva poznavali, uređuje danas odnose među nacijama, kao što privatno građansko pravo uređuje odnose među pojedincima unutar svake države posebno.

Nakon što su osigurali svoja privatna prava putem građanskih zakonika, svoja javna prava putem *ugovora,* narodi su ushtjeli uvesti reda i u odnose sa svojim vladarima pa su svoja politička prava osigurali *ustavima.* Zadugo izručeni samovolji, uslijed nerazlikovanja različitih oblika vlasti — što je vladarima omogućavalo da donose *tiranske zakone, da bi ih tiranski i provodili* — oni su stoga podijelili vlast na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu, i između njih postavili

ustavne međe koje ne smiju biti prekoračene a da, samim tim, ne izbije uzbuna u cijelom političkom tijelu zemlje.

Samom tom reformom, koja je od golemog značaja, unutrašnje je javno pravo bilo stvoreno i izvedena su viši principi koja ga ustanovljuju. Vladareva osoba prestaje se brkati s osobom države; suverenitet se pojavljuje kao da svoj izvor ima dijelom i u samoj naciji, što vodi do raspodjele vlasti između vladara i međusobno nezavisnih političkih tijela. Ne namjeravam nipošto, pred slavnim državnikom koji me sluša, iznijeti razvijenu teoriju uređenja koje se, u Engleskoj ili Francuskoj, naziva *ustavnim režimom;* on je danas postao dijelom običaja vodećih država Evrope, ne samo zato što je izraz najviše političke znanosti već i naručito stoga što je jedini praktični oblik vladanja sa stajališta ideja moderne civilizacije.

U svim vremenima, pod vladavinom slobode, ili pod vladavinom tiranije, vladalo se samo zahvaljujući *zakonima,* jer *po načinu na koji su doneseni zakoni,* utemeljena su tako i sva jamstva građanima. Ako je vladar jedini zakonodavac, onda će donositi tiranske zakone, sretan ukoliko u nekoliko godina ne pretumba cijeli ustav zemlje; ali, u svakom slučaju, to je potpuni apsolutizam; ako je senat jedini zakonodavac, onda imamo oligarhiju, narodu mrski oblik vladavine, budući da postoji onoliko tirana koliko i moćnika; ako je narod zakonodavac, onda prijeti anarhija, što je drugi način uvođenja despotizma; ako je pak to skupština koju je narod izabrao, onda je prvi dio problema unaprijed riješen; jer tu je sama ta osnova predstavničke vlasti što je danas na snazi u cijelom južnom dijelu Evrope.

No, skupština narodnih zastupnika koja bi sama imala svu zakonodavnu vlast, ne bi dugo oklijevala da zloupotrebi svoje ovlasti i tako državu izloži najvećim mogućim pogibeljima. Režim koji se konačno uspostavio — sretno prelazno rješenje između aristokracije, demokracije i monarhijske ustanove — ravnomjerno obuhvaća sva ta tri oblika vlasti, uz pomoć ponderacije tih vlasti koja je pravo remek-djelo ljudskoga duha. Osoba suverena ostaje sveta, nepovrediva; ali, čuvajući mnoštvo osnovnih nadležnosti koje, za dobro države, moraju ostati u njegovom posjedu, njegova bitna uloga nije ništa drugo nego *opunomoćenik vršenja zakona.* Nemajući više u svojim rukama svu vlast, njegova odgovornost iščezava i prelazi na ministre koje imenuje u svoj kabinet. Zakon, predlaganje kojeg ostaje u njegovoj isključivoj

nadležnosti ili je podijeljeno s nekim drugim državnim tijelom, pripremljen je od strane vijeća koje čine ljudi vični obavljanju državnih poslova, a daje se na odobrenje Gornjem domu — u kojem je članstvo nasljednog ili doživotnog karaktera — koji ispituje jesu li zakonske dispozicije u skladu s ustavom, i biva izglasan u Zakonodavnom domu, koji je izraz izborne volje naroda, i na kraju primjenjivan od strane nezavisna sudstva. Ako je zakon manjkav, on je odbačen ili dopunjen amandmanima od strane istog Zakonodavnog tijela: Gornji dom se protivi njegovu usvajanju jedino ako je suprotan temeljnim zasadama na kojima počiva sam ustav.

Trijumf ovog tako duboko promišljenog sistema, čiji se ustroj, to vam je jasno, može kombinirati na tisuću načina, a sukladno ćudima naroda na koji se primjenjuje, sastojao se u tome što je pomirio poredak i slobodu, stabilnost s pokretom, i što je učinio mogućim da svi građani sudjeluju u političkom životu zemlje, uklanjajući nemire i nezadovoljstva s javnih mjesta. To je zemlja koja vlada sama sobom, uzastopnim promjenama parlamentarnih većina, što u domovima utječe na imenovanje članova vlade.

Odnosi između vladara i podanika se temelje, kao što možete vidjeti, na širokom sistemu jamstava, čije se čvrste osnove nalaze u građanskom poretku. Nitko ne može biti pogođen, ni u svojoj osobi, ni u svojim dobrima, nekim činom upravne vlasti; individualna je sloboda pod zaštitom sudaca; u stvarima kriminala optuženima sude njima slični, članovi porotnoga suda; iznad svake jurisdikcije postoji ona vrhovna, koja je zadužena da poništi presude koje nisu u skladu sa zakonima. Sami građani nose oružje radi obrane svojih prava, posredstvom institucije građanskih milicija, koje su takmaci gradskih policija; najobičniji smrtnik može, putem peticije, podnijeti svoju tužbu i do samih vrhovnih skupština koje predstavljaju naciju. Općinama upravljaju javni službenici koji su imenovani putem izbora. Svake godine sazivaju se velike županijske skupštine — i same izabrane voljom naroda — e da bi se izrazile potrebe i želje stanovništva koje predstavljaju.

Takva je, Machiavelli, veoma pojednostavljena slika nekih od ustanova koje danas cvatu u modernim državama, naručito u mojoj lijepoj domovini; ali, kako je javnost sama bit slobodnih zemalja, sve te institucije ne mogu dugo živjeti ako njihovo djelovanje nije otvoreno

pogledima javnosti. U vašem stoljeću još nepoznata sila, koja je rođena tek u moje vrijeme, pojavila se na obzorju da ulije novi dašak života. To je *štampa,* zadugo zabranjena, još uvijek na zlu glasu kod neznalica, ali kojoj bi se mogle pripisati krasne riječi koje je Adam Smith rekao o kreditu: *To je javni put.* Tim putem, u stvari, pokazuje se svako idejno gibanje kod modernih naroda. Štampa u državi vrši funkcije slične policiji: izražava potrebe, prenosi tužbe, ukazuje na zloupotrebe, na djela samovolje; primorava na moralnost sve nositelje javnih funkcija; za to je dovoljno da ih stavi pred lice javnosti.

U tako određenim društvima, o Machiavelli, koji bi dio mogli pripisati ambiciji vladara ili pothvatima tiranije? Ne zaboravljam pomoću kojih su bolnih trzaja ti napreci bili ostvareni. U Francuskoj, sloboda koja je bila ugušena u krvi za revolucionarnog razdoblja, vraćena je tek s Restauracijom. I tu se još uvijek pripremaju novi potresi; ali svi principi i sve ustanove o kojima sam vam govorio, prihvaćeni su u običajima Francuske i naroda koji gravitiraju u orbiti njene civilizacije. S time sam završio, Machiavelli. Države se, kao i suvereni, upravljaju danas po pravilima pravde. Ovodobni ministar koji bi se inspirirao vašim savjetima, ne bi ostao ni godinu dana na vlasti; okrunjena glava koja bi u praksi primjenjivala principe iznesene u *Vladaru,* podigla bi protiv sebe neodobravanje svojih podanika; bila bi stavljena na optuženičku klupu Evrope.

MACHIAVELLI — Vjerujete?

MONTESQUIEU — Oprostit ćete mi na iskrenosti?

MACHIAVELLI — Zašto ne bih?

MONTESQUIEU — Trebam li pomisliti da su se vaše ideje donekle izmijenile?

MACHIAVELLI — Spreman sam zdrobiti, dio po dio, sve te krasne stvari koje ste istom iznijeli, i pokazati vam da moji stavovi prevladavaju čak i dan danas, unatoč novim idejama, novim običajima i svim ustanovama o kojima ste mi govorili; ali, dopustite mi, ponajprije, da vam postavim jedno pitanje: Gdje ste se zaustavili u kretanju ovovremene povijesti?

MONTESQUIEU — Spoznaje koje imam o različitim evropskim državama dosežu do zadnjih dana 1847. Neizvjesnost mog lutanja kroz ove beskrajne predjele, kao i neodređeno mnoštvo duša koje ih nastanja, učinili su da nisam bio u mogućnosti sresti nijednu koja bi

me mogla poučiti o vremenu poslije te spomenute godine. Otkad sam sišao u ova boravišta mraka, oko pola stoljeća sam proveo među narodima staroga svijeta, i nema tome ni četvrt stoljeća da sam sreo mnoštvo modernih naroda; trebalo bi još reći da veći dio njih dolazi iz najudaljenijih krajeva svijeta. Ne znam čak točno, moram priznati, ni koja je sada godina svijeta.

MACHIAVELLI — Posljednji su ovdje prvi, o Montesquieu! Državnik iz srednjega vijeka, političar iz barbarskih vremena, zna više o historiji moderne epohe negoli filozof iz osamnaestog stoljeća. Narodi sada žive u Ljetu Gospodnjem 1864.

MONTESQUIEU — Budite ljubazni, Machiavelli, pa mi recite, molim vas usrdno, što se u Evropi desilo poslije 1847.

MACHIAVELLI — Ne prije, ako dopuštate, no što se prepustim užitku obaranja vaših razmatranja.

MONTESQUIEU — Kako vam drago; ali znajte da me to uopće ne uznemirava. Stoljeća su potrebna da bi se izmijenila principe i oblik vladavina pod kojima su narodi svikli živjeti. Nikakva nova politička pouka ne bi mogla nastati iz tih petnaest godina koje su upravo protekle; u svakom slučaju, da i nije tako, sigurno ne bi Machiavellijeve doktrine bile te koje bi slavile pobjedu.

MACHIAVELLI — To vi tako mislite: poslušajte sada vi mene.

ČETVRTI DIJALOG

MACHIAVELLI — Slušajući kako izlažete svoje teorije o podjeli vlasti i dobrobitima koje su iz toga nastale za narode Evrope, nisam se mogao, o Montesquieu, dovoljno načuditi do koje mjere tlapnja o sistemima može smutiti i najveće duhove.

Očarani ustanovama Engleske, povjerovali ste da ustavni režim, kao svojevrsnu panaceju, možete primijeniti na sve države; ali zaboravili ste na nezaustavljiv pokret koji današnja društva izbavlja iz njihovih dojučerašnjih tradicija. Ni dva stoljeća neće proći, a taj će oblik vladavine kojemu se toliko divite, postati tek povijesna uspomena u Evropi, nešto starinsko i istrošeno kao Aristotelovo pravilo o trojnom jedinstvu.

Dopustite mi da ponajprije analiziramo vašu političku mehaniku: vi uravnotežujete tri vlasti i svakoj dodjeljujete odgovarajuće nadležnosti;

jedna će donositi zakone, druga će ih primjenjivati, a treća izvršavati: vladar će vladati, ministri će upravljati. Čudesno ustavno njihalo! Sve ste predvidjeli, sve naštimali, sve samo ne gibanje: divota toga sistema, ukoliko cijeli mehanizam skladno funkcionira, neće biti u djelovanju, već u nepomičnosti. Ali, u stvarnosti, sve je drugačije. Prvom prilikom doći će do gibanja, uslijed prijeloma neke od opruga koje ste tako pomno iskovali. Vjerujete li da će vlasti ostati zadugo u ustavnim međama koje ste im odredili, i da ih neće prekoračiti? Koja nezavisna zakonodavna skupština neće težiti suverenosti? Koja se sudbena vlast neće povinovati preokretima javnoga mnijenja? Koji će pak vladar — suveren u nekom kraljevstvu ili predsjednik u nekoj republici — bespogovorno pristati na pasivnu ulogu na koju ste ga osudili; tko u tajnosti svoga razmišljanja barem, neće poželjeti srušiti vlasti koje ograničavaju njegovu vlastitu? U biti, vi ste na megdan izazvali sve suprotstavljene sile, zametnuli svekolike kavge, naoružali sve stranke. Vi ste vlast izručili na milost i nemilost svekolikih ambicija, a od države ste napravili arenu u kojoj se bore sve moguće frakcije. Neće trebati dugo, i posvuda će izbiti neredi; neumorni će retori pretvoriti skupštine, na kojima se odlučuje, u oratorske turnire; drski će novinari i vatreni pamfletisti svakodnevno napadati suverenovu osobu, klevetati vladu, ministre, ostale službenike...

MONTESQUIEU — Naslušao sam se tih prigovora koji se upućuju na adresu slobodnih vladavina. U mojim očima oni nemaju nikakve vrijednosti: zloupotrebe uopće ne dovode u pitanje same ustanove. Poznate su mi brojne države koje žive u miru i odavno se vladaju po tim zakonima: žalim sve one koji ne mogu u njima živjeti.

MACHIAVELLI — Čekajte: u svojim ste planovima računali samo na društvene manjine. Postoje golemi dijelovi pučanstva koji su, uslijed siromaštva, osuđeni na rad, kao što su nekoć bili osuđeni zbog ropstva. Što za njihovu sreću, pitam ja vas, znače sve te vaše parlamentarne utvare? Vaš veliki politički pokret završio je — na kraju i konačno — u pobjedi manjine što je povlaštena po slučaju, kao što je staro plemstvo bilo povlašteno po rođenju. Šo proletarijatu — zgrbljenom pod teretom tlake, skrhanom pod udarcima sudbine — znači činjenica da nekolicina govornika ima pravo govoriti, da nekolicina novinara ima pravo pisati? Stvorili ste prava koja će za narodne mase vječno ostati nedostupna, jer se njima neće znati

služiti. Ta prava, kojima zakon priznaje idealno uživanje, ali nužnost odbija stvarno korištenje, za njih su tek gorka ironija sudbine. Jednoga će ih dana zamrziti, kažem vam to, i svojom ih vlastitom rukom uništiti, samo zato da bi se podali despotizmu.

MONTESQUIEU — Koji to prezir Machiavelli gaji prema čovječanstvu, i koju je to misao o niskosti modernih naroda prigrlio? O Svemogući, ne vjerujem da si ih stvorio toliko podlima. Machiavelli, ma što o tome govorio, ne poznaje principe i stanje suvremene civilizacije. Rad je danas opći zakon, kao što je i Božji; i daleko od toga da je znak ropstva među ljudima, on je veza njihova udruživanja, sredstvo njihove jednakosti.

Politička prava nisu nikakva tlapnja za narod koji živi u državama u kojima zakon ne priznaje nikakve povlastice, i gdje su pojedinčevu djelovanju otvorene sve karijere. Nesumnjivo, i ni u jednom društvu ne bi moglo biti drugačije, nejednakost inteligencije i bogatstva stvara kod pojedinaca neizbježne nejednakosti u uživanju njihovih prava. No, nije li dostatno da ova prava postoje, pa da zavjet prosvijećene filozofije bude ispunjen, i da oslobođenje čovjeka bude osigurano u mjeri mogućeg? Za one čak koji su, slučaj je to htio, rođeni u najskromnijim prilikama, zar to ne znači živjeti s osjećanjem nezavisnosti i građanskoga dostojanstva? Ali, to je samo jedna strana medalje; jer, premda je moralna veličina naroda vezana uz slobodu, oni nisu ništa manje povezani i svojim materijalnim interesima.

MACHIAVELLI — Tu sam vas čekao. Škola kojoj vi pripadate kao da ne opaža krajnje posljedice principa koje je postavila: vjerujete da ona vode vladavini razuma; a ja vam želim pokazati da vode vladavini sile. Vaš politički sistem, u svojoj izvornoj čistoći, sastoji se u tome da različitim društvenim skupinama moći dadne približno isti udio u djelovanju, da u pravednom omjeru rasporedi društveni rad. Vi ne želite da aristokratski element preteže nad demokratskim. Pa ipak, narav vaših ustanova je u tome da pružaju više moći plemstvu nego narodu, više vladaru nego plemstvu, odmjeravajući tako ovlasti sukladno političkoj sposobnosti onih koji bi ih imali vršiti.

MONTESQUIEU — Istinu govorite.

MACHIAVELLI — Vi činite tako da različite društvene klase sudjeluju u javnim funkcijama sukladno stupnju njihovih sklonosti i upućenosti; oslobađate buržoaziju putem izbora, obuzdavate narod

putem cenzusa; narodne sloboštine daju moć mnijenju, plemstvo promiče sjaj lijepih manira, prijestolje obasjava cijelu naciju raskošem vrhovnoga položaja; čuvate svekolike tradicije, sve je vrijedno spomena, kult svega što je istinski veliko. Na površju se vidi monarhijsko društvo, ali je sve, u osnovi, demokratsko; jer, doista, među klasama nema nikakvih nepremostivih prepreka, a rad je sredstvo za stjecanje svih bogatstava. Nije li tako?

MONTESQUIEU — Tako je, Machiavelli. Vi barem možete razumjeti i izložiti mišljenja koja ne dijelite.

MACHIAVELLI — No, sve te krasne stvari su prošle, ili će proći kao san; jer imate jedn novi princip koji sve te ustanove rastače gromovitom brzinom.

MONTESQUIEU — Koji je to princip?

MACHIAVELLI — Princip narodnog suvereniteta. Prije će se, nemojte u to ni sumnjati, pronaći kvadratura kruga, nego što će se uspjeti pomiriti ravnovjesje vlasti s postojanjem jednog takvog principa kod nacija koje su ga prigrlile. Narod će se, uslijed jedne apsolutno neizbježne posljedice, prije ili kasnije, dočepati svih vlasti za koje se priznaje da proistječu od njega samog. Hoće li to učiniti zato da bi ih očuvao? Nipošto. Nakon nekoliko dana ludovanja, on će ih, zbog zamora, baciti pred noge prvoga vojnika koji se slučajno bude našao na njegovu putu. Vidjeli ste, u svojoj zemlji, kako su francuski glavosječe postupali 1793. s predstavničkom monarhijom: suvereni se narod proslavio mučenjem svoga kralja, zatim je prezreo sva svoja prava i podao se Robespierreu, Barrasu i Bonaparti.

Vi ste veliki mislilac, ali ne poznajete neiscrpnu kukavnost naroda: ne kažem onih iz mog vremena, već iz vremena vašeg: ponizni pred silom, oni su nemilosrdni pred slabošću, neumoljivi kad je riječ o pogrešci, puni su praštanja, međutim, kad se radi o zločinu, nesposobni podnositi ograde koje nameće slobodan režim, strpljivi su do patnje pri podnošenju svekolikog nasilja drskog despotizma, ruše prijestolja u nastupima gnjeva, a predaju se gospodarima kojima opraštaju nasilja i nepravde zbog kojih bi, pa i daleko manjih, odrubili bili glave dvadesetorici konstitucionalnih monarha.

Tražite dakle pravdu: tražite pravo, stabilnost, poredak, poštivanje svih tih toliko kompliciranih oblika vašeg parlamentarnog ustroja, sa svim tim silovitim, nedisciplиniranim i neobrazovanim masama kojima

ste rekli: Vi ste pravo, vi ste gospodari, vi ste arbitri u svojoj državi! O, znam dobro da razboriti Montesquieu — taj oprezni političar koji je postavio principe i predvidio posljedice — uopće nije pisao, u *Duhu zakona,* o dogmi narodnog suvereniteta. Ali, kao što maločas rekoste, posljedice same po sebi proistječu iz principa koje ste postavili. Veza između vaših doktrina i *Društvenog ugovora* je očigledna. Od dana kad su francuski revolucionari, zaklinjući se *in verba magistri,* napisali: "Ustav može biti samo slobodno djelo sporazuma među udruženim pojedincima", monarhijska je i parlamentarna vladavina u vašoj domovini bila osuđena na smrt. Uzalud su bili pokušaji restauracije tih principa, uzalud je vaš kralj Ljudevit XVIII., po povratku u zemlju, pokušao vratiti vlasti na njihove izvore, obnarodujući da deklaracije iz 1789. proistječu iz kraljeva ukaza. Ta djetinjasta uobrazilja o aristokratskoj monarhiji bila je u otvorenom protuslovlju s prošlošću: morala je iščeznuti pred hukom revolucije iz 1830., kao i vlada nastala te iste godine, naknadno...

MONTESQUIEU — Dovršite.

MACHIAVELLI — Ne preskačimo. Vaše znanje o prošlosti, kao uostalom i moje, daje mi za pravo da već odsad istaknem kako princip narodnog suvereniteta narušava stabilnost i ozakonjuje u beskraj pravo revolucija. Ono tjera društva u otvoreni rat protiv svih ljudskih vlasti, čak i protiv Boga; predstavlja pravo oličenje sile. Od naroda čini okrutnu silu koja se uspavljuje i ukroćuje tek kad se napila krvi. Eto nepromjenjiva hoda kojim idu društva koja se pridržavaju tog principa: narodni suverenitet rađa demagogiju, demagogija rađa anarhiju, a anarhija vodi u despotizam. No, despotizam je, po vama, barbarski. E pa onda, kao što vidite, narodi se putem civilizacije vraćaju u barbarstvo.

Ali to nije sve, smatram da je i s drugih još stajališta, despotizam jedini oblik vladavine koji je doista primjeren društvenom stanju modernih naroda. Rekoste mi da ih njihovi materijalni interesi čine privrženima slobodi; ovdje mi dajete zgodnu priliku, koju neću propustiti. Koje države, općenito govoreći, imaju potrebu za slobodom? One koje žive od velikih čuvstava, velikih strasti, junaštva, vjere, čak i časti, kao što ste sami jednom rekli govoreći o francuskoj monarhiji. Stoicizam može učiniti neki narod slobodnim; kršćanstvo isto tako, pod određenim uvjetima. Shvatljive su mi nužnosti slobode u

Ateni, u Rimu, kod naroda koji su živjeli samo radi slave po oružju, kojima je rat omogućavao svekoliku ekspanziju, i koji su, uostalom, osjećali potrebu za svim rodoljubnim energijama, svim građanskim oduševljenjima, e da bi svladali svoje neprijatelje.

Javne su slobode bile prirodna baština država u kojima su služinske i proizvodne funkcije bile prepuštene robovima, i u kojima je čovjek, ako nije bio građanin, bio nekoristan. Pojmljiva mi je i sloboda u pojedinim razdobljima kršćanske ere, naručito u državicama koje su međusobno bile povezane konfederalnim sistemima koji su bili nalik onima što su postojali kod helenskih republika — kao u Italiji i u Njemačkoj. Nalazim tu dio prirodnih uzroka koji su slobodu činili nužnom. Ona bi bila gotovo bezazlena u vremenima kad princip autoriteta nije bio doveden u pitanje, kad je vjera imala potpun nadzor nad duhovima, i kad je narod, stavljen pod skrbničku vlast cehova, pokorno išao za svojim pastirima. da je kojim slučajem tada poduzeta, politička bi emancipacija naroda mogla proći bez opasnosti; bila - bi se ispunila u suglasnosti s principima na kojima su počivala sva ta društva. Ali u slučaju vaših velikih država koje žive samo od industrije, s vašim pučanstvima bez Boga i bez vjere, u vremenima kad se narodi više ne zadovoljavaju ratovima i kad se njihova nasilna akcija nužno okreće s međunarodne na domaću scenu, sloboda može, zajedno s principima na kojima počiva, biti tek uzrokom raspada i propasti. Dometnuo bih još i to da je sloboda isto toliko malo potrebna duhovnim potrebama pojedinaca, koliko i državama.

Iz idejne zamorenosti i šoka koji su izazvale revolucije, proistekla su hladna i razočarana društva koja su, u politici kao i u religiji, upala u ravnodušnost, i koja osim materijalnih užitaka nemaju drugog poticaja, koja žive samo radi interesa, koja drugog kulta nemaju osim kulta zlata, i čiji se merkantilni običaji mogu nositi još jedino sa židovskima, koje su uzeli sebi za uzor. Vjerujete li, uistinu, da se niže klase pokušavaju dočepati vlasti iz čiste ljubavi za slobodom? Ne, samo iz mržnje prema onima koji imaju; da bi im, u stvari, oteli njihova bogatstva, sredstvo uživanja na kojem im zavide.

Oni koji imaju, zazivaju sa svih strana neku odvažnu ruku, čvrstu vlast; od nje traže samo jedno — da zaštiti državu od meteža koje njen nemoćni ustav ne može zaustaviti, da njima samima pak pruži sigurnost koja im je neophodna radi uživanja i pravljenja poslova. Koje

biste oblike vladavine željeli primijeniti na društva u kojima se korupcija proširila na sve strane, gdje se imetak stječe na prijevaru, gdje se moral još jedino uzda i oslanja na represivne zakone, i gdje se samo domoljublje rasplinulo u — tko bi znao točno kakvom — univerzalnom kozmopolitizmu?

Ne vidim drugoga spasa za ta društva, te istinske divove na staklenim nogama, osim u krajnjoj centralizaciji koja svu javnu moć stavlja na raspolaganje onima koji vladaju; u hijerarhijski ustrojenoj upravi, koja je nalik na onu u Rimskome Carstvu, i koja mehanički regulira sve pokrete pojedinaca; u opsežnom zakonskom sistemu koji oduzima, jednu po jednu, sve slobode koje su nerazumno bile dodijeljene; u golemom despotizmu, na kraju, koji može istom i u svaki čas udariti po svemu što još pruža otpora, po svima što se tuže. Cezarizam kasnog Rimskog Carstva veoma je dobro, čini mi se, ostvario ono što priželjkujem kao dobrobit modernim društvima. Zahvaljujući takvim golemim aparatima koji već djeluju, kako mi je rečeno, u nekoliko evropskih zemalja, ona mogu živjeti u miru, kao u Kini, Japanu ili Indiji. Ne bi trebalo da zbog jedne prostačke predrasude prezremo te istočnjačke civilizacije, o čijim ustanovama svakodnevno stječemo nove spoznaje, što nam pak omogućuje da ih bolje procjenjujemo. Kineski narod, na primjer, duboko je prožet trgovačkim duhom, i njime upravlja veoma dobra administracija.

PETI DIJALOG

MONTESQUIEU — U nedoumici sam da li vam odgovoriti, Machiavelli, jer u vašim netom izgovorenim riječima ima đavolskog ruganja, što u mojoj glavi rađa sumnju da vaš govor nije baš u potpunom skladu s vašim potajnim mislima. Posjedujete, to je točno, onu kobnu rječitost u kojoj se gubi svaki trag istine, i vi ste doista mračan duh, čije ime — kad se i dan danas izgovori — izaziva jezu. Blagonaklono priznajem, međutim, da čovjek mnogo gubi kad u prisutnosti jednog tako moćnog duha zavlada muk; želim vas stoga poslušati do kraja, želim vam čak i odgovoriti, premda od ovog časa polažem malo nade u pokušaj da vas razuvjerim. Upravo ste naslikali mračnu sliku modernoga društva; ne mogu znati odražava li ona stvarno stanje društva, ali je u svakom slučaju nepotpuna, jer pored

zla postoji u svemu i svuda — i dobro, a vi ste mi pokazali samo zlo; niste mi, uostalom, dali ni mogućnost da provjerim koliko ste u pravu, jer ne znam ni o kojim ste narodima, ni o kojim državama, htjeli govoriti kad ste risali tu crnu sliku suvremenih običaja.

MACHIAVELLI — Pa dobro, recimo da sam za primjer uzeo zemlju koja je od svih evropskih nacija najdalje otišla u civilizaciji, i na koju se, nestrpljiv sam to reći, ponajmanje može primijeniti portret što sam ga upravo nabacio...

MONTESQUIEU — Hoćete dakle govoriti o Francuskoj?

MACHIAVELLI — Da, naravno.

MONTESQUIEU — U pravu ste, jer to je zemlja u koju su ponajmanje prodrle mračne doktrine materijalizma. Francuska i dalje ostaje rasadnik velikih ideja i velikih strasti, o čijem žarištu mislite da je presušilo, ali su upravo s tog mjesta potekla ova veliki principi državnoga prava, kojima vi uopće ne nalazite mjesta u vođenju državnih poslova.

MACHIAVELLI — Možete dometnuti da je to i posvećeno polje iskustvenog provjeravanja različitih političkih teorija.

MONTESQUIEU — Ne znam uopće za iskustvo — u Francuskoj ali i drugdje — od kojeg bi na trajniji način imalo koristi uspostavljanje despotizma kod suvremenih naroda; i to je ono što mi pokazuje da vaše teorije o nužnosti apsolutne vlasti nisu u skladu sa zbiljom. Poznajem, do danas, samo dvije države posve lišene liberalnih ustanova, a koje su stubokom izmijenile svoje čisto monarhijski princip, to su: Turska i Rusija; no, čak u slučaju ove potonje sile, ako pomnije pratite pokrete do kojih tamo dolazi, možda ćete pronaći simptome predstojećeg preobražaja. Naviještate da će se u više ili manje bliskoj budućnosti, a pod prijetnjom neizbježnog rasula, narodi vratiti despotizmu kao luci spasa; da će se organizirati u obliku velikih apsolutnih monarhija što su nalik onima u Aziji; ali to je puko proročanstvo: a za koje će se vrijeme, molim vas lijepo, vaše proročanstvo ispuniti?

MACHIAVELLI — Za manje od jednog stoljeća.

MONTESQUIEU — Vi ste gatalac, dakle; jedno stoljeće, kažete, pa toliko smo onda na dobitku. Ali, dopustite mi sada da vam kažem zašto se vaše proročanstvo ipak neće ispuniti. Moderna se društva ne smiju više promatrati očima prošlosti. Njihovi običaji, stavovi i potrebe,

sve se to promijenilo. Ne treba se stoga, kad se radi o razmatranju njihovih sudbina, bezrezervno oslanjati na historijske analogije. U prvom redu treba izbjegavati da se činjenice koje su tek slučajnosti uzimaju za opće zakone, i da se nužnosti koje određuju takva stanja, ili takva razdoblja, pretvaraju u opća pravila. Da li iz činjenice što se despotizam više puta u povijesti pojavljivao kao posljedica društvenih nemira, slijedi zaključak prema kojem despotizam treba uzeti kao pravilo? Da li iz činjenice što je mogao poslužiti kao prelazno rješenje u prošlosti, slijedi zaključak da je despotizam u mogućnosti riješiti krize modernih društava? Nije li razumnije tvrditi da druge bolesti traže i druge lijekove, drugi problemi druga rješenja, drugi pak društveni običaji druge političke običaje? Prema nepromjenjivom jednom zakonu, društva teže sve višim stupnjevima savršenosti i napretka; vječna ih je mudrost na to osudila, ako mogu tako reći; nije im dopustila kretanje u suprotnom pravcu. Taj napredak ona moraju ostvariti.

MACHIAVELLI — Ili ih neće biti.

MONTESQUIEU — Ne pretjerujmo; društva nikada ne umiru za porođajnih muka. Kad su ustrojena na način koji im odgovara, njihove se ustanove mogu preinačiti, pasti u dekadenciju i nestati, ali su prije toga trajale stoljećima. Tako su različiti narodi Evrope, kroz uzastopne preobražaje, prešli iz feudalnog u monarhijski sistem, iz čistog monarhijskog u ustavni poredak. Ovaj postupni razvitak, jedinstvo kojeg je zadivljujuće, nema u sebi ničega nepredvidiva; došao je kao nužna posljedica pokreta koji se, prije no što se potvrdio u zbilji, već dogodio u ljudskome mišljenju.

Društva ne mogu imati druge oblike vladavine osim onih koji su u vezi s njihovim principima, a vi se izjašnjavate protiv upravo tog apsolutnog zakona kad vjerujete da je despotizam spojiv s modernom civilizacijom. Sve dok su narodi gledali na vrhovnu vlast kao na čisti izraz božanske volje, oni su se bespogovorno predavali apsolutnoj vlasti; sve dok su njihove ustanove bile nedovoljne da osiguraju njihovo kretanje, oni su prihvaćali samovolju. Ali, počev od dana kad su njihova prava bila priznata i svečano objavljena; otkad su savršenije ustanove bile u mogućnosti na slobodan način razdvojiti sve funkcije društvenog tijela, politika je, kao isključiva nadležnost vladara, pala sa svog postolja; vlast je postala prinadležnost javne

domene; a umijeće vladanja se prometnulo u čin upravljanja. Te su stvari danas u državama tako uređene da se vladajuća sila doimlje tek kao pokretač organiziranih snaga.

Ako pretpostavite da su ova društva zaražena svim vrstama korupcije, svim porocima o kojima ste maločas govorili, ona će sigurno krenuti brzim korakom k rasulu; ali zar ne vidite da argument koji iz toga izvlačite predstavlja pravi *petitio principii?*[5] Otkad to sloboda unizuje duše i iskvaruje karaktere? To nisu pouke povijesti, jer ona posvuda i na najjasniji način potvrđuje da su najveći bili upravo najslobodniji narodi. Ako su se običaji u nekim dijelovima Evrope koje ne poznajem, kao što kažete, iskvarili, to znači da je tuda prošao despotizam, da se sloboda ugasila; treba je stoga očuvati tamo gdje je ima, i ponovo uspostaviti tamo gdje je više nema.

Ne zaboravite, mi smo u ovom trenutku na terenu principa, i ako se vaši razlikuju od mojih, ja samo tražim da ostanu nepromjenjivi; no ja više ne znam gdje sam kad vas slušam kako uznosite slobodu u antici, a žigošete je u modernim vremenima, odbacujete je ili prihvaćate, već prema vremenu i mjestu. Te distinkcije, pretpostavljajući da su opravdane, ostavljaju netaknutim samo princip, a ja se držim isključivo principa.

MACHIAVELLI — Vidim da kao vješt kormilar izbjegavate grebene, držeći se pučine. Opći su principi od velike pomoći u raspravama; ali priznajem, veoma sam nestrpljiv doznati kako će se dostojanstveni Montesquieu izvući s principom narodnoga suvereniteta. Sve dosad nisam mogao razlučiti je li — ili nije — uključen u vaš sistem. Prihvaćate li ga, ili ne?

MONTESQUIEU — Ne mogu odgovoriti na tako postavljeno pitanje.

MACHIAVELLI — Znao sam da će se sam vaš razum uznemiriti pred takvom sablašću.

MONTESQUIEU — Varate se, Machiavelli. Ali prije no što vam odgovorim, moram vas podsjetiti na prirodu mojih spisa i karakter misije koju su ispunili. Vi ste moje ime učinili suodgovornim za bezakonja Francuske revolucije; to je veoma strog sud za filozofa koji se toliko razborito kretao u potrazi za istinom. Rođen u stoljeću duhovnoga vrenja, uoči revolucije koja će mojoj domovini odnijeti stare oblike monarhijske vladavine, mogu reći da nijedna od budućih

posljedica tog pokreta koji se odvijao u idejnoj sferi nije promakla mome pogledu. Nisam mogao smetnuti s uma da će sistem podjele vlasti nužno jednoga dana premjestiti težište suvereniteta.

Taj princip, malo poznat i slabo određen, naručito pogrešno primijenjen, mogao je izazvati stravične nesporazume i stubokom potresti francusko društvo. Svijest o tim opasnostima postala je pravilom kojim sam se rukovodio u svojim djelima. Tako, čim su nepromišljeni novatori, napadajući izravno sam izvor vlasti, i ne znajući pripremali strahovitu katastrofu, ja sam se isključivo odavao proučavanju oblika slobodnih vladavina, iznalaženju principa, u pravom smislu te riječi, koja vode njihovu uspostavljanju. Više državnik nego filozof, više zakonoznanac nego teolog, praktični zakonodavac — ako mi je dopušteno upotrebiti taj presmjeli izraz — više nego teoretik, vjerovao sam da činim više za svoju zemlju ako je budem poučavao kako da sama sobom vlada, nego ako budem dovodio u pitanje sam princip autoriteta. Neka mi Bog oprosti što pokušavam sebi dati veće zasluge na račun onih koji su, kao i ja, iskreno tragali za istinom! Svi smo počinili greške, ali neka svatko odgovara za svoja djela.

Da, Machiavelli, i to je ustupak koji vam bez oklijevanja želim učiniti, imali ste pravo maločas, kad ste govorili o tome kako se oslobođenje francuskog naroda trebalo odvijati u skladu s višim principima koja određuju život ljudskih društava, i neka vam ova ograda pomogne nazreti sud što ću ga iznijeti o principu narodnog suvereniteta.

Ponajprije — ne prihvaćam uopće naziv koji bi iz suvereniteta isključivao najprosvjećenije slojeve društva. Ova je napomena od fundamentalnog značaja, jer, po njoj, država će biti čista demokracija ili predstavnička država. Ako suverenitet negdje počiva, onda počiva u cijeloj naciji; nazvao bih ga stoga nacionalnim suverenitetom. Ali ideja o tom suverenitetu nije apsolutna, već relativna istina. Suverenitet ljudske moći odgovara jednoj duboko subverzivnoj ideji, suverenitetu čovjekova prava; to je materijalistička i ateistička doktrina koja je Francusku revoluciju gurnula u krvoprolića i, nakon pretjerane opijenosti nezavisnošću, nametnula joj sramotu despotizma. Pogrešno bi bilo reći da su nacije apsolutni gospodari svoje sudbine, jer njihov je suvereni gospodar sam Bog, i one nikada neće izaći izvan dosega

njegove moći. Da imaju apsolutni suverenitet, one bi mogle sve, čak i protiv vječne pravde, čak i protiv Boga; no tko bi se usudio ići tako daleko? Ali princip božanskoga prava, sa značenjem koje mu se općenito pripisuje, nije ništa manje zlokobno, jer narode prepušta mračnjaštvu, samovolji, ništavilu, logički uspostavlja kastinsko uređenje, od naroda pravi stado robova — vođeno, kao u Indiji, rukom svećenika — u vječnome strahu od gospodareva biča. Kako bi moglo biti drugačije? Ako je suveren od Boga poslan na Zemlju, onda ima svu vlast nad ljudskim stvorenjima što su mu potčinjena, i ta vlast ne bi imala drugih kočnica osim općih uputa o pravednosti, a koje je uvijek lako pogaziti.

Upravo u polju koje razdvaja ta dva krajnja toka misli, zapodjenule su se žestoke bitke stranačkoga duha; jedni viču: Nema božanskoga autoriteta! drugi: Nema ljudskoga autoriteta! O Svevišnja Providnosti, moj se razum protivi prihvaćanju jedne ili druge od tih alternativa; obje su mi — podjednako — svetogrđe koje je pljunuto u lice Tvoje svekolike mudrosti! Između božanskoga prava koje isključuje čovjeka i čovjekova prava koje isključuje Boga — postoji istina, Machiavelli; nacije su slobodne, isto kao i pojedinci, jer su u Božjim rukama. One imaju sva prava, sve vlasti, uz uvjet da ih koriste po odredbama vječne pravde. Suverenitet je ljudski, u tom smislu što je po ljudima stvoren i što su ljudi ti koji ga obavljaju; on je božanski, u tom smislu što je od Boga ustanovljen, i što se ne može obavljati drugačije no slijedeći uputstva koje je dao On.

ŠESTI DIJALOG

MACHIAVELLI — Želio bih da povučemo jasne konzekvencije. Dokle se prostire Božja ruka nad čovječanstvom? Tko je taj koji stvara suverene?

MONTESQUIEU — To su narodi.

MACHIAVELLI — Zapisano je: *Per me reges regnant.*[6] Što doslovce znači: Bog stvara kraljeve.

MONTESQUIEU — To je prijevod namijenjen Vladaru, o Machiavelli, i posudili ste ga od jednog od svojih najglasovitijih učenika u ovom stoljeću[7], ali to nije prijevod iz Svetoga pisma. Bog je

ustanovio suverenitet, ali ne ustanovljuje suverene. Njegova svemoćna desnica se ovdje zaustavlja, jer tu počinje čovjekova slobodna volja. Kraljevi vladaju prema mojim zapovijedima, moraju vladati po mome zakonu — takav je smisao božanske knjige. da je drugačije, onda bi trebalo reći da je Providnost postavila kako dobre tako i loše vladare; trebalo bi se pokloniti pred Neronom kao i pred Titom, pred Kaligulom kao i pred Vespazijanom. Ne, Bog nije htio da najsvetogrdnije vladavine mogu prizivati njegovu zaštitu, da se najogavnije tiranije mogu pozivati na njegovu investituru. On je narodima, kao i kraljevima, prepustio odgovornost za njihova djela.

MACHIAVELLI — Sumnjam da je sve to što kažete posve pravovjerno. U svakom slučaju, po vama, narodi su ti koji raspolažu suverenim autoritetom?

MONTESQUIEU — Pripazite da se, osporavajući to, ne okomite na jednu posve zdravorazumsku istinu. Nije to nikakva novost u povijesti. U starim vremenima, u srednjem vijeku, posvuda tamo gdje se gospodstvo uspostavilo bez najezda ili osvajanja, suverena je vlast stvorena slobodnom voljom naroda, biranjem kao njenim izvornim oblikom. Da navedem samo jedan primjer — u Francuskoj je tako glavar karolinške loze naslijedio Klodvigove potomke, i vladalačka kuća Huga Capeta zamijenila dinastiju Karla Velikoga[8]. Nema sumnje, pravo nasljedstva postavilo se namjesto izbornosti. Slava pokazanih zasluga, javno priznanje i tradicije ustalili su suverenitet u krilu glavnih evropskih obitelji, i ništa nije bilo legitimnije od toga. Ali princip nacionalne svemoći stalno je potvrđivan kroz revolucije i uvijek bilo spominjan pri posvećivanju novih vlasti. To je jedan davnašnji i pretpostavljen princip koje se samo na konkretniji način ostvario u različitim ustavima modernih država.

MACHIAVELLI — Ako narodi biraju svoje gospodare, onda ih oni mogu također, zar ne, i svrgnuti? Ako imaju pravo uspostaviti oblik vladavine koji im odgovara, tko će ih onda spriječiti da ga po svome hiru i mijenjaju? Iz vaših doktrina neće proisteći režim poretka i slobode, nego neograničeno razdoblje revolucija.

MONTESQUIEU — Nemojte brkati pravo sa zloupotrebom do koje može doći za njegova vršenja, niti principi s njihovim primjenama; ta su razlikovanja od fundamentalnog značenja, bez njih ne bi bilo kraja nesporazumima.

MACHIAVELLI — Nemojte se ponadati da ćete mi umaknuti — od vas tražim logičke konzekvencije; ako želite, uskratite mi to zadovoljstvo. No, želio bih znati, da li, po vašim principima, narodi imaju pravo srušiti suverena?

MONTESQUIEU — Da, u krajnjim slučajevima i iz pravednih pobuda.

MACHIAVELLI — Tko će suditi o krajnjim slučajevima i o pravednosti tih krajnosti?

MONTESQUIEU — A tko bi, po vama, to trebao biti, ako ne narodi sami? Zar od početka svijeta nije bilo tako? To je, nema sumnje, strašna ali spasonosna, neizbježna kazna. Kako ne vidite da bi ih protivna doktrina — ona koja bi ljudima nalagala poštivanje i najgnusnijih vladavina — vratila pod jaram monarhijskoga fatalizma?

MACHIAVELLI — Vaš sistem pokazuje jednu jedinu manjkavost: polazi od nepogrešivosti narodnog razuma; ali zar narodi nemaju, kao i ljudi, svoje strasti, svoje zablude, svoje nepravde?

MONTESQUIEU — Kad narodi budu počinili greške, bit će kažnjeni, kao i ljudi koji su se ogriješili o moralni zakon.

MACHIAVELLI — Kako?

MONTESQUIEU — Bit će kažnjeni nedaćama nereda, anarhije i samog despotizma. U iščekivanju Božje, na Zemlji nema druge pravde.

MACHIAVELLI — Upravo ste izustili riječ "despotizam", vidite da se sve vrti oko toga.

MONTESQUIEU — Taj prigovor nije dostojan vašega velikog duha, Machiavelli; prepustio sam se krajnjim konzekvencijama principa koje osporavate, a to je bilo dostatno da i sam pojam istinitog bude izopačen. Bog nije podario narodima ni moć ni volju da tako mijenjaju oblike vladavine koji su bitan obrazac njihova opstanka. U političkim zajednicama, kao organiziranim porecima, priroda stvari sama po sebi ograničava širenje slobodnih sila. Domašaj vašega argumenta treba se ograničiti na ono što je razumu prihvatljivo.

Vjerujete da će revolucije pod utjecajem modernih ideja biti učestalije; ali neće tako biti; a moguće je da budu i rjeđe no dosad. Nacije danas žive, kao što maločas rekoste, od industrije, i ono što vam izgleda kao uzrok sužanjstva, istodobno je princip i reda i slobode. Industrijske civilizacije proizvode tolike nedaće koje ne želim

uopće prikrivati, ali ne treba nijekati njihove dobrobiti, ni izopačavati njihova nagnuća. Društva što žive od rada, razmjene i kredita jesu bitno kršćanska društva, ma što se o tome govorilo, jer svi ti tako moćni i tako različiti oblici industrije ne znače, u biti, ništa drugo do primjenu nekih od velikih moralnih ideja što su preuzete iz kršćanstva, žarišta svake snage i svake istine.

Industrija igra toliko značajnu ulogu u razvitku modernih društava da se, sa stajališta na koje se postavljate, ne bi mogao izvesti nijedan točan proračun, ako ne biste uzeli u obzir njen utjecaj; i taj utjecaj nipošto nije onakav kakvim ste ga odredili. Znanost koja istražuje odnose industrijskog života i uputstva koja se iz toga izvlače sušta su suprotnost principu koncentracije vlasti. Tendencija je političke ekonomije da se na politički organizam gleda kao na nužan, premda veoma skup mehanizam, čije opruge treba pojednostaviti, a ulogu vlade svodi se na toliko elementarne funkcije da je, može biti, najveći nedostatak u tome što joj uklanja svaki ugled. Industrija je smrtni neprijatelj revolucija, jer bez društvenog poretka ona stradava, a s njom prestaje i životvorni pokret modernih naroda. Ona ne može bez slobode, jer i živi samo od pokazivanja slobode; i, zapamtite dobro, slobode u stvarima industrije nužno rađaju političke slobode, u toj mjeri da se moglo reći kako su industrijski najnapredniji narodi upravo oni koji uživaju najviše slobode. Ostavite se Indije, zaboravite Kinu, one žive pod slijepim udesom apsolutne monarhije, okrenite pogled k Evropi i—vidjet ćete.

Iznova ste spomenuli riječ *despotizam.* Neka vam ne bude zapovjeđeno, Machiavelli, vi čiji tmurni duh poznaje sve podzemne staze kao svoj dlan, sve tajanstvene mahinacije, sve lukavštine zakona i vladanja pomoću kojih se može ukrotiti rad ljudskih ruku i glave, vi koji prezirete ljude, koji priželjkujete strašne istočnjačke vladavine, vi čije se političke doktrine oslanjaju na užasavajuće teorije indijske mitologije — hoćete li reći, zaklinjem vas, kako mislite pristupiti uspostavi despotizma među narodima čije državno pravo, u bitnome, počiva na slobodi, čiji moral i vjera tjeraju u istom pravcu, među kršćanskim narodima koji žive od trgovine i industrije, među državama čiji je politički život izložen javnosti štampe, koja tako baca snopove svjetlosti i do najmračnijih kutaka vlasti; napregnite sve strune svoje moćne mašte, tražite, izmišljajte, i ako vam pođe za

rukom da riješite taj problem, s vama ću, zajedno, izjaviti da je moderni duh pobijeđen.

MACHIAVELLI — Pripazite, izlažete se velikoj pogibelji, mogao bih vas držati za riječ.

MONTESQUIEU — Samo izvolite, preklinjem vas.

MACHIAVELLI — Mislim da neću propustiti takvu priliku.

MONTESQUIEU — Uskoro, za koji sat možda, rastat ćemo se. Ovi su vam predjeli posve nepoznati, slijedite me po ovim zavojima kojima ćemo proći duž ovog mračnog puteljka. Moći ćemo tako za koji sat odložiti smrkavanje koje se dolje već vidi.

SEDMI DIJALOG

MACHIAVELLI — Ovdje se možemo zaustaviti.

MONTESQUIEU — Slušam vas.

MACHIAVELLI — Moram vam ponajprije reći da ste posve u krivu u vezi s primjenom mojih principa. U vašim očima despotizam se uvijek vezuje uz zastarjele oblike istočnjačkoga monarhizma, ali ja ga ne zamišljam takvim; s novim društvima potrebni su i novi postupci. Da bi se danas vladalo, nije potrebno pribjegavati silnim bezakonjima, odrubljivanjima glave neprijateljima, guljenju podanika do kože, dijeljenju kazni kapom i šapom; ne, smrt, pljačka i fizička mučenja ne mogu igrati druge, osim pomoćne uloge u unutrašnjoj politici modernih država.

MONTESQUIEU — Ugodno je, nema što, od vas to čuti.

MACHIAVELLI — Nesumnjivo, u meni nema ni traga divljenja, moram priznati, spram vaše civilizacije *cilindra i fraka;* ali, vjerujte mi, hodam ukorak s vremenom; snaga doktrina kojima je pripisano moje ime i jest u tome što se one prilagođavaju svim razdobljima i svim situacijama. Machiavelli danas ima *unučad* koja znaju cijenu njegovih pouka. Vjerovalo se da sam prestar, a svakoga dana na Zemlji se i dalje potvrđujem.

MONTESQUIEU — Šalite se?

MACHIAVELLI — Poslušajte i prosudite sami. Ne radi se danas toliko o tome da se ljudi prisiljavaju, koliko da ih se razoruža, ne toliko da se uguše njihove političke strasti, koliko da ih se *nadjača,* ne da se svladaju njihovi nagoni, koliko da ih se zavede, ne toliko da se

zabrane njihove ideje, koliko da ih se promijeni na taj način što ćemo ih prisvojiti.

MONTESQUIEU — Kako to? Ne razumijem taj jezik.

MACHIAVELLI — Dopustite; to je moralna strana politike, ubrzo ćemo se dotaknuti praktičnih primjena. Najdublja tajna vladanja sastoji se u slabljenju javnoga duha, toliko da se potpuno prestane zanimati za ideje i principi koji su danas pokretači svih revolucija. Narodi su se, kao i pojedinci, u svim vremenima zadovoljavali riječima. Prividi su im gotovo uvijek dovoljni, pa stoga i ne traže više. Mogu se dakle uspostaviti prividne ustanove koje odgovaraju podjednako prividnim govorima i idejama; potrebno je samo imati dara da se ta *liberalna frazeologija* preuzme od stranaka kojima služi kao oružje u borbi protiv vlasti. Njome treba kljukati narod do zasićenja, do gađenja. Danas se često govori o moći javnoga mnijenja, a ja ću vam pokazati da će ono — ako se dobro poznaju skrivene poluge vlasti — izražavati ono što mi budemo htjeli. No, prije nego i pomislimo da ga preusmjeravamo, treba ga ošamutiti, zbuniti ga svom silom čudnovatih protuslovlja, djelovati na nj neprestanim iznenađenjima, zaslijepiti ga svakojakim preokretima, neprimjetno ga skrenuti s njegova puta. Evo jedne od velikih današnjih tajni: znati na koji je način moguće dočepati se predrasuda i narodnih strasti, tako da bi se u principe unijela zbrka — što čini nemogućom svaku slogu među onima koji govore istim jezikom i imaju iste interese.

MONTESQUIEU — Kamo smjerate s tim riječima čija nejasnoća krije nešto zloguko?

MACHIAVELLI — Ako mudri Montesquieu kani zamijeniti politiku čuvstvima, morao bih se onda ovdje zaustaviti; nije mi bila namjera postaviti se na stajalište morala. Vi ste mi uputili izazov da zaustavim gibanje u vašim društvima koja neprestano salijeće duh anarhije i pobune. Hoćete li mi onda dopustiti da vam izložim kako mislim riješiti taj problem? Možete sačuvati svoju mirnu savjest tako što ćete primiti ovu tezu iz puke radoznalosti.

MONTESQUIEU — Neka bude.

MACHIAVELLI — Predmnijevam, uostalom, da od mene tražite preciznije napomene; doći ću i do toga; ali dopustite da vam ponajprije kažem pod kojim se bitnim uvjetima vladar danas može nadati učvršćenju svoje vladavine. Morat će se, prije svega drugog, posvetiti

uništenju stranaka, raspuštanju kolektivnih snaga svuda tamo gdje su uzele maha, paraliziranju individualne inicijative u svim njenim istupima; samim tim doći će do slabljenja karaktera, i sve će ruke malaksati, prepuštajući se sužanjstvu. Apsolutna vlast neće više biti slučaj, postat će nasušnom potrebom. Ove političke pouke nisu od jučer, ali, kao što rekoh, postupci bi morali biti novi. Veliki dio takvih rezultata mogao bi se postići jednostavnim policijskim i upravnim dokumentima. U svojim tako divnim i tako dobro ustrojenim društvima, na mjesto ste apsolutnih vladara postavili *čudovište koje se zove država,* novog Brijareja s rukama koje dopiru svuda, divovski organizam tiranije u čijoj će se sjeni despotizam stalno obnavljati. Pa kad je tomu tako, ništa neće biti lakše nego — pozivanjem na državu — dovršiti tajnovito djelo o kojem sam vam maloprije govorio, a sredstva djelovanja, možda i najmoćnija, bit će ona koja će se preuzeti upravo od tog istog industrijskog poretka što u vama izaziva toliko divljenja.

Jedino uz pomoć zakonodavne vlasti stvorit će, na primjer, goleme financijske monopole, rezervoare javnoga bogatstva, od kojih će toliko ovisiti sudbina svih privatnih bogatstava da će biti i profućkana zajedno s državnim kreditom, sutradan nakon neke političke katastrofe. Vi ste ekonomist, Montesquieu, i procijenite sami vrijednost ovakve mahinacije.

Predsjednik vlade, svi moji ukazi, svi moji zakoni težit će uvijek istome cilju: uništenju kolektivnih i individualnih snaga; prekomjernom razvitku prevlasti države, što bi od nje imalo učiniti suverena koji štiti, promiče i nagrađuje.

Evo i jedne druge mahinacije, a preuzimam je od industrijskog poretka: plemstvo je danas nestalo kao politička snaga; ali zemljovlasnička buržoazija je po vlast još uvijek opasna snaga otpora budući da je, po samoj svojoj biti, nezavisna; bit će je možda nužno osiromašiti, ili čak potpuno uništiti. Za to će biti dovoljno povećati poreze na zemljišne posjede, ili održavati poljoprivredu na relativno niskom stupnju razvitka, a, zauzvrat, svim snagama razvijati trgovinu i industriju, naručito špekulaciju; jer bi čak i napredak industrije — stvaranjem većeg broja nezavisnih imetaka — mogao biti opasan.

Protiv veleindustrijalaca i tvorničara djelovat će se uspješno podsticanjem nesrazmjernog luksuza, povišicama plaća, silovitim

napadajima na sama žarišta *proizvodnje.* Nema potrebe da dalje razvijam ove ideje, jer vi i te kako dobro naslućujete pod kojim bi se okolnostima i izgovorima sve to provelo. Interes naroda — čak i svojevrsni žar za slobodom, za velikim ekonomskim principima — lako bi, ako bi se htjelo, prikrili pravi cilj. Nemam potrebe još i naglašavati kako bi održavanje moćne vojske — koja bi se stalno uvježbavala i jačala zahvaljujući vanjskim ratovima — moralo biti neophodna dopuna cijeloga sistema; u državi ne bi trebalo da postoji nitko drugi osim proletera, vojnika i nekolicine milijunaša.

MONTESQUIEU — Nastavite.

MACHIAVELLI — Toliko što se tiče unutrašnje politike. A vani — s kraja na kraj Evrope treba podsticati revolucionarno vrenje koje se kod kuće guši. Iz toga nastaju dvije krupne prednosti: liberalna agitacija u vanjskome svijetu prikrit će njeno potiskivanje u zemlji. Povrh toga, sve druge sile se drže u strahu, pa je moguće kod njih uvoditi reda ili nereda, po volji. Pravi bi pogodak bio da se kabinetskim spletkama zamrse svi konci evropske politike, tako da igramo sad na jednu, sad na drugu silu s kojom pregovaramo. Nemojte pomisliti da bi se ta dvoličnost, ako je odvažna, mogla okrenuti protiv suverena. Aleksandar VI. i tako ništa drugo nije ni radio u svojim diplomatskim pregovorima nego obmanjivao, pa ipak mu je to uvijek polazilo za rukom, toliko je bio vičan tom lukavstvu[9]. Ali, u onome što vi danas nazivate *službenim nastupom,* treba njegovati i upražnjavati upadljiv kontrast — neće se moći dovoljno nahvaliti duh lojalnosti i pomirljivosti; narodi, koji i tako vide samo privid stvari, hvalit će mudrost suverena koji se bude znao tako ponašati.

Na svaku unutrašnju agitaciju mora se odgovoriti vanjskim ratom; na svaku prijeteću revoluciju općim ratom; no kako u politici riječi ne smiju nikada biti u skladu s djelovanjem, potrebno je da u tim različitim okolnostima vladar bude dovoljno umješan da svoje istinske naume preruši hinjenim namjerama; mora uvijek, kad provodi ono što je potajno naumio, ostavljati dojam popustljivosti na pritiske javnosti.

Da rezimiram cijeli sistem — revolucija je u državi obuzdavana strahom od anarhije, s jedne, i bankrotom, s druge strane, i, sve u svemu, općim ratom.

Uz pomoć kratkih naznaka koje sam usput nabacio, mogli ste uočiti kakvu je važnu ulogu i u ovodobnoj politici pozvano igrati

govorničko umijeće. Daleko od toga da bih omalovažavao štampu — u što ćete se moći i sami uskoro uvjeriti — jer, kad ustreba, znat ću se poslužiti tom tribinom; bitno je da se protiv svojih protivnika upotrebe sva sredstva koja bi on mogao okrenuti protiv vas. Ne zadovoljavajući se samo osloncem na prisilnu snagu demokracije, htio bih, iz bogatog repertoara pravnih suptilnosti, preuzeti neka od najoštroumnijih rješenja. Kad se donose odluke koje mogu izgledati nepravedne i ludo odvažne, od bitnog je značenja da ih se umije objaviti u odgovarajućim izrazima, da ih se zna opravdati najuzvišenijim razlozima morala i prava.

Vlast o kojoj sanjam — daleko od toga da ima, kao što možete i sami vidjeti, barbarske običaje — treba k sebi privući sve snage civilizacije i sve darovite ljude društva. Treba se okružiti publicistima, advokatima, zakonoznancima, ljudima praktičnim i upućenim u poslove uprave, ljudima koji temeljito poznaju sve tajne, sve osnovne poluge društvenog života, koji, svi redom, govore strane jezike, koji su proučavali čovjeka u svim sredinama. Treba ih uzeti odasvud, bilo gdje, jer takvi ljudi prave nevjerojatne usluge svojim oštroumnim postupcima koje primjenjuju u politici. Uz njih, potrebno je i čitavo mnoštvo ekonomista, bankara, industrijalaca, kapitalista, ljudi koji imaju projekte, koji posjeduju milijune, jer će se sve, u osnovi, svesti na pitanje brojki.

Što se tiče vodećih dostojanstava, najviših položaja u vlasti, treba urediti tako da budu dodijeljena onima koji su se svojim prijašnjim funkcijama i karakterom toliko udaljili od ostalih da ih dijeli duboki ponor i koji, u slučaju promjene vlasti, nemaju što drugo očekivati osim smrti ili progonstva, te su stoga primorani braniti do posljednjega daha sve postojeće.

Na trenutak pretpostavite da na raspolaganju imam ta različita duhovna i materijalna sredstva koja sam vam upravo izložio, i dajte mi bilo koju, kažem, bilo koju, naciju! U *Duhu zakona* držite da je od kapitalnog značenja *ne mijenjati karakter nacije*[10], kad se hoće sačuvati njena izvorna snaga, a ja vam ne tražim ni dvadeset godina pa da na najpotpuniji način preobrazim najneukrotiviji od svih evropskih karaktera, i da ga učinim isto toliko pokornim prema tiraniji kao što je pokoran i karakter nekog od najmanjih azijskih naroda.

MONTESQUIEU — Upravo ste, poigravajući se, ispisali novo

poglavlje svoga *Vladara.* Ma kakve bile vaše doktrine, ja ih neću osporavati, ali bih iznio samo jednu primjedbu. Bjelodano se vidi da niste ispunili preuzeto obećanje; upotreba svih tih sredstava pretpostavlja postojanje apsolutne vlasti, a ja sam vas pitao kako ćete je moći uspostaviti u političkim zajednicama koje počivaju na liberalnim ustanovama.

MACHIAVELLI — Vaša je primjedba više nego opravdana i ja je nipošto ne kanim odbaciti. Ovaj početak je bio tek proslov.

MONTESQUIEU — Nudim vam državu utemeljenu na predstavničkim tijelima, monarhiju ili republiku; govorim vam o naciji koja odavno i dobrano poznaje slobodu i pitam vas — kako ćete se, počev od toga, moći vratiti na apsolutnu vlast?

MACHIAVELLI — Ništa lakše od toga.

MONTESQUIEU — Da vidimo?

DRUGI DIO

OSMI DIJALOG

MACHIAVELLI — Za hipotezu uzimam onu koja mi je posve strana, državu dakle ustanovljenu u republikanskom obliku. S jednom monarhijom uloga koju sam sebi namijenio bila bi odveć laka. Uzimam Republiku, jer s takvim i sličnim oblicima vladavine naići ću na otpor — čak nepremostiv, na prvi pogled — na planu ideja, običaja i zakona. Je li vam po volji takva hipoteza? Pristajem da sami odredite veličinu države, pretpostavljam da ima sve ustanove koje jamče slobodu, i postavljam vam sada samo jedno pitanje: Vjerujete li da je vlast u zaklonu od bilo kojeg nasrtaja, od onog što se danas naziva državnim prevratom?

MONTESQUIEU — Ne, istina je; ali — suglasit ćete se sa mnom — takav bi pothvat bio posebno težak u političkim društvima ustrojenim na suvremeni način.

MACHIAVELLI — A zašto bi bio težak? Zar ta društva nisu, kao što je uvijek i bilo, izložena djelovanju frakcija? Zar ne nailazimo posvuda na klice građanskoga rata, na stranke, na pretendente?

MONTESQUIEU — To je moguće; ali vjerujem da će mi i s malo riječi biti lako dokazati kako griješite. Te uzurpacije, nužno krajnje rijetke, jer su skopčane s brojnim opasnostima i oprečne ovodobnim običajima, čak i pod pretpostavkom da uspiju, ni u kom slučaju neće imati ono značenje koje im vi pripisujete. Promjena vlasti ne bi vodila promjeni ustanova. Neki će pretendent uzdrmati vrh države, što se tu može; njegova će stranka pobijediti, i to prihvaćam; vlast je u drugim rukama i to je sve; ali državno pravo i sam temelj ustanova ostaju čvrsti. A to je ono do čega mi je stalo.

MACHIAVELLI — Zar je stvarno istina da gajite toliku iluziju?

MONTESQUIEU — Dokažite suprotno.

MACHIAVELLI — Dopuštate mi dakle, za trenutak, uspjeh oružanog pothvata protiv uspostavljene vlasti?

MONTESQUIEU — Da.

MACHIAVELLI — Pripazite dobro onda u kakvu se situaciju

postavljam. Poništio sam trenutačno sve druge vlasti osim svoje vlastite. Ako ustanove koje se još drže mogu postaviti neke prepreke na mom putu, to je iz puke formalnosti; jer, u stvari, postupci moje volje ne mogu naići ni na kakav zbiljski otpor; i, na kraju, nalazim se u onom izvanzakonitom stanju što su ga stari Rimljani nazivali tako lijepom i moćnom riječju: *diktatura.* To znači da u tom trenutku mogu biti sve što poželim, zakonodavac, izvršitelj zakona, čuvar zakona i — kao priđe — "na konju", u pozi vrhovnog zapovjednika vojnih snaga.

Zapamtite to. Pobijedio sam uz pomoć jedne frakcije, što znači da je do toga moglo doći samo zahvaljujući dubokom unutarnjem razdoru. Mogu se nasumce — ali bez ikakva rizika da ćemo pogriješiti — pobrojati uzroci takvoga stanja. Sukob plemstva i naroda, naroda i građanstva. Drugačije, u biti, i ne može biti. Na površini međutim, postoji zbrka ideja, mnijenja, utjecaja i suprotstavljenih strujanja, kao u svim državama u kojima se, makar i na trenutak, razmahala sloboda. Bit će tu svakovrsnih političkih elemenata, ostataka nekoć pobjedničkih a sada pobijeđenih stranaka, neobuzdanih ambicija, uzavrelih pohlepa, neutažive mržnje, posvudašnjeg nasilja, ljudi svakojakih mnijenja i svakojakih doktrina, obnovitelja staroga poretka, demagoga, anarhista, utopista, svih na djelu i svi — svatko sa svoje strane — zapeli da sruše postojeći poredak. Što bi valjalo zaključiti iz takve situacije? Dvije stvari: prvo — zemlja ima neodoljivu potrebu za odmorom i ništa neće odbiti onome koji će joj ga moći pružiti; drugo — usred takve stranačke podijeljenosti, ne postoji uopće stvarna snaga ili, još bolje, postoji samo jedna — a to je narod.

Ja sam pretendent koji igra na pobjedu i — dobiva; pretpostavljam da je ime koje nosim, veliko povijesno ime, kadro djelovati na maštu masa. Kao Pizistrat, kao Cezar, kao Neron čak; oslonit ću se na narod; to je *abc* svakog uzurpatora. To je slijepa sila koja će naći načina da sve što je učinjeno ostane nekažnjeno, to je autoritet, ime koje će sve zaklanjati. Narodu doista puca lajbek za sve vaše zakonske utvare i ustavna vaša jamstva!

Frakcijska je graja zamrla. Pogledajte sada kakvim ću koracima krenuti dalje.

Sjećate se uputa koje sam u *Vladaru* iznio u vezi s očuvanjem osvojenog područja. Uzurpator unutar države biva u sličnoj situaciji u kojoj se nalazi i osvajač. Osuđen je da sve obnavlja, da raspusti

zatečeni državni aparat, da uništi grad i promijeni običaje.

To je pravi cilj, ali u sadašnjim vremenima treba ga ostvariti zaobilaznim putevima, okolišajući, vještim mahinacijama i, koliko je moguće, bez nasilja. Zato neću uništiti ustanove, ali ću ih, jednu po jednu, dohvatiti nevidljivom rukom koja će poremetiti njihovo djelovanje. Tako ću se redom okomiti na sudbenu organizaciju, izborno uređenje, štampu, individualne slobode, obrazovanje.

Nad tim prvobitnim zakonima dogradit ću, ne ukidajući izrijekom to staro, cijelo novo zakonodavstvo koje će ponajprije zakloniti, a potom i posve ukloniti staro. Takvi su moji opći principi, a sada ćete vidjeti detalje njihovog izvođenja.

MONTESQUIEU — O Machiavelli! Što i dalje niste u vrtovima palače Ruccellai da držite ona krasna predavanja! Kakva šteta što vas potomstvo ne može slušati!

MACHIAVELLI — Budite spokojni; za onoga tko umije čitati, sve je to već napisano u *Vladaru.*

MONTESQUIEU — Pa dobro, tu smo gdje smo — sutradan po vašem državnom udaru. Što ćete dalje uraditi?

MACHIAVELLI —Jednu krupnu i jednu sitnu stvar.

MONTESQUIEU — Da krenemo s krupnom?

MACHIAVELLI — S uspjehom državnoga udara protiv uspostavljene vlasti ništa još nije gotovo, i stranke se općenito ne smatraju pobijeđenima. Još se točno ne zna kolika je uzurpatorova moć, pa će je pokušati testirati, dignut će se protiv njega s oružjem u ruci. To je trenutak kad se zavodi teror koji pogađa sav grad i plaši i one najneustrašivije.

MONTESQUIEU — Što ćete učiniti? Rekli ste mi da ste se odrekli krvoprolića.

MACHIAVELLI — Nije trenutak za plačljivi humanizam. Društvo je u opasnosti, dakle u stanju legitimne obrane; krajnja neumoljivost, čak i okrutnost, spriječit će ubuduće nova krvoprolića. Ne pitajte me što će se učiniti; potrebno je jednom zauvijek prestraviti duhove, neka ih strah prožme.

MONTESQUIEU — Da, sjećam se; to je ono što ste u *Vladaru* htjeli pokazati groznom pričom o smaknuću Borgije u Ceseni[11]*.* Vi ste ostali isti.

MACHIAVELLI — Ne, ne; vidjet ćete kasnije; ja tako postupam iz

nužnosti, i zbog toga patim.

MONTESQUIEU — Ali tko će proliti tu krv?

MACHIAVELLI — Vojska! — ta velika djeliteljica državne pravde — čija ruka nikada ne baca ljagu na svoje žrtve. Intervencijom vojske postižu se dva rezultata od najvećeg mogućeg značaja. Počev od tog trenutka, ona će, s jedne strane, biti zauvijek u neprijateljstvu spram civilnog pučanstva koje je nemilice kaznila i, s druge, na neraskidiv će se način vezati uz sudbinu svoga vladara.

MONTESQUIEU — I vjerujete da ta krv neće pasti i na vas?

MACHIAVELLI — Da, jer u očima naroda, na kraju, suveren nema ništa s neumjerenošću jedne soldateske koju nije uvijek lako obuzdati. Za to bi mogli biti odgovorni generali i ministri koji će izvršavati samo moja naređenja. A oni će mi, u to vas uvjeravam, biti odani do posljednjega daha, jer znaju što ih čeka nakon mene.

MONTESQUIEU — To je dakle vaš prvi čin suverenosti! Da vidimo koji je drugi?

MACHIAVELLI — Ne znam jeste li zamijetili kakvo je značenje malih koraka u politici. Nakon ovoga što sam upravo izložio, iskovat ću, i u velikoj emisiji dati u optjecaj, novi novac s mojim likom.

MONTESQUIEU — Sred tolikih teških državnih nedaća, ta će mjera izgledati djetinjastom.

MACHIAVELLI — Stvarno tako mislite? Vidi se da niste obavljali državne funkcije. Ljudski lik utisnut na novcu predstavlja znak moći. U početku će se poneki ponositi pojedinac tresti od bijesa, ali će se vremenom naviknuti na to; i sami će moji neprijatelji morati držati moju sliku u novčaniku. Poznato je kako se čovjek malo-pomalo navikava blagonaklonije promatrati crte lica koje je utisnuto na tvarnom znaku njegovih uživanja. Od dana kad je moj lik utisnut na novčanicama — ja sam kralj.

MONTESQUIEU — Priznajem da je to novina za mene, ali nastavimo. Niste zaboravili da su novi narodi skloni podariti sebi ustave koji su jamstva njihovih prava? S vašom vlašću koja je proistekla iz sile, s planovima koje mi otkrivate, vi ćete se možda naći zbunjeni pred tom temeljnom poveljom čiji su svi principi, sve odredbe i sva pravila, suprotna vašim pojmovima o vlasti.

MACHIAVELLI — Donijet ću drugi ustav, i to je sve.

MONTESQUIEU — I mislite da ste tako uklonili sve poteškoće?

MACHIAVELLI — Gdje su poteškoće? Nema druge volje, barem ne za sada, ni druge sile, osim moje, a za osnovicu svoga djelovanja uzimam narodni element.

MONTESQUIEU — Istina je. Ipak ostajem i dalje sumnjičav: po onome što ste mi upravo rekli, zamišljam da vaš ustav neće biti spomenik slobodi. Mislite da će biti dostatan jedan jedini nasilni pokret, jedno jedino uspješno nasilje e da bi se nekoj naciji otela sva njena prava, sve njene stečevine, sve njene ustanove, svi principi po kojima je navikla živjeti?

MACHIAVELLI — Dopustite! Ne jurim nigdje. Rekoh vam maloprije da su narodi kao ljudi, više im je stalo do privida no do same stvari; to je u politici pravilo kojeg ću se strogo pridržavati; hoćete li biti tako ljubazni da me podsjetite na principe do kojih vam je ponajviše stalo — i vidjet ćete da moj položaj nije toliko neugodan koliko vam se čini.

MONTESQUIEU — Što će vam to, o Machiavelli?

MACHIAVELLI — Ne bojte se ničega, navedite mi ih.

MONTESQLJIEU — Nemam povjerenja, priznajem.

MACHIAVELLI — U tom slučaju, ja ću vas sam podsjetiti. Neizostavno biste spomenuli princip o podjeli vlasti, slobodu govora i štampe, slobodu vjeroispovijesti, individualnu slobodu, pravo na udruživanje, jednakost pred zakonom, nepovredivost vlasništva i stana, pravo na podnošenje pritužbi, slobodan pristanak na oporezivanje, razmjernost kazne, neretroaktivnost zakona; je li dovoljno, ili hoćete da nastavim?

MONTESQUIEU — Mislim da je i to, Machiavelli, mnogo više no što je potrebno da bi se vaša vladavina dovela u neugodan položaj.

MACHIAVELLI — Varate se, i to toliko očigledno, da ne vidim nikakvu neugodnost u tome da proglasim sve te principe; i ja ću od njih, ako hoćete, sastaviti preambulu svoga ustava.

MONTESQUIEU — Već ste mi pružili dokaza da ste veliki čarobnjak.

MACHIAVELLI — Nikakve čarolije tu nema, postoji samo politička umješnost.

MONTESQUIEU — Ako te principe stavite na sam početak svoga ustava, kako ćete onda izbjeći njihovu primjenu?

MACHIAVELLI — Pazite dobro, ja sam rekao da ću proglasiti taj princip, ali vam nisam rekao niti da ću ih napisati, niti da ću ih

izrijekom naznačiti.

MONTESQUIEU — Kako to mislite?

MACHIAVELLI — Neću ući ni u kakvu rekapitulaciju; ograničit ću se na to da narodu izjavim kako priznajem i potvrđujem velike principe modernoga prava.

MONTESQUIEU — Moram priznati da ne shvaćam pravi smisao tog zatajivanja.

MACHIAVELLI — Uskoro ćete priznati koliko je to važno. Ako bih izrijekom pobrojao ta prava, moja bi sloboda djelovanja bila ograničena pobrojanim principima; a to ne želim. Izbjegavajući da ih imenujem, izgledat će da sam dodijelio sva, ne dodijelivši nijedno posebno; to će mi kasnije omogućiti da uklonim, putem izuzeća, ona koja ću ocijeniti opasnima.

MONTESQUIEU — Sad razumijem.

MACHIAVELLI — Među tim principima, uostalom, jedni pripadaju političkom i ustavnom pravu, u pravom smislu te riječi, drugi privatnom građanskom pravu. To je ta razlika koja uvijek treba služiti kao pravilo u obavljanju apsolutne vlasti. Narodima je najviše stalo do njihovih građanskih prava i ja, ako ne budem morao, neću u njih dirati. Na taj će način barem jedan dio moga programa biti ispunjen.

MONTESQUIEU — A što se tiče političkih prava...?

MACHIAVELLI — U *Vladaru* sam iznio tvrdnju koja nije ništa izgubila od svoje istinitosti: "Kad god se ljudima ne dira u imetak i u čast, oni su zadovoljni, pa se vladar mora boriti jedino s težnjama nekolicine koji se dadu obuzdati lako i na više načina."[12] To je moj odgovor na vaše pitanje.

MONTESQUIEU — Moglo bi se reći da nije dovoljan; moglo bi vam se odgovoriti da su politička prava također čovjekova dobra; i da je za njihovu čast i čast naroda i te kako važno da ih očuvaju i da, dirajući u njih, vi, u stvari, dirate u njihova dobra i njihovu čast. Moglo bi se dometnuti još i to da je očuvanje građanskih prava povezano s održavanjem političkih prava. Tko će građanima jamčiti da ih — ukoliko ih danas lišite političke slobode — nećete sutra lišiti i individualne slobode; ako im danas dirnete u njihovu slobodu, nećete sutra dirnuti u njihov imetak?

MACHIAVELLI — Istina je, taj je argument iznesen s mnogo žara, ali vjerujem da i sami uočavate njegovu pretjeranost. Kao da i dalje

vjerujete da su moderni narodi željni slobode. Jeste li predvidjeli slučaj kad je oni više ne žele, i možete li od vladara zahtijevati da za njom više žude negoli i sami narodi? Hajde pitajte u vašim duboko olabavljenim društvima u kojima pojedinac živi isključivo u zatvorenom krugu svoga egoizma i svojih materijalnih interesa, pitajte najveći mogući broj ljudi, i vidjet ćete da će vam odgovoriti: Što će mi politika? Čemu sloboda? Zar sve vlade nisu iste? Zar se vlada nema pravo braniti?

Uostalom, zapamtite dobro, nije narod taj koji će držati takav govor; to će biti buržuji, industrijalci, obrazovani krugovi, bogati, pismeni, svi oni koji su u stanju hvaliti vaše lijepe doktrine o državnom pravu. Oni će me blagosloviti, oni će klicati da sam ih spasio, da su u položaju manjine, da su nesposobni sami sebe voditi. Molim vas lijepo, nacije imaju neku čudnu tajnu ljubav prema odvažnim ljudima sile. Na sva nasilna djela koja nose biljeg umješnosti, čut ćete, uz divljenje koje nadjačava svekoliko negodovanje: Nije to dobro, znam, ali kakvo umijeće, pa to je sjajno odigrano, to je ono pravo!

MONTESQUIEU — Dolazimo dakle do profesionalne strane vaših doktrina?

MACHIAVELLI — Ne, još smo u fazi provođenja. Otišao bih bio koji korak i dalje, svakako, da me niste tjerali na digresije. Nastavimo.

DEVETI DIJALOG

MONTESQUIEU — Stali smo bili kod donošenja ustava koji ste izradili sami, bez pristanka nacije.

MACHIAVELLI — Prekinut ću vas: nikada se nisam želio toliko ogriješiti o važeće ideje, čija moć mi je dobrano poznata.

MONTESQUIEU — Doista!

MACHIAVELLI — Govorim veoma ozbiljno.

MONTESQUIEU— Namjeravate dakle cijelu naciju pridružiti *novom temeljnom zakonu* što ga pripremate?

MACHIAVELLI — Da, nema nikakve sumnje. I to vas čudi? Napravit ću i više od toga: dat ću da se putem svenarodnog izjašnjavanja ratificira državni prevrat što sam ga poduzeo. Reći ću narodu u prikladnim izrazima: Sve je krenulo naopako; sve sam skršio, spasio sam vas. Hoćete li me? Slobodni ste da me svojim

glasom osudite ili razriješite krivice.

MONTESQUIEU — Slobodni pod stegom terora i oružane sile.

MACHIAVELLI — Moj će mi narod klicati.

MONTESQUIEU —Ja vam to i vjerujem.

MACHIAVELLI—A narodno izjašnjavanje koje sam pretvorio u sredstvo svoje moći, postat će sama osnova moje vladavine. Uvest ću izborni sistem koji ne zna za klase ili cenzus, i s njim će apsolutizam biti uspostavljen u jednom potezu.

MONTESQUIEU — Da, jer jednim potezom, i u isti mah, uništavate jedinstvo obitelji, obezvrjeđujete pravo glasa, uklanjate prevagu prosvijećenosti i od mnoštva pravite slijepu silu koja se potčinjava vašoj želji.

MACHIAVELLI — Ostvarujem napredak kojemu danas gorljivo teže svi narodi Evrope: organiziram izbore na osnovu općeg prava glasa, kao Washington u Americi, i za prvog njihova održavanja stavit ću svoj ustav na usvajanje.

MONTESQUIEU — Što! Dat ćete ga na raspravu pred nižim i višim skupštinama?

MACHIAVELLI — Ma zaboravite, molim vas, na te svoje ideje iz XVIII. stoljeća; one kaskaju za modernim vremenima!

MONTESQUIEU — Pa kako mislite odlučiti o načinu na koji će ustav biti usvojen? Na koji će način biti razmatrani pojedini članci?

MACHIAVELLI — Ne mislim da uopće budu razmatrani, vjerujem da sam to već rekao.

MONTESQUIEU — Samo sam slijedio put što su ga odredili principi na koja se, po svojoj volji, pozivate. Govorili ste mi o Sjedinjenim Američkim Državama; ne znam jeste li vi novi Washington, ali izvjesno je da je postojeći američki ustav bio razmatran, prihvaćen i izglasan od strane narodnih zastupnika.

MACHIAVELLI — Molim vas, nemojmo brkati vremena, mjesta i narode: mi smo u Evropi; moj ustav je predložen kao jedna cjelina, kao cjelina će biti i usvojen.

MONTESQUIEU — Ali, ako tako postupite, ne krijete ni od koga ništa. Kako će narod, glasajući u takvim uvjetima, znati što radi i koliko samog sebe tim obavezuje?

MACHIAVELLI — A gdje ste i kada vidjeli da je neki ustav, dostojan tog imena i uistinu trajnije naravi, bio rezultat narodnog

vijećanja? Ustav treba u cijelosti biti proizvodom jedne jedine glave, ili je, u protivnom, osuđen na propast. Bez sklada i povezanosti među svojim dijelovima, bez praktične snage, nosio bi nužno biljeg svih slabosti u gledanjima onih koji su sudjelovali u njegovu stvaranju.

Ustav, još jednom da kažem, može biti djelo samo jednoga; nikada nije bilo drugačije, i kao dokaz podastirem povijest svih utemeljitelja carstava: primjer Sesostrisa, Solona, Likurga, Karla Velikog, Friedricha II., Petra I..

MONTESQUIEU — Izložit ćete mi ovdje poglavlje jednog od vaših učenika?

MACHIAVELLI — A tko je taj?

MONTESQUIEU — Joseph de Maistre. Ima kod njega općih razmatranja koja nisu bez vrijednosti, ali ih nalazim neprimjenjivim. Reklo bi se, slušajući vas, da narod hoćete izvući iz kaosa ili dubokog mraka prapočetaka. Kao da ste zaboravili da je — u hipotezi od koje polazimo — dotična nacija dostigla vrhunac civilizacije, da je njeno državno pravo utemeljeno i da posjeduje redovne ustanove.

MACHIAVELLI — Ne poričem; i, osim toga, vidjet ćete da radi ostvarenja svoga cilja nemam nikakvu potrebu za potpunim rušenjem vaših ustanova. Bit će mi dovoljno promijeniti njihovo uređenje i ustroj njihovih odnosa.

MONTESQUIEU — Objasnite mi.

MACHIAVELLI — Upravo ste mi održali predavanje iz ustavne politike, i time se kanim okoristiti. Uostalom, ja nisam nesklon, kao što se općenito misli u Evropi, svim tim novim idejama o političkoj klackalici; mogli ste to opaziti u mojim govorima o Titu Liviju. Ali, vratimo se na glavni predmet. Napomenuli ste s pravom maločas da su u parlamentarnim državama Evrope javne vlasti gotovo posvuda podijeljene na isti način među određenim brojem političkih tijela, i da od njihove međuigre ovisi i osnutak vlade.

Tako posvuda nailazimo, pod različitim nazivima, ali s istovrsnim ovlastima, na vladu, senat, zakonodavno tijelo, državno vijeće, vrhovni sud; moram vas poštedjeti daljnjeg beskorisna izlaganja o dotičnom ustroju tih vlasti, tajnu kojega vi poznajete bolje nego ja; očigledno, svako od tih tijela odgovara nekoj bitnoj funkciji vlasti. Primijetili ste, zar ne, da ja bitnom nazivam funkciju, a ne ustanovu. Tako treba da postoji, nema nikakve sumnje, vladajuća, pomiriteljska, zakonodavna i

zakonodavna vlast.

MONTESQUIEU — Ako vas dobro razumijem, sve su te različite vlasti, u vašim očima, samo jedna i, ukidajući odgovarajuće ustanove, želite ih sve dati u ruke jednom jedinom čovjeku.

MACHIAVELLI — Opet griješite. Opasno bi bilo postupati na taj način. Posebno kod vas, s onim fanatizmom koji tamo vlada kad je u pitanju ono što nazivate principima '89. Ali poslušajte me pomno: premještanje samo jedne točke oslonca daje u statistici promjenu pravca sile, premještanje jedne opruge u mehanici mijenja pokret. Na pojavnoj ravni, međutim, to je uvijek isti uređaj, isti mehanizam. Isto je tako u fiziologiji, temperament ovisi o stanju organa. Ako se organi mijenjaju, mijenja se i temperament. I gledajte, različite ustanove o kojima smo upravo govorili, djeluju u državnom uređenju isto kao i različiti organi u ljudskome tijelu. Dirnut ću u organe, ali će organi ostati, a politički će ustroj države biti preinačen. Shvaćate li?

MONTESQUIEU — Ni s po muke. No čemu perifraze? Sačuvat ćete nazive, a uklanjati stvari. To je ono što je i August radio u Rimu kad je uništio Republiku. I dalje je postojao konzulat, pretorstvo, cenzorstvo, tribunat; ali nije više bilo ni konzula, ni pretora, ni cenzora, ni tribuna.

MACHIAVELLI — Priznajte da bi se mogli naći i lošiji uzori. Sve se u politici može uraditi, pod uvjetom da se ugađa javnim predrasudama i poštuju prividi.

MONTESQUIEU — Nemojmo se prepuštati općenitostima; tu ste na velikom poslu i ja vas slušam.

MACHIAVELLI — Ne zaboravite u kojim će osobnim uvjerenjima naći ishodište svako od mojih djela. Vaše su parlamentarne vladavine u mojim očima samo škole prepiranja, poprišta sterilnih sukobljavanja u kojima se iscrpljuje plodno djelovanje nacija što ih saborska govornica i štampa osuđuju na nemoć. Prema tome nemam nikakve grižnje savjesti; polazim s uzvišenog stajališta i moj cilj opravdava moja djela.

Apstraktnim teorijama supstituiram praktični razum, iskustvo nagomilano kroz stoljeća, primjer velikih ljudi koji su istim sredstvima postigli velika djela; počinjem tako što ću vlasti vratiti njene životvorne uvjete.

Prvom svojom reformom obaram se odmah na vašu tobožnju

ministarsku odgovornost. U zemljama razvijene centralizacije — kao što je vaša, na primjer, i gdje mnijenje nekim instinktivnim čuvstvom sve pripisuje šefu države, dobro kao i zlo — napisati na početku neke povelje da suveren nije odgovoran, značilo bi oglušiti se spram javnoga mnijenja, a to znači, drugim riječima, uspostaviti nekakvu utvaru koja će ispariti pred naletom revolucija.

Počinjem dakle tako što ću iz svog ustava ukloniti ministarsku odgovornost; suveren koga ja postavljam, bit će jedini odgovoran pred narodom.

MONTESQUIEU — U pravi čas, i pravo u brk.

MACHIAVELLI — U vašem parlamentarnom sistemu narodni zastupnici imaju, kao što ste mi objasnili, pravo predlaganja zakona, sami ili u suradnji s izvršnom vlašću. E vidite, to je izvor najgorih mogućih zloupotreba, jer u takvom poretku stvari, svaki se zastupnik može bilo kojom zgodom postaviti na mjesto vlade i iznijeti posve nepromišljene i nepripremljene zakonske prijedloge; što rekoh? S tom parlamentarnom inicijativom, Zastupnički će dom oboriti vladu kad god mu to padne na pamet. Brišem dakle parlamentarnu inicijativu. Predlaganje i podnošenje zakona na usvajanje nalazi se u nadležnosti suverena.

MONTESQUIEU — Vidim da ste krenuli najkraćim putem koji vodi u apsolutnu vlast, jer kad je u nekoj državi pravo predlaganja zakona isključivo u nadležnosti suverena, onda to znači da je suveren gotovo jedini zakonodavac; ali prije nego što krenete dalje, želio bih vam iznijeti samo jedan prigovor. Htjeli ste se osloniti na čvrstu stijenu, a vidim vas kako sjedite na pijesku.

MACHIAVELLI — Kako to mislite?

MONTESQUIEU — Niste li za osnovu svoje vlasti uzeli narodno izjašnjavanje?

MACHIAVELLI — Bez ikakve sumnje.

MONTESQUIEU — Onda znači da ste vi samo opunomoćenik koga narod, na kojem jedino počiva suverenitet, može opozvati u bilo kom trenutku. Vjerovali ste da se možete poslužiti tim principom radi održavanja svoje vlasti, a ne primjećujete da vas narod može svrgnuti kad ga je volja? Povrh toga, vi ste se sami proglasili jedinim odgovornim; mislite dakle biti anđeo? Budite, ako želite, ali zbog toga vas neće ništa manje optuživati za sve zlo koje bude došlo, i stradat

ćete pri prvoj krizi.

MACHIAVELLI — Ne preskačite; ovaj je prigovor preuranjen, ali odgovorit ću vam odmah, jer me na to primoravate. Nevjerojatno je koliko se varate ako mislite da nisam predvidio i takav prigovor. Ako je moja vlast osporavana, to je onda samo od strane frakcija. No, od njih me štite dva bitna prava koja sam unio u svoj ustav.

MONTESQUIEU — Koja su to prava?

MACHIAVELLI — Poziv ili obraćanje narodu, pravo proglašavanja izvanrednog stanja u zemlji; ja sam vrhovni zapovjednik oružanih snaga, imam dakle svu državnu fizičku silu u svojim rukama; na prvi znak pobune protiv moje vlasti, bajonete će slomiti otpor, a putem glasačkih kutija narod će ponovo ozakoniti moju vlast.

MONTESQUIEU — Ti vaši argumenti su doista nepobitni, ali vratimo se, molim vas, Zakonodavnom tijelu koje ste ustanovili; nisam siguran da ste tu u potpunom zaklonu; lišili ste tu skupštinu parlamentarne inicijative, ali joj ostaje pravo izglasavanja zakona koje joj podnosite na usvajanje. Sigurno ne računate da joj ostavite mogućnost uživanja tog prava.

MACHIAVELLI — Nepovjerljiviji ste i od mene, jer priznajem da u tome ne vidim nikakvu nelagodnost. Budući da nitko drugi osim mene nema mogućnost podnošenja zakonskih prijedloga, nemam razloga strahovati da će biti usvojen neki zakon koji bi bio uperen protiv moje vlasti. Ja držim ključeve tabernakula.

Kao što sam uostalom i rekao, u mojim je planovima da zadržim privid tih ustanova. Moram vam ipak izjaviti da ne namjeravam ostaviti Zastupničkom domu ono što nazivate pravom usvajanja amandmana na zakonski prijedlog. S uživanjem takva prava, očigledno, nema zakona koji ne bi mogao biti skrenut od prvobitnog cilja i čiji sadržaj ne bi mogao biti izmijenjen. Zakon je usvojen ili odbačen, nema alternative.

MONTESQUIEU — Pa drugo i ne treba da bi vas se oborilo; dostatno je da zakonodavna skupština sistemno odbacuje sve vaše zakonske prijedloge, ili samo da odbije izglasati poreze.

MACHIAVELLI — Dobro znate da se to ne može dogoditi. Parlamentarni dom, ma koji bio, a koji bi takvim pretjerano smjelim činom sputavao obavljanje državnih poslova, počinio bi samoubistvo. Uostalom, na raspolaganju bi mi bilo tisuću načina neutraliziranja moći

takve skupštine. Prepolovio bih broj zastupnika i, uslijed toga, imao bih upola manje političkih strasti koje treba suzbiti. Pridržao bih sebi pravo imenovanja predsjednika i potpredsjednika koji rukovode sjednicama. Umjesto stalnih zasjedanja, parlamentarni bih rad sveo na nekoliko mjeseci. Poduzeo bih, to osobito, i korak koji je od veoma velikog značaja, a koji je, kako mi je rečeno, ponegdje već i poduzet: ukinuo bih besplatno obavljanje zakonodavnog mandata i uveo novčanu nadoknadu; hoću da zastupnici primaju plaću, da njihove funkcije budu na neki način nagrađene. Na tu inovaciju gledam kao na najpouzdanije sredstvo vezivanja narodnih zastupnika uz vlast; nema potrebe da vam to sad potanko razvijem, budući da se efikasnost te mjere odveć lako razumije. Dometnuo bih samo to da kao glavni izvršne vlasti imam pravo sazivanja i raspuštanja Zakonodavnog tijela, i da ću, u slučaju raspuštanja, pričekati do isteka krajnjeg roka prije no što budem sazvao novo zastupništvo. Sasma mi je jasno da zakonodavna skupština ne može, a da se ne izvrgne pogibeljima, ostati nezavisna o mojoj vlasti, ali ne bojte se: naići ćemo uskoro i na druge praktične načine da je privežemo. Jesu li vam ove ustavne pojedinosti dovoljne? Ili hoćete još?

MONTESQUIEU — Ne hvala, nije nužno; možete prijeći na ustroj Senata.

MACHIAVELLI — Vidim da ste veoma dobro naslutili da je upravo to glavni dio moga djela, zaglavni kamen moga ustavnoga zdanja.

MONTESQUIEU — Ne znam uistinu što biste još mogli učiniti, jer odsada u vama vidim potpunoga gospodara države.

MACHIAVELLI — Pričinja vam zadovoljstvo da to kažete; ali, u zbilji, suverenitet se ne može uspostaviti na tako plitkim temeljima. Pored suverena, potrebni su i korovi sjajni sa svojih dičnih naslova, dostojanstvenika i ništa manje osobnih ugleda njihovih članova. Nije dobro da osoba suverena bude stalno u igri, da se njegova ruka uvijek vidi u prvom planu; treba da se njegova akcija, po potrebi, pokrije autoritetom visokodostojanstvenika koji okružuju prijestolje.

MONTESQUIEU — Nije teško vidjeti da je to uloga koju ste namijenili Senatu i Državnom vijeću.

MACHIAVELLI — Ništa vam ne promiče.

MONTESQUIEU — Govorite o prijestolju: vidim da ste kralj, a sve dosad bijasmo u Republici. Zaokret pri punoj brzini.

MACHIAVELLI — Glasoviti francuski publicist ne bi smio od mene tražiti da se na putu ostvarenja svoga nauma zaustavljam kod takvih sitnica: počev od trenutka kad imam u rukama svu vlast, pitanje kad ću se proglasiti kraljem samo je stvar zgodne prilike. Hoću li to učiniti prije ili nakon proglašenja moga ustava — to je pitanje od male važnosti.

MONTESQUIEU — Istina. Vratimo se ustroju Senata.

DESETI DIJALOG

MACHIAVELLI — Za dubokih istraživanja koja ste morali poduzeti pri pisanju vašeg nezaboravnog djela *Uzroci veličine i propasti Rimljana,* sigurno ste zapazili ulogu koju je kod careva igrao Senat počev od Augustove vladavine.

MONTESQUIEU — To je, ako mi dopuštate, mjesto koje povijesna istraživanja, čini mi se, još nisu uvijek potpuno rasvijetlila. No, izvjesno rimski je Senat, sve do kraja Republike, bio autonomnom ustanovom koja je raspolagala golemim povlasticama i imala vlastite ovlasti; to je bila tajna njegove moći, dubine njegovih političkih tradicija i veličine koju je podario Republici. Počev od Augusta, Senat više nije ništa drugo nego sredstvo u rukama careva, ali nije jasno kojim su ga slijedom poteza uspjeli lišiti njegove moći.

MACHIAVELLI — Rasvjetljavanje tog povijesnog trenutka nije, dakako, razlog što sam vas zamolio da se zadržimo na tom razdoblju Carstva. To pitanje nije u ovom trenutku predmetom moje zaokupljenosti; sve što vam želim reći jest to da bi Senat, kakvim ga ja zamišljam, trebao vršiti, naporedo s vladom, političku ulogu sličnu onoj koju je igrao rimski Senat u razdoblju nakon pada Republike.

MONTESQUIEU — Ali u tom razdoblju zakon više nije izglasavan na narodnim zborovima, usvajanje senatskim odlukama (*senatus consultum*); je li to ono što ste htjeli?

MACHIAVELLI — Nipošto: to uopće ne bi bilo u skladu sa suvremenim principima ustavnoga prava.

MONTESQUIEU — Koje vam sve pohvale čovjek nije dužan uputiti zbog takve savjesnosti!

MACHIAVELLI — Da bih propisao ono što mi se čini nužnim, te mi pohvale uopće nisu neophodne. Nikakva zakonodavna moć, to znate,

ne može proisteći izvan mog prijedloga; i. povrh toga, obznanjujem ukaze koji imaju snagu zakona.

MONTESQUIEU — Istina, zaboravili ste bili na taj moment, koji ipak nije zanemariv; ali u tom slučaju ne vidim koje ste ciljeve namijenili Senatu.

MACHIAVELLI — Dignut u najviše ustavne sfere, njegova se izravna intervencija smije pokazati samo u svečanim prilikama; ako je, na primjer, nužno dirnuti u temeljni pakt, ili ako je suverenitet doveden u pitanje.

MONTESQUIEU — Govor je taj još uvijek u proročanstva uvijen. Volite držati u neizvjesnosti?

MACHIAVELLI — Vaši moderni ustavotvorci imali su sve dosad kao fiks ideju da sve predvide, da sve odrede poveljama koje poklanjaju narodu. Ja neću upasti u takvu grešku; i ne želim sebe zatvoriti u bezizlazni krug; odredit ću samo ono što se ne može ostaviti neizvjesnim; promjenama ću dati dovoljno mjesta, kako bi u trenucima velikih kriza i druga sredstva bila na raspolaganju, osim onog zlokobnog kakvo predstavljaju revolucije.

MONTESQUIEU — Kao mudrac govorite.

MACHIAVELLI — A što se Senata tiče, napisat ću u ustavu: "Senat propisuje putem senatskih odluka sve ono što ustavom nije predviđeno, a što je nužno radi njegova djelovanja; određuje smisao ustavnih članaka koji podliježu različitim tumačenjima; potvrđuje ili poništava sve dokumente na koje mu je vlada ukazala kao na protuustavne, ili je na to ukazano putem peticije građana; može postaviti osnove zakonskih projekata od velikog nacionalnog interesa; može predlagati promjene ustava, o čemu će se rješavati putem *senatus consultuma."*

MONTESQUIEU — Sve je to veoma krasno i na sliku i priliku rimskoga Senata. Iznijet ću samo nekoliko primjedbi na vaš ustav: on će dakle biti pisan veoma neodređenim i dvosmislenim izrazima, kad unaprijed držite da članci mogu biti podložni različitim tumačenjima.

MACHIAVELLI — Ne, ali treba sve predvidjeti.

MONTESQUIEU — Mislio sam, naprotiv, da je princip vašega djelovanja, kako ste se ranije izvoljeli izraziti, da se u tim stvarima sve ne predvidi i sve ne propiše.

MACHIAVELLI — Vidi se da glasoviti predsjednik nije zaludu

pohodio palaču Themis, niti nosio sudsku togu. Moje riječi nisu imale druge svrhe osim ove: treba predvidjeti samo ono bitno.

MONTESQUIEU — Recite mi, molim vas: Posjeduje li vaš Senat — taj tumač i čuvar zakona — i neku vlastitu moć?

MACHIAVELLI — Ne, naravno.

MONTESQUIEU — Sve što, dakle, bude radio Senat, zapravo ćete raditi vi.

MACHIAVELLI — Ne mogu a da se ne složim s vama.

MONTESQUIEU — Vi ćete dakle biti onaj koji će tumačiti ono što će on tumačiti; ono što on bude mijenjao, vi ćete mijenjati; vi ćete biti taj koji će poništiti ono što on bude poništio?

MACHIAVELLI — I ne pomišljam da se zbog toga branim.

MONTESQUIEU — To zapravo znači da vi sebi pridržavate pravo razgrađivanja onoga što ste izgradili, oduzimanja onoga što ste dali, mijenjanja vašeg ustava — na dobro ili na gore — i čak da ga i potpuno odbacite ukoliko smatrate nužnim. Ne osuđujem unaprijed nijednu od vaših pobuda ili nakana koje bi vas mogle pokrenuti u takvim i sličnim okolnostima; pitam vas samo gdje će, sred te goleme samovolje, biti makar i najslabije jamstvo građanima i, naručito, kako će se oni sa svim tim pomiriti?

MACHIAVELLI — Vidim da vam se vraća vaša filozofska tankoćutnost. Budite uvjereni da neću izvršiti nikakvu preinaku temeljnih ustavnih principa, a da te preinake prethodno ne dam narodu na usvajanje putem općeg prava glasa.

MONTESQUIEU — Ali vi ćete i dalje biti onaj koji će prosuđivati je li promjena koju predlažete temeljne naravi i treba li je stoga dati narodu na odobrenje. Ipak, želio bih vjerovati da nećete ni ukazom, ni senatskom odlukom, učiniti ništa što bi trebalo biti učinjeno putem plebiscita. Hoćete li svoje ustavne amandmane staviti na javnu raspravu? I hoćete li ih dati na usvajanje na narodnim zborovima?

MACHIAVELLI — Ne, ni u kom slučaju; ako bi jednom bila pokrenuta rasprava o ustavnim člancima na narodnim zborovima, ništa onda ne bi spriječilo da se narod lati ispitivanja svega i svačega temeljem svoga prava na pozivanje pred viši sud, i sutradan bi izbila Revolucija na ulici.

MONTESQUIEU — Ne može vam se poreći logičnost: ustavni su amandmani dakle predočeni kao cjelina, kao cjelina će biti i usvojeni?

MACHIAVELLI — Nikako drukčije, doista.

MONTESQUIEU — Onda vjerujem da možemo prijeći na ustrojstvo Državnoga vijeća.

MACHIAVELLI — Vodite ovu raspravu sigurnom rukom predsjednika Vrhovnoga suda. Zaboravio sam vam reći još i to da ću i članovima Senata dodijeliti plaće, kao što sam učinio i za članove Zakonodavnoga tijela.

MONTESQUIEU — Razumije se.

MACHIAVELLI — Ne mislim da je nužno još naglasiti da ću pridržati sebi pravo, također, imenovanja predsjednika i potpredsjednika ovoga gornjeg doma. A što se tiče Državnoga vijeća, bit ću kraći. Vaše su moderne ustanove toliko moćna sredstva centralizacije, da ne vidim kako je moguće služiti se njima bez vršenja suverene vlasti.

Što je zapravo, po vašim principima, Državno vijeće? To je sjena političkog tijela kojemu je svrha da se u ruke vladara prenese znatna naredbodavna vlast — koja je neka vrsta diskrecione vlasti — što može služiti, kad nam je volja, donošenju pravih zakona.

Državnom je vijeću kod vas dana, tako mi je barem rečeno, jedna posebna, možda još i prekomjernija nadležnost. U slučaju parničnog predmeta, ono može — putem prava na pozivanje pred viši sud — od prvostepenih sudova zahtijevati, uvjeravaju me, preuzimanje nadležnosti u svim parnicama za koje mu se čini da imaju upravni karakter. Tako — i da bi se jednom riječju okarakteriziralo ono što je posve izvanredno u toj najnovijoj nadležnosti — sudovi moraju odbiti da presuđuju svaki put kad pred sobom imaju odluku neke upravne vlasti, a upravna vlast može, u sličnoj prilici, oduzeti predmete sudovima pozivajući se na odluku Državnoga vijeća.

No, još jednom, što je Državno vijeće? Ima li ono neku svoju vlastitu moć? Je li nezavisno o suverenu? Ni u kom slučaju. To je tek svojevrsno Uredništvo. Kad Državno vijeće donosi neki propis, suveren je taj koji ga donosi; kad donosi neku presudu, to je opet suveren koji je donosi, ili, kao što vi danas kažete, to je uprava, uprava koja je i sudac i stranka u sporu. Poznajete li nešto jače od toga i vjerujete li da ima mnogo toga za uraditi da bi se uspostavila apsolutna vlast u državama u kojima nailazimo na takve već potpuno ustrojene institucije?

MONTESQUIEU — Vaša je kritika veoma umjesna, priznajem; ali, kako je Državno vijeće samo po sebi izvrsna ustanova, ništa nije lakše nego mu pružiti nužnu nezavisnost na taj način što bi ga se donekle udaljilo od vlasti. To vjerojatno nije ono što ćete učiniti?

MACHIAVELLI — Zadržat ću, u stvari, obrazac jedinstva u ustanovi, tamo gdje ga budem zatekao; obnovit ću ga tamo gdje ga nema, učvršćujući veze solidarnosti koju smatram neophodnom.

Kao što vidite, nismo stali nasred puta, jer eto mog ustava gotova.

MONTESQUIEU — Zar već?

MACHIAVELLI — Nekoliko znalački izvedenih smicalica i mahinacija dovoljno je da bi se stubokom izmijenilo obavljanje vlasti. Taj dio moga programa je ispunjen.

MONTESQUIEU — Vjerovao sam da ćete mi još govoriti o Vrhovnom sudu.

MACHIAVELLI — To što vam o tome imam reći bit će rečeno na prikladnijem mjestu.

MONTESQUIEU — Istina je, ako sudimo po količini moći koja se nalazi u vašim rukama, vi biste već trebali pokazivati znake zadovoljstva.

Da ponovimo:

Vi donosite zakone: 1. u vidu prijedloga koje podnosite Zakonodavnom tijelu; 2. u vidu dekreta; 3. u vidu senatskih odluka; 4. u vidu općih dokumenata; 5. u vidu presuda Državnoga vijeća; 6. u vidu ministarskih propisa; 7. i na kraju, u vidu državnih prevrata.

MACHIAVELLI — Kao da i ne naslućujete da mi preostaje još najteži dio posla?

MONTESQUIEU — Istina, slutio nisam.

MACHIAVELLI — Niste zamijetili da je moj ustav šutke prešao preko mnoštva stečenih prava koja će biti nespojiva s novim poretkom koji sam upravo uspostavio. To se, na primjer, može reći za slobodu štampe, pravo na udruživanje, nezavisnost sudbene vlasti, pravo glasa, za izbore — po općinama — gradskih službenika, za ustanove gradske zaštite i za još mnogo toga drugog što treba nestati ili biti stubokom promijenjeno.

MONTESQUIEU — Zar niste prešutno priznali sva ta prava, budući da ste svečano priznali principe čija su oni samo primjena?

MACHIAVELLI — Rekoh vam, nisam priznao nijedan princip,

nijedno pojedinačno pravo; povrh toga, mjere koje želim poduzeti samo su izuzetak od pravila.

MONTESQUIEU — I to izuzeci koji ga potvrđuju, to je točno.

MACHIAVELLI — Ali upravo zato moram dobro odabrati trenutak, jer u protivnom mogao bih sve upropastiti. U *Vladaru* sam napisao uputstvo koje bi trebalo poslužiti u sličnim trenucima: "Zavojevač mora, u času kad zaposjeda državu, dobro razmisliti o svim nasiljima koja su mu neizbježna i počiniti ih sve odjednom, da ih ne bi danomice morao obnavljati; a prije svega mora vladar živjeti sa svojim podanicima tako da ga nikakav ni loš ni dobar događaj ne može navesti da mijenja svoje držanje: jer kad u nevolji skoči nužda za vrat, kasno ti je činiti zlo; dobro pak što ga činiš ne donosi ti koristi, jer ljudi smatraju da ga činiš iz nužde, pa ti za nj nitko neće biti zahvalan."[13]

Sutradan po objavljivanju svoga ustava, donijet ću niz ukaza koji imaju snagu zakona i koji će jednim potezom ukloniti slobode i prava, čija bi se uživanja mogla pokazati opasnima.

MONTESQUIEU — Trenutak je, sigurno, dobro odabran. Zemlja je još u strahu zbog vašeg državnog prevrata. Što se tiće vašeg ustava, ništa vam nije odbijeno, budući da i tako možete sve uzeti; u vezi s vašim ukazima, nema vam se što dopustiti, budući da i tako ništa ne tražite, a sve uzimate.

MACHIAVELLI — Oštri ste na jeziku.

MONTESQUIEU — Ipak nešto manje negoli vi na djelu, složit ćete se. Unatoč vašoj energičnosti i oštrovidnosti, priznajem, teško mi je povjerovati da se zemlja neće pobuniti protiv tog drugog državnog udara što se priprema iza kulisa.

MACHIAVELLI — Narod će dragovoljno zatvoriti oči; jer, po hipotezi od koje polazim, njemu je agitacije preko glave, žudi za odmorom kao pustinjski pijesak nakon olujnog pljuska.

MONTESQUIEU — Od svega toga pravite još i lijepe retoričke figure; to je ipak previše.

MACHIAVELLI — Žurim da vam kažem da ću, uostalom, svečano obećati povratak svih sloboda koje poništavam, istom kad se stranke primire.

MONTESQUIEU — Vjerujem da ćemo se načekati.

MACHIAVELLI — Nije isključeno.

MONTESQUIEU — Sigurno, jer vaši principi omogućavaju vladaru,

kadgod mu je to u interesu, da ne održi zadanu riječ.

MACHIAVELLI — Ne žurite s izjašnjavanjem; vidjet ćete što ću učiniti od tog obećanja; neće proći dugo, a ja ću si dati u zadatak da u meni prepoznaju najliberalnijeg čovjeka u kraljevstvu.

MONTESQUIEU — Gle čuda kojemu se nisam nadao! U međuvremenu, dakako, otvoreno poništavate sve slobode.

MACHIAVELLI — Otvoreno nije riječ dostojna jednog državnika; ništa ja otvoreno ne poništavam; to je upravo ono mjesto gdje lavlju grivu treba splesti u lisičji rep. Čemu bi služila politika, ako se zaobilaznim putem ne bi mogli postići ciljevi koji nam ostaju izvan dohvata dok hodamo ravnom stazom? Temelji su moga zdanja položeni, snage su spremne, treba ih samo staviti u pogon. Ja ću to učiniti sa svim obzirima koje nalažu novi ustavni običaji. To je pravo mjesto za pokazivanje umijeća vladanja i zakonodavstva što ih razboritost nalaže vladaru.

MONTESQUIEU — Primjećujem da ulazimo u novu fazu; spreman sam vas slušati.

JEDANAESTI DIJALOG

MACHIAVELLI — U *Duhu zakona* pripominjete, s mnogo razloga uostalom, da je sloboda riječ kojoj se pridaju veoma različita značenja. U vašem djelu, kaže se, može se pročitati i sljedeća tvrdnja:

"Sloboda je pravo da se čini ono što zakoni dopuštaju."[14]

Ovu definiciju, koju nalazim točnom, vrlo rado uzimam za svoju i mogu vas uvjeriti da će moji zakoni dopuštati samo ono što je potrebno. Vidjet ćete sad koji duh preteže u svemu tome. Od čega biste željeli da počnemo?

MONTESQUIEU — Ne bi mi bilo mrsko ponajprije vidjeti kako se mislite obraniti od štampe.

MACHIAVELLI — Dirnuli ste, doista, u najosjetljivije mjesto moga nauma. Sistem koji zamišljam u tom je pogledu toliko opsežan koliko su mnogostruke njegove primjene. Na sreću, tu su mi potpuno odvezane ruke; mogu krojiti i rezati do mile volje, bez straha da ću izazvati ikakav prigovor.

MONTESQUIEU — Zašto, za boga miloga?

MACHIAVELLI — Zato što je štampa u većini parlamentarnih zemalja — budući da služi samo silovitim, egoističkim i nepopustljivim strastima — sklona zamjeriti se cijelom svijetu; zato što je potkupljiva, nepravedna, bez ikakve velikodušnosti i rodoljublja; i — na kraju i navlastito — zato što širokom dijelu stanovništva neke zemlje nikada nećete moći objasniti čemu ona služi.

MONTESQUIEU — Ah! Ako tražite pritužbe i zamjerke na račun štampe, lako ih je naći. Ako pitate čemu ona može poslužiti, to je onda druga stvar. Ona jednostavno sprječava samovolju u vršenju vlasti; prisiljava da se vlada na ustavni način; primorava sve službenike na poštenje, na skromnost, na poštovanje sebe i drugih. Na kraju — i da skratimo — ona svakome tko je ugnjeten pruža načina da se izjada i da bude saslušan. Mnogo se toga može oprostiti ustanovi koja, i pored tolikih zloupotreba, pruža neizostavno i tolike usluge.

MACHIAVELLI — Da, poznat mi je taj pledoaje; ali, ako možete, objasnite ga velikom mnoštvu, uračunajte tu čak i one koji će se zanimati za sudbinu štampe, pa ćete vidjeti.

MONTESQUIEU — To je i razlog zašto je bolje da odmah pređete na praktične načine na koje ćete joj *staviti brnjicu*; vjerujem da je to prava riječ.

MACHIAVELLI — To je prava riječ, uistinu; povrh toga, ne kanim obuzdati samo novine.

MONTESQUIEU — Tu je i nakladništvo.

MACHIAVELLI — Počinjete se služiti i ironijom.

MONTESQUIEU — Sve dok mi i nju u jednom trenutku ne oduzmete, budući da ćete podjarmiti štampu u svim vidovima.

MACHIAVELLI — Nema oružja protiv takve duhovne razigranosti; ali razumjet ćete dobro, ne bi imalo smisla izbjeći napadajima novina ako bi se moralo ostati izložen napadajima knjige.

MONTESQUIEU — Pa krenimo s novinama.

MACHIAVELLI — Ako bih se usudio na potpunu obustavu novina, veoma bih se nepromišljeno izložio javnom negodovanju kojemu je teško otvoreno prkositi; stoga ću pristupiti donošenju čitavog niza odredbi koje će izgledati kao puke mjere obazrivosti ili redarstvene mjere.

Dekretom ću narediti da se ubuduće nijedne novine ne mogu pokrenuti bez vladine suglasnosti; time smo na samom početku

preduprijedili širenje zla; jer nije vam teško zamisliti da novine koje budu dobile pristanak za izlaženje ne mogu biti ništa drugo nego novine privržene vladi.

MONTESQUIEU — Ali, kad već ulazite u sve te detalje, neka mi bude dopušteno reći i ovo: duh novina mijenja se zajedno s osobljem uredništva; kako mislite ukloniti redakciju koja je neprijateljski raspoložena prema vašoj vlasti?

MACHIAVELLI — Taj je prigovor uistinu slab, jer neću dopustiti — na kraju krajeva i ako me je volja — izlaženje nijednih novih novina; ali imam i druge planove, kao što ćete vidjeti. Pitate me kako ću neutralizirati neprijateljski raspoloženu redakciju? Na najjednostavniji mogući način: dometnut ću da je, zbog svih personalnih promjena do kojih je došlo na položajima glavnih i odgovornih urednika, nužna vladina dozvola za izlaženje.

MONTESQUIEU — Ali postojeće novine — koje su ostale neprijateljski raspoložene prema vašoj vladavini i čije uredništvo nije pretrpjelo promjene — i dalje će pisati.

MACHIAVELLI — E pričekajte: sve postojeće i sve buduće novine pogođene su poreznim mjerama koje će, kao što je i red, obezvrijediti svaku reklamu i publicitet; političke ću novine podvrgnuti onome što vi danas nazivate taksenom markom i obaveznim financijskim osiguranjem ili jamčevinom. Štamparska će struka uskoro, zahvaljujući porastu tih poreza, biti toliko malo unosna da će se samo najodvažniji upustiti u tu pustolovinu.

MONTESQUIEU — Ta mjera nije dostatna, jer političke stranke neće štedjeti novca.

MACHIAVELLI — Budite spokojni. Imam čime da im zatvorim gubicu, jer stupaju na red represivne mjere. U Evropi postoje države u kojima je nadležnost u predmetima delikta štampe prenijeta na porotne sudove. Ne znam za žalosniju mjeru, jer to često puta znači uznemiravati javnost, makar i povodom najmanje novinarske blezgarije. Budući da delikti štampe imaju veoma rastegljivu narav, pisac svoje napade može prerušiti u tako različite i istančane forme da je čak nemoguće i na prave sudove prenijeti nadležnost za te i takve slučajeve. Sudovi će ostati uvijek autonomni, ne treba to ni naglašavati, ali svakodnevno represivno oružje mora ostati u rukama državne uprave.

MONTESQUIEU — Postojat će dakle delikti za koje sudovi neće biti nadležni, ili ćete udarati objema rukama — sad rukom pravde, sad rukom državne uprave?

MACHIAVELLI — Velike li nevolje! Evo što je brižnost spram šačice loših i zločestih piskarala kojima je jedino stalo da sve napadnu, da se svemu izruguju; i koji se prema vladama ponašaju poput onih razbojnika s puškom u ruci, a na koje putnici nailaze na drumovima. Stalno se postavljaju izvan zakona; e pa neke će trebati i staviti iza zakonskih rešetaka!

MONTESQUIEU — Samo će se na njih dakle obrušiti vaša neumoljivost?

MACHIAVELLI — Ne bih se baš mogao zakleti, jer taj soj ljudi je poput glave lernejske hidre; kad ih se posiječe deset, izraste novih pedeset. Ponajviše ću se okomiti na novine kao na oglasna i reklamna poduzeća. Njima ću se ovako obraćati: Mogao sam vas sve zabraniti, ali to nisam učinio; mogu to sada učiniti, ali ostavljam vas na životu, no samo po sebi je jasno da uvjet toga jest taj da ne ometate moje djelovanje, niti da ocrnjujete moju vladavinu. Ne bih želio da vas svakoga dana tužim, ni da neprestano moram tumačiti zakon kako bih suzbio vaše prekršaje; ne želim, isto tako, mobilizirati cijelu vojsku cenzora kojima bi dužnost bila čitati danas sve ono što ćete vi sutra objaviti. Imate pero, pišite; ali dobro zapamtite: za sebe i svoje opunomoćenike pridržavam pravo da vam sudim svaki put kad budem napadnut. Bez suvišna izmotavanja. Kad me budete napali, ja ću to osjetiti, ali bogami i vi; u tom ću slučaju uzeti pravdu u svoje ruke, ne odmah, jer ne želim ići bezobzirno; upozorit ću vas jedanput, dvaput; treći put ću vas ukinuti.

MONTESQUIEU — Sa čuđenjem primjećujem da u takvom sistemu nije novinar taj koji je pogođen, već same novine, čije ukidanje povlači za sobom i gubitak kamata koje se s tim novinama ubiru.

MACHIAVELLI — Neka ih idu ubirati negdje drugdje; s tim stvarima se ne trguje! Moja će državna uprava odrediti kazne, kao što sam istakao, ne prejudicirajući, dakako, sudske presude. Dvije osude tokom godine punopravno povlače za sobom prekid izlaženja novina. Na tome neću stati, reći ću još na adresu novina, a putem ukaza ili zakona, razumije se: Svedite na najmanju moguću mjeru polje vašeg

zanimanja, nemojte se nadati da ćete komentarima o saborskim raspravama još dugo moći uznemiravati javnost, zabranjujem vam pristup zapisnicima sa sjednica, zabranjujem vam čak, štoviše, i sudske zapisnike sa suđenja u predmetima štampe. Nemojte računati da ćete, isto tako, uznemiravati javnost lažnim vijestima iz svijeta; lažne ću vijesti kažnjavati i tjelesnim kaznama, ako treba; svejedno jesu li objavljene u dobroj ili lošoj namjeri.

MONTESQUIEU — To mi izgleda malo prestrogo, jer ako se novine, bez velikih opasnosti, ne budu mogle baviti političkim procjenama, od čega će drugog onda živjeti osim od vijesti. No, kad neke novine objave jednu vijest, čini mi se da je veoma teško postaviti kriterij istinitosti, jer najčešće neće tome moći na pouzdan način udovoljiti, a kad i budu uvjerene u istinitost, tada će im nedostajati materijalni dokaz.

MACHIAVELLI — Zato će dvaput promisliti prije nego što se budu odvažile na uznemiravanje javnosti, a to je najhitnije.

MONTESQUIEU — Ali to nije sve. Ako vas je nemoguće napasti u domaćoj štampi, napast će vas inozemna. Svi nezadovoljnici i sve mržnje ovoga svijeta raspisat će se pred samim pragom vašega kraljevstva; a preko granice će se prenositi raspaljive novine i spisi.

MACHIAVELLI — Ah! Dirnuli ste u pitanje koje kanim riješiti na najstroži mogući način, jer inozemna je štampa veoma opasna. Ponajprije, svako unošenje u Kraljevstvo ili rasturanje nedozvoljenih novina i spisa bit će kažnjavano zatvorom, i kazna će biti dovoljno surova da nikome ubuduće neće pasti na pamet nešto slično. Zatim, oni od mojih podanika za koje je utvrđeno da su u inozemstvu pisali protiv vlade, po povratku u zemlju će biti gonjeni i kažnjeni. Ništa nije nedostojnije nego protiv svoje vlade pisati u inozemstvu.

MONTESQUIEU — Ovisno o prilikama. No, pisat će štampa pograničnih zemalja.

MACHIAVELLI — Mislite? Pretpostavljamo, zar ne, da vladam nekim većim kraljevstvom. Manje države što leže na mojim granicama imat će, uvjeravam vas, dosta razloga za strah. Ja ću im izdiktirati zakone po kojima će se proganjati njihovi vlastiti građani u slučaju napada — putem štampe ili na neki drugi način — na moju vladu.

MONTESQUIEU — Vidim koliko sam bio u pravu kad sam u *Duhu zakona* napisao da se granice silnika moraju uništiti. Civilizaciji tu ne

bi smio biti slobodan ulazak. Vaši podanici, siguran sam, neće poznavati svoju povijest. Po riječima Benjamina Constanta, od Kraljevstva ćete napraviti otok na kojem se ništa neće znati o zbivanjima u Evropi, a od glavnoga grada drugi otok na kojem se neće znati ništa o onome što se zbiva u unutrašnjosti zemlje.

MACHIAVELLI — Ne želim da moje kraljevstvo bude uznemiravano galamom što dolazi izvana. Kojim putem dopiru strane vijesti? Zahvaljujući malom broju agencija koje objedinjuju informacije što su stigle sa svih strana svijeta. U tom slučaju potrebno je potplatiti ove agencije i otada će one prenositi samo vijesti pod nadzorom vlade.

MONTESQUIEU — To je doista velebno; možete sada prijeći na mjere u izdavaštvu.

MACHIAVELLI — To me manje zaokuplja, budući da se u vremenu u kojem su novine uzele tolikog maha, knjige više gotovo i ne čitaju. Ipak, ne pada mi na pamet da im ostavim otvorena vrata. Isprva ću primorati sve koji budu htjeli baviti se štampanjem, izdavaštvom ili knjižarstvom, da si nabave posebno odobrenje, povlasticu koju im vlada može u svakom trenutku oduzeti, bilo izravno, bilo pak sudbenom presudom.

MONTESQUIEU — Ali u tom će slučaju ti poduzetnici postati nekom vrstom javnih funkcionara. Instrumenti razuma postat će instrumenti vlasti!

MACHIAVELLI — Nećete valjda zbog toga kukati, nadam se, jer tako je bilo i u vaše vrijeme parlamentarne vladavine; treba očuvati stare navade kad su probitačne. Pribjeći ću poreznim mjerama; na knjige ću proširiti zaštitnu mjeru jamčevine koja pogađa novine, ali prije svega, nametnut ću taksu na one knjige koje ne budu imale određeni broj stranica. Knjiga koja ne bude imala dvjesto, ili tristo stranica, na primjer, neće se ni smatrati knjigom već brošurom. Vjerujem da ste u potpunosti shvatili prednost ove mjere; s jedne strane, putem ove takse prorijedit ću cijelu tu hrpu manjih spisa koji predstavljaju svojevrsne dodatke novinama; a s druge, prisiljavam one koji žele izbjeći plaćanje takse, da se bace na pisanje obimnih i skupocjenih djela koja će se jedva prodavati, ili će ih, u tom obliku, rijetko tko čitati. Samo još sirotani danas imaju svijest o potrebi objavljivanja knjiga, ali ni oni neće dugo. Porez će rashladiti književnu

taštinu, a kazneni će zakon sam dovesti u red štampare, jer ću i nakladnike i štampare proglasiti krivično odgovornima za sadržaje knjiga. U slučaju da još bude pisaca dovoljno odvažnih da pišu djela protiv vlasti, oni ne bi smjeli naći nijednog nakladnika. Učinci takva spasonosnog zastrašivanja neizravno će povući za sobom cenzuru, koju — zbog gubitka ugleda koji ta preventivna mjera povlači — neće morati vršiti sama vlada. Prije no što nova djela ugledaju dana, nakladnici i štampari će pitati za savjet, doći će da se raspitaju, i objavljivat će samo knjige koje se budu tražile. No, na taj način vlada će uvijek i pravodobno biti obaviještena o publikacijama koje se pripremaju protiv nje; pristupit će prethodnoj zapljeni svaki put kad bude smatrala da je to potrebno, a krivce će predati sudu.

MONTESQUIEU — Rekli ste mi da nećete dirati u građanska prava. Kao da ne primjećujete da ste zakonom pogodili upravo slobodu privređivanja; pravo vlasništva je također dovedeno u pitanje, a i ono će kasnije biti pogaženo.

MACHIAVELLI — To su samo riječi.

MONTESQUIEU — Onda mislim da ste sa štampom završili.

MACHIAVELLI — Naravno da nisam!

MONTESQUIEU — Pa što još preostaje?

MACHIAVELLI — Druga polovica posla.

DVANAESTI DIJALOG

MACHIAVELLI — Pokazao sam vam tek dio, obrambenu stranu, moglo bi se tako reći, osnovnog uređenja pod koje ću staviti štampu; preostaje mi da vam sad pokažem kako ću se znati okoristiti tom ustanovom radi jačanja svoje vladavine. Usuđujem se reći da nijedna vlada, sve do danas, nije imala smionije koncepcije od ove o kojoj vam želim govoriti. U zemljama parlamentarnoga sistema, štampa je gotovo uvijek ta koja je kriva za propast vlada. Pa kad je tomu tako, onda nazirem mogućnost neutralizacije štampe putem same štampe. Budući da su novine stvarna velevlast, znate li onda što će učiniti moja vlada? Ona će se sama početi baviti novinarstvom — bit će to, štono vele, živo, pravo novinarstvo.

MONTESQUIEU — Zaista, priređujete mi nevjerojatno iznenađenje za iznenađenjem! Vječno promjenjiva panorama što je

vrtite pred mojim očima; dovoljno sam znatiželjan, priznajem, vidjeti kako ćete izvesti taj novi program.

MACHIAVELLI — Trebat će mi kudikamo manje mašte no što mislite. Pobrojat ću novine koje će predstavljati ono što vi nazivate opozicijom. Ako ih je deset za opoziciju, imat ću dvadeset provladinih; bude li dvadeset opozicionih, ja ću ih imati četrdeset; ako ih bude četrdeset, ja ću ih imati osamdeset. Sad vam je jasno čemu služi pravo koje sam sebi pridržao, pravo odobravanja izlaska novih političkih novina.

MONTESQUIEU — To je, sigurno, više nego jednostavno.

MACHIAVELLI — Ne toliko koliko mislite, jer ne bi bilo dobro da veći dio javnosti prozre ovu taktiku; mahinacija bi bila razotkrivena i, dakle, promašena, a javnost bi se okrenula od novina koje bi otvoreno branile moju politiku.

Podijelit ću, u tri ili četiri kategorije, novine koja su privržena mojoj vlasti. Na prvo mjesto stavit ću određeni broj novina čiji će ton biti otvoreno službben i koje će u svim sukobima braniti do kraja moju stranu. No, te novine, želim vam odmah reći, neće dakako imati i najvećeg utjecaja na javnost. Na drugom mjestu nalazit će se duga falanga poluslužbenih novina, a čija je uloga u tome da uz moju vlast privuku cijelo mnoštvo mlitavaca i ravnodušnih ljudi koji, bez grižnje savjesti, prihvaćaju sve što postoji, ali dalje od toga svoga političkog kreda ne idu.

No, upravo u kategoriji što slijedi nalazit će se novine koja će predstavljati najmoćnije poluge moje vlasti. Tu potpuno iščezava, naizgled naravno, razlika između službenoga i poluslužbenoga tona, jer te novine — o kojima vam želim govoriti — bit će sve istim sponama vezane uz moju vlast, lancem vidljivim u slučaju jednih, nevidljivim u slučaju drugih. I ne pokušavam vam reći koliko će ih biti na broju, jer imat ću privržene novine u svakom dijelu javnoga mnijenja, u svakoj stranci; imat ću aristokratske novine u aristokratskoj stranci, republikanske u republikanskoj stranci, revolucionarne među revolucionarima, anarhističke novine, ako ustreba, među anarhistima. Moja će štampa, kao bog Vishnu, imati stotinu ruku; i te će se ruke ispružiti k svim mogućim strujama javnoga mnijenja diljem zemlje. Bit će na mojoj strani, a da i ne znaju. Oni koji budu vjerovali da govore svojim jezikom, govorit će mojim; oni koji budu vjerovali da pomažu

svoju stranku, pomagat će moju; oni koji budu išli pod svojom zastavom, ići će pod mojom.

MONTESQUIEU —Jesu li te zamisli ostvarive ili su puke fantazmagorije? Vrti mi se u glavi.

MACHIAVELLI — Pripazite na svoju glavu, jer ovo je tek početak.

MONTESQUIEU — Pitam se samo kako će vam poći za rukom da predvodite — i u kolonu svrstate — sve te publicističke satnije koje je vaša vlada potajno zavrbovala.

MACHIAVELLI — Sve se svodi na pitanje organizacije, morali ste već to shvatiti; osnovat ću, na primjer, a pod firmom Odsjeka za štampu i novinarsku struku, jedan koordinativni centar gdje će dolaziti potražiti savjet i odakle će krenuti signal. Tada će se — pred očima onih koji nisu u potpunosti upoznati s tajnom ove majstorije — odvijati čudan prizor: napadat će me novine koje su privržene mojoj vladi, zapomagat će i stvarati mi mnoštvo neprilika.

MONTESQUIEU — To nadilazi moj razum. Više ništa ne razumijem.

MACHIAVELLI — Ipak nije tako teško shvatiti; jer, upamtite dobro, temelji i principi moje vladavine nikada neće biti dovedeni u pitanje od strane tih novina o kojima vam govorim; neće pokretati ništa krupnije od polemičkih prepucavanja, dinastijsku opoziciju u točno zacrtanim granicama.

MONTESQUIEU — I kakvu prednost tu nalazite?

MACHIAVELLI — Pitanje je veoma naivno. Rezultat, već i bez toga grandiozan, sastojat će se u tome što će najveći mogući broj ljudi reći: Pa vidite da smo slobodni, o svemu se može govoriti u ovom režimu, bez razloga ga napadaju; umjesto da tlači, što bi mogao činiti, on podnosi, tolerira! I drugi rezultat, ništa manje značajan, jest u tome što će, pri takvom stanju stvari, doći do na primjer sljedećeg zapažanja: Vidite kako temelji i principi ove vladavine izazivaju poštovanje svih: čak ni novine koje si dopuštaju najveću moguću slobodu izražavanja, nikada ne napadaju postojeće ustanove. I treba da su one iznad nepravdi koje podstiču strasti, kad im i sami neprijatelji vlade moraju odati priznanje.

MONTESQUIEU — Priznajem da ste uistinu machiavellist..

MACHIAVELLI — Dodjeljujete mi veliku čast, ali to još nije ono najvažnije: pomoću te tajnovite privrženosti novinama, mogu reći da

po volji usmjeravam javno mnijenje što se tiče svih bitnih pitanja unutarnje ili vanjske politike. Raspaljujem ili uspavljujem duhove, ulijevam im pouzdanje ili ih zbunjujem, zastupam "za" i "protiv", jstinito i lažno. Dajem navijestiti neki korak i, ovisno o okolnostima, objavim demanti. Tako sondiram javno mnijenje, sabirem dojmove, isprobavam mahinacije, projekte, naprasne odlučnosti, i puštam, na kraju, ono što vi u Francuskoj nazivate probnim balonima. Napadam svoje neprijatelje po miloj volji, a da pri tom ne krnjim ugled svoje vlasti, jer, nakon što sam tim novinama dopustio da se izbrbljaju, mogu ih, ako je prijeka potreba, najenergičnije opovrgnuti; pridobivam javnost za određene odluke, guram je ili privlačim, prst mi je uvijek na njenim žilama kucavicama, te ona odražava, a da i ne zna, moje osobne dojmove. Ona je pokadšto i zadivljena što je tako postojano u suglasju sa svojim suverenom. U tom slučaju kaže se da imam narodnu žicu, da između mene i moga naroda postoji tajnovita i čudna neka veza.

MONTESQUIEU — Te različite smicalice boluju, čini mi se, od idealnog savršenstva. Potegao bih, ipak, još jedan prigovor, ovoga puta veoma mlak: ako već izlazite iz duboke kineske šutnje, ako dopuštate četama svojih novina da radi vaše koristi i vaših nauma majmuniraju opoziciju — o čemu ste upravo govorili — nije mi jasno kako ćete spriječiti ostale novine, koja se nisu svrstala uz vašu vlast, da ljutito odgovore na ta prenemaganja čiju su tajnu prozreli. Zar vam ne prolazi glavom da će, na koncu, dignuti barem neke od tih zavjesa koje prikrivaju tolike tajanstvene zaplete? Možete li ih, kad budu spoznali tajnu te komedije, spriječiti da se barem narugaju? Ta mi se igra čini prilično škakljivom.

MACHIAVELLI — Nipošto; priznat ću vam da sam veliki dio vremena potrošio na vaganje jačih i slabijih strana ovih mahinacija, skupio sam mnoga obavještenja o položaju štampe u zemljama parlamentarnog ustroja. Morali biste znati da je novinarstvo svojevrsna framasonerija: svi oni koji od toga žive međusobno su, više ili manje, povezani profesionalnom diskrecijom; nalik u tome drevnim gataocima; ne odaju lako tajnu svojih gatanja. Ništa ne bi dobili ako bi se odali, a mnogo bi mogli izgubiti, jer većina njih ima sramotnih mrlja u biografiji. Veoma je vjerojatno, u to sam čak i siguran, da u određenom krugu ljudi u prijestolnici te stvari neće ostati tajnom; ali

svuda drugdje o tome se neće ništa znati, i velika će većina naroda s nenačetim povjerenjem hodati stazama predvodnika koje ja budem odredio.

Ne hajem što bi stanoviti broj ljudi u prijestolnici mogao biti upućen u sva ta lukavstva moga novinarstva? I tako sam najveći dio njegova utjecaja namijenio unutrašnjosti zemlje. Tu ću uvijek na raspolaganju imati željenu i prijeko potrebnu temperaturu javnoga raspoloženja, svaki će moj udarac pogoditi cilj. Lokalna će mi štampa biti potpuno odana, jer tu ne smije biti mjesta ni proturječju ni mogućoj raspravi; iz centra državne uprave gdje ću vladati, guvernerima će se svake oblasti redovito izdavati naredbe kako da pišu novine, tako će — u istom trenu i na cijelom području zemlje — biti polučen željeni utjecaj, dan željeni podsticaj, čak prije no što se u prijestolnici i posumnja. Time vam postaje jasno zašto me javno mnijenje u glavnom gradu nije u stanju pretjerano zaokupiti. Ono će kasniti za vanjskim gibanjima koja će ga, a da i ne zna kako, preduhitriti.

MONTESQUIEU — Bujica vaših ideja nosi sve pred sobom, s toliko snage da sam zaboravio posljednji prigovor koji sam vam htio uputiti. Unatoč svemu što ste maločas rekli, izvjesno je da je u prijestolnici preostao stanoviti broj nezavisnih novina. Bit će im gotovo nemoguće govoriti o politici, to je blizu pameti, ali će vam ipak moći zagorčati život brojnim neugodnostima. Vaša državna uprava neće biti savršena; razvitak apsolutne vlasti sadrži mnoge zloupotrebe — uzrok kojima ne treba uvijek tražiti čak ni u takvom vrlom vladaru; no, za sve što vaši službenici budu učinili protiv privatnih interesa građana, sjena sumnje će pasti na vas; bit će žalbi, napadat će vaše službenike i vi ćete, neizostavno, biti odgovorni. Vaš ugled će postupno tamniti.

MACHIAVELLI — Ne plašim se toga.

MONTESQUIEU — Istina je, namaknuli ste tolika sredstva represije da vam preostaje još samo izbor strane s koje ćete udariti.

MACHIAVELLI — Nisam to htio reći; ne bih želio čak ni da neprestano moram pribjegavati represiji; hoću da temeljem običnog naloga mogu prekinuti svaku raspravu oko onoga što je u izravnoj vezi s državnom upravom.

MONTESQUIEU — I kako to mislite izvesti?

MACHIAVELLI — Natjerat ću novine da na svojim udarnim stupcima objave ispravke koje će im priopćiti vlada; državni će im

službenici prenijeti opaske u kojima će odlučno biti rečeno: "Objavili ste taj i taj podatak, no to nije točno; dopustili se sebi takvu i takvu kritiku, i bili ste nepravedni, bili ste nedolični, niste imali pravo, imajte ubuduće to na umu." Kao što se možete i sami uvjeriti, to će biti lojalna i neprikrivena cenzura.

MONTESQUIEU — Pri čemu, dakako, neće biti mjesta replici.

MACHIAVELLI — Naravno da neće; rasprava će tako biti zaključena.

MONTESQUIEU — Vaša će, dakle, uvijek biti zadnja, i to bez pribjegavanja nasilju. To je, nema što, veoma oštroumno. Kao što ste mi maloprije lijepo rekli, vaša će vlada biti živo, pravo novinarstvo.

MACHIAVELLI — Kao što ne želim da zemlju uznemiruje halabuka koja dolazi izvana, isto tako ne želim ni da je uznemirava graja koja dolazi iznutra, čak ni vijesti privatnog karaktera. Kad bude došlo do nekakvog neobičnog samoubistva, neke krupne i veoma sumnjive novčane afere, nekog zlodjela što ga je počinio neki državni službenik, istom ću novinama zabraniti da o tome pišu. Tišina o tim stvarima kudikamo je više dokazom javne čestitosti negoli što je to galama.

MONTESQUIEU — A za to vrijeme vi ćete se baviti novinarstvom, sve u šesnaest, štono vele?

MACHIAVELLI — I treba tako. Koristiti se štampom, koristiti je u svim vidovima, takav je danas zakon za vlasti koje žele opstati. To je veoma čudno, ali je tako. Osim toga, ja ću tim putem otići i dalje nego što biste mogli i naslutiti.

Da bi se shvatio doseg mog pothvata, potrebno je vidjeti kako je pisanje moje štampe pozvano da se takmiči sa službenim dokumentime moje politike; želim, pretpostavimo, da se iznađe rješenje nekog vanjskog ili unutarnjeg pitanja; i to rješenje — koje je tek nabačeno u mojim novinama što već mjesecima, svako na svoj način, izražavaju javni duh — zbude se jednog lijepog dana kao službeni događaj: poznato vam je s koliko tajnosti, domišljatosti i uviđavnosti trebaju, u značajnim okolnostima, biti pripremljeni službeni dokumenti: problem koji u takvim slučajevima treba riješiti jest da se svima izađe ususret. I tako će se svaka od mojih novina, slijedeći svoju osnovnu orijentaciju, truditi uvjeriti druge strane da usvojeno rješenje jest upravo ono koje njima ponajbolje odgovara. Ono što neće biti napisano u službenom dokumentu, bit će istaknuto putem

tumačenja; ono što će tek biti naznačeno, poluslužbene će novine otvorenije prevesti, a demokratske i revolucionarne novine trubit će na sva zvona; i dok se tako budu vodili sporovi, dok se budu iznosila i najrazličitija moguća tumačenja mojih poteza, moja će vlada moći odgovoriti svima i svakome: "Varate se što se tiče mojih namjera, slabo ste čitali moje izjave; ja sam samo htio reći ovo ili ono." Bitno je da nikada ne dođete u proturječje sa samim sobom.

MONTESQUIEU — Zar? Nakon svega što ste mi rekli, vama se i dalje po glavi vrzma takva preuzetnost?

MACHIAVELLI — Nesumnjivo, a vaše čuđenje mi zorno pokazuje da me niste razumjeli. Riječi, a ne djela, treba dovesti u sklad. Kako možete i pomisliti da bi velika većina mogla suditi o tome ima li u postupcima vlade bilo kakve logike? Dovoljno je da im se to lijepo kaže. Želim dakle da različite faze moje politike budu predočene kao razvijanje jedne jedine misli koja je vezana uz nepromjenjivi cilj. Svaki predviđeni ili nepredviđeni događaj neće biti ništa drugo do mudro podstaknut i željeni rezultat, a otkloni od zacrtanih smjernica bit će protumačeni samo kao različiti vidovi istoga pitanja, različiti putevi što vode k istome cilju, različita sredstva istog rješenja za kojim, preko brojnih prepreka, neprekidno tragamo. Posljednji događaj će stoga biti predočen kao logička posljedica svih prethodnih.

MONTESQUIEU — Zavrijedili ste, uistinu, da vam se svijet divi! Kakva umna snaga i kakva aktivnost!

MACHIAVELLI — Svakoga će dana moje novine biti puna službenih govora, obavijesti, izvještaja podnesenih ministarstvima ili samom suverenu. Neću smetnuti s uma da živim u vremenu u kojem čovjek vjeruje da putem industrije može riješiti sve društvene probleme, i u kojem se neprestano vodi briga o poboljšanju položaja radničke klase. To više ću se posvetiti tim pitanjima, što su ona veoma dobar način da se skrene pažnju s pitanja unutarnje politike. Kod južnjačkih naroda, vlade moraju ostavljati dojam stalne zaokupljenosti; široke mase pristaju da budu pasivne, ali pod jednim uvjetom — da vladajući sloj ostavlja utisak neprekidne i grozničave aktivnosti; da njihove poglede stalno privlači novotarijama, iznenađenjima, preokretima; što je sve, može biti, veoma bizarno, ali, još jednom da istaknem, to je tako.

Strogo ću se, točku po točku, pridržavati ovih uputa; posljedično, a

u stvarima trgovine, industrije, umjetničkoga obrta i čak državne uprave, podsticat ću na proučavanje svakovrsnih projekata, planova, rješenja, promjena, preuređenja, poboljšanja, a odjeci toga će u štampi nadjačati i glasove najbrojnijih i najplodnijih publicista. Politička ekonomija, govori se, na glasu je u vašoj zemlji; no, ja neću dopustiti da se išta izmišlja, da se išta objavi, da se išta kaže, čak ni vašim teoreticima, vašim utopistima, najstrastvenijim krasnoslovcima svih vaših škola i strujanja. Dobrobit naroda bit će jedinstven i nepromjenjiv predmet svih mojih javnih obavijesti. Bilo da sam govorim, bilo da govorim preko svojih ministara ili dvorskih pisaca, neprestano će se govoriti o veličini zemlje, o blagostanju, o uzvišenosti njena poslanja i njene sudbine; neprestano će se isticati velike principe modernoga prava, raspravljati o velikim pitanjima koja potresaju suvremeno čovječanstvo. Moji će spisi odisati najzanosnijim i najopćijim liberalizmom. Narodi Zapada vole istočnjački kićeni stil, tako će onda stil svih javnih govora, svih službenih manifestacija biti slikovit, uvijek visokoparan, pun uznošenja i odsjeva. Narodi ne vole bezbožne vlasti, i ja u svojim obraćanjima javnosti nikada neću propustiti da svoja djela stavim pod božansku zaštitu, povezujući vješto svoju vlastitu zvijezdu sa zvijezdom domovine.

Htio bih da se u svakom trenutku djela moje vladavine uspoređuju s djelima onih prethodnih. To će biti najbolji način da se istaknu moja dobročinstva i izmame zaslužena priznanja.

Bit će od najveće važnosti istaknuti pogreške mojih predhodnika, pokazati kako sam ih ja uvijek mudro znao izbjeći. Na taj bi se način protiv režima koji su prethodili mojoj vladavini održavala neka vrsta antipatije, čak averzije, koja će na kraju postati nepopravljiva, kao ispaštanje grijeha.

Ne samo što ću dijelu novina povjeriti zadaću da neprestano uznosi slavu moje vladavine i da na druge vlade svaljuje odgovornost za greške u evropskoj politici, nego ću se pobrinuti da veliki dio objavljenih pohvala bude samo odjek pisanja inozemnih novina, čiji će se članci u kojima se hvali moja politika — autentični ili lažni, svejedno — prenositi u domaćoj štampi. Povrh toga, ja ću u inozemstvu imati potplaćene novine, čija će mi podrška biti utoliko efikasnija što ću od njih zatražiti opozcijski nastup kadgod su posrijedi neka nebitna pitanja.

Moji principi, moje ideje i moja djela bit će predočena s aureolom mladosti, sa sjajem novoga prava koje je u kontrastu s oronulošću i zastarjelošću starih ustanova.

Znam da su javnome mnijenju neophodni ventili, da se intelektualno djelovanje, potisnuto najednom, nužno prenosi na drugo mjesto. Zato ću cijelu naciju uposliti svim mogućim teorijskim i praktičnim spekulacijama o industrijskom tipu društava, na primjer.

Izvan same politike, uostalom, bit ću, kažem vam, veoma dobar vladar, dopustit ću da se u potpunom miru pretresaju filozofska i vjerska pitanja. U stvarima vjere, doktrina o slobodi rasuđivanja postala je svojevrsnom monomanijom. Ne treba se suprotstavljati toj moćnoj struji, jer moglo bi biti pogibeljno. U najnaprednijim zemljama Evrope pronalazak štamparskog stroja je doveo do bujanja lude, pomamne, razuzdane i gotovo gnusne literature, pa je to već postalo veliko zlo. Stoga, premda je to žalosno priznati, bit će skoro dovoljno ne ometati ga, pa da tom ludovanju za pisanjem — koje je obuzelo vaše parlamentarne zemlje — bude udovoljeno.

Ta kužna literatura koju je nemoguće zaustaviti, prostaštvo pisaca i političara koje će vladati novinama, neizostavno će predstavljati odvratnu opreku spram dostojanstvena govora koji će odzvanjati s prijestolja, spram tvrdokorne i živopisne dijalektike s kojom će se pomno podržavati svekoliko djelovanje vlasti. Shvaćate sada zašto sam htio okružiti vladara cijelim tim jatom publicista, upravnog osoblja, advokata, poslovnih ljudi i zakonoznanaca koji su od neprocjenjive vrijednosti za pisanje mnoštva tih službenih obavijesti — o čemu sam vam govorio — a čiji će utjecaj na duhove biti uvijek upečatljiv.

Takav je, ukratko, opći ustroj mog režima kad je štampa u pitanju.

MONTESQUIEU — Znači onda da ste s tim završili?

MACHIAVELLI — Nažalost jesam, jer sam bio kraći no što je trebalo. Ali naše vrijeme istječe i moramo požuriti.

TRINAESTI DIJALOG

MONTESQUIEU — Treba mi malo dok se priberem od uzbuđenja koja ste mi upravo priredili. Kakva bujna mašta, kakve čudne koncepcije! Ima i poezije u svemu tome i ne znam kakve već fatalne ljepote koju ni ovodobni Byroni ne bi zanijekali; a nailazimo tu i na

scenski dar pisca *Mandragole.*

MACHIAVELLI — Mislite doista tako, Gosparu od Secondata? Nešto mi ipak govori da niste posve sigurni u svom ruganju; niste sigurni da sve te stvari nisu moguće.

MONTESQUIEU — Ako vas brine moje mišljenje, onda ćete ga imati; čekam samo kraj.

MACHIAVELLI — Nisam još završio.

MONTESQUIEU — Nastavite onda.

MACHIAVELLI — Stojim vam na službi.

MONTESQUIEU — Na samom početku nametnuli ste štampi strašnu zakonsku regulativu. Ugušili ste sve glasove, s izuzetkom vašeg vlastitog. Eto, i stranke su pred vama umukle. Ne strahujete li od urota?

MACHIAVELLI — Ne, bio bih prilično nesmotren kad ih jednim udarcem ne bih sve uklonio.

MONTESQUIEU — Koja vam sredstva stoje na raspolaganju?

MACHIAVELLI — Počet ću s deportacijama stotina onih što su s oružjem u ruci dočekali moju vlast. Rečeno mi je da se u Italiji, Njemačkoj i Francuskoj, preko tajnih društava, regrutiraju podstrekači nemira koji zaplotnjački rovare protiv vlada; uništit ću tu djecu mraka koja se, kao paučina, okupljaju po skrovištima.

MONTESQUIEU — A poslije?

MACHIAVELLI — Osnivanje nekog tajnog društva, ili samo članstvo u njemu, bit će najstrože kažnjavano.

MONTESQUIEU — U redu je to što se tiče budućnosti; ali što s već postojećim takvim društvima?

MACHIAVELLI — Prognat ću, u ime državne sigurnosti, sve one za koje će biti općenito poznato da su njihovim članovima. Oni pak koje ne budem pogodio tom mjerom, ostat će pod stalnom prijetnjom, jer izdat ću zakon koji će nalagati vladi da administrativnim putem progna svakoga onog koji bude pristupao tajnim društvima.

MONTESQUIEU — Znači bez suđenja.

MACHIAVELLI — Zašto kažete bez suđenja? Pa i odluka vlade je valjda neka vrsta suđenja? Budite sigurni da se neće imati mnogo milosti prema buntovnicima. U zemljama što su stalni plijen građanskih sukoba, mir treba povratiti mjerama izuzetne strogosti; postoji račun u žrtvama koji treba platiti da bi se osigurao mir, i on će

se platiti. Povrh toga, slika onoga koji zapovijeda postaje toliko upečatljiva i prijeteća da se nitko neće usuditi na pokušaj ubistva.

Nakon što je Italiju preplavio krvlju, Sula se mogao kao običan smrtnik pojaviti u Rimu i nitko ga nije ni krivo pogledao.

MONTESQUIEU — Vidim da ste se dali na velika smaknuća; ne usuđujem se stoga iznijeti vam ni najmanji prigovor. Čini mi se ipak da biste mogli, držeći se čak svojih nauma, biti manje okrutni.

MACHIAVELLI — Ako su te riječi upućene na adresu moje samilosti, ja ću to onda i razmotriti. Mogu vam čak povjeriti da će jedan dio strogih odredbi koje ću unijeti u zakon ostati samo upozorenje, pod uvjetom, dakako, da ne budem primoran da se njima poslužim.

MONTESQUIEU — I to vi nazivate upozorenjem! Vaša mi samilost ne ulijeva mnogo povjerenja; ima trenutaka kad se smrtniku koji vas sluša ledi krv u žilama.

MACHIAVELLI — Zašto? Živio sam u neposrednoj blizini vojvode Valentina koji je za sobom ostavio groznu reputaciju, doista zasluženu, jer na trenutke je bio nemilosrdan; ipak, uvjeravam vas, kad bi minula ta neminovnost smaknuća, bio je to veoma dobroćudan čovjek. Moglo bi se to isto reći i za gotovo sve apsolutne monarhe; oni su u biti dobri, naročito prema slabima.

MONTESQUIEU — Ne znam, ali čini mi se da vas više volim u nastupima gnjeva; vaše se blagosti više grozim. No, da se vratimo na temu, vi ste uništili tajna društva.

MACHIAVELLI — Nemojte tako žuriti; ja to nisam uradio, izazvat ćete tako stanovitu konfuziju.

MONTESQUIEU — Što? Kako?

MACHIAVELLI — Zabranio sam samo ona tajna društva čiji karakter i djelovanje izmiču kontroli moje vlade, ali ni trenutak nisam pomislio da bih se lišio tako moćnog sredstva informiranja, okultnog utjecaja koji može biti od velike koristi, ako se s njim zna postupati.

MONTESQUIEU — Kakva su vaša razmišljanja o tome?

MACHIAVELLI — Slutim da bih stanovitom broju takvih društava mogao pružiti neku vrstu zakonskog postojanja ili, radije, da ih sva centraliziram u jednom jedinom, čijeg bi vrhovnog šefa sam imenovao. Tako ću u svojim rukama držati različite revolucionarne elemente koji se nalaze u zemlji. Ljudi koji čine ta društva pripadaju svim mogućim

nacijama, svim klasama, svim položajima; bit ću upoznat s najskrovitijim političkim spletkama. To će predstavljati neku vrstu dopune mojoj policiji o kojoj ću vam vrlo brzo govoriti.

Taj podzemni svijet tajnih društava vrvi od praznih mozgova, do kojih mi je stalo kao do lanjskoga snijega, ali postoje smjernice koje treba dati, snage koje treba podstaknuti. Ako se nešto komeša, moja je ruka ta koja pokreće; ukoliko se priprema pak neka urota, ja sam njen kolovođa: ja sam vođa zavjerenika.

MONTESQUIEU — I vjerujete da će vam te čete demokrata, ti republikanci, ti anarhisti i teroristi dopustiti da im se približite i da s njima koze čuvate; možete li biti sigurni da će oni, kojima je mrsko svako ljudsko gospodarenje, pristati na vođu — što znači na gospodara!

MACHIAVELLI — Vi, Montesquieu, vi uopće ne znate kolika je slabost, pa čak i glupost, kod većine tih evropskih demagoga. Ti tigrovi imaju dušu škopca, a glave pune propuha; dovoljno je da im se obratimo njihovim jezikom pa da uđemo u njihove redove. Gotovo sve njihove ideje, uostalom, imaju nevjerojatnu srodnost s doktrinama o apsolutnoj vlasti. Njihov je san utonuće pojedinca u veliko simboličko jedinstvo. Traže potpuno ostvarenje jednakosti putem vlasti koja može, na kraju, biti samo u rukama jednog jedinog čovjeka. Vidite da sam ja predstojnik i njihove škole! No, ponajprije, treba reći da i nemaju drugoga izbora. Tajna će društva postojati u uvjetima koje sam upravo naznačio, ili ih neće biti.

MONTESQUIEU — Finale tog *sic volo, sic jubeo*[15] neće trebati dugo čekati. Vjerujem da ste se zaista dobro osigurali od mogućih zavjera.

MACHIAVELLI — Sigurno, jer, neka i to bude još rečeno, zakonodavstvo neće dopustiti tajne sastanke preko određenog broja prisutnih.

MONTESQUIEU — Koliko?

MACHIAVELLI — Stalo vam je do pojedinosti? Neće se dopustiti, ako baš hoćete, okupljanja više od petnaest ili dvadeset osoba.

MONTESQUIEU — Zar tako! Prijatelji se neće moći okupiti na večeri preko tog broja?

MACHIAVELLI — Vidim da se uzbuđujute, u ime, valjda, vaše galske veselice. E pa, bit će moguće, jer moja vladavina neće biti tako

okrutna kao što mislite, ali pod jednim uvjetom: da se ne razgovara o politici.

MONTESQUIEU — Hoće li se moći razgovarati o književnosti?

MACHIAVELLI — Da, ali pod uvjetom da se pod tom izlikom ne sastaju s političkim ciljem, jer ne mora se uopće raspravljati o politici, a da takva gozba poprimi karakter manifestacije koju će javnost razumjeti. Toga ne smije biti.

MONTESQUIEU — Žalibože! U takvome je uređenju građanima teško da — već i samim pokazivanjem znakova života — ne pobude sumnju vlasti!

MACHIAVELLI — Pogrešno mislite, jer samo će smutljivci trpjeti od takvih ograničenja; nitko ih drugi neće ni osjetiti.

Samo po sebi se razumije da se ovdje uopće ne bavim djelima pobune protiv vlasti, niti atentatima koji bi za cilj imali njeno obaranje, kao ni napadajima na vladarevu osobu, svejedno jesu li upereni na njegov autoritet ili na njegove ustanove. To su istinski zločini koje suzbija krivični zakonik u svim zakonodavstvima. Bit će predviđeni i kažnjavani prema klasifikaciji i definicijama koje neće dopustiti — ma ni najmanji, izravni ili neizravni — nasrtaj na postojeći poredak.

MONTESQUIEU — Dopustite mi da vam ovom prilikom izrazim svoje puno povjerenje, kao i odluku da se ne raspitujem potanko o načinima na koje ćete to provesti. Ipak, čini mi se da nije dovoljno uvesti drakonsko zakonodavstvo, potrebno je još naći i sudbenu vlast koja će bdjeti nad njegovom primjenom; to pak ne ide bez stanovitih teškoća.

MACHIAVELLI — Ne vidim ni jedne jedine.

MONTESQUIEU — Uništit ćete dakle sudbenu organizaciju?

MACHIAVELLI — Ne uništavam ništa: ja samo unosim promjene i novine.

MONTESQUIEU — Onda znači da ćete uspostaviti prijeki sud, besprizivne i iznimne sudove?

MACHIAVELLI — Ne.

MONTESQUIEU — Što ćete dakle učiniti?

MACHIAVELLI — Ponajprije bi bilo dobro da znate da mi uopće neće trebati donositi veliki broj strogih zakona, čiju bih primjenu nadzirao sudskim putem. Mnoge ću od njih već zateći, jer su sve slobodne ili apsolutne vlasti, republikanske ili monarhijske, na muci i

bore se s istim teškoćama; dužnost im je da u trenucima krize pribjegnu strogim zakonima, od kojih jedni ostaju na snazi a drugi slabe istom kad nestanu nužnosti koje su ih bile nametnule. Treba koristiti i jedne i druge; što se tiče ovih potonjih, valja podsjetiti da nisu bili izrijekom ukinuti, da su bili mudri zakoni, i da povratak zloupotreba koje su suzbijali čini nužnom njihovu primjenu. Na taj način vlada samo pruža dokaz — a to će često puta biti slučaj — dobrog upravljanja.

Vidite da se ne radi ni o čemu drugom nego o tome da se unese malo poleta u rad sudstva, što je uvijek lako u centraliziranim zemljama gdje se sudbena vlast, preko nadležnog ministarstva, nalazi u izravnoj vezi s državnom upravom.

U vezi s novim zakonima koji će biti doneseni za moje vladavine, a koji će u većini slučajeva biti objavljeni u obliku jedinstvenih ukaza, njihova primjena vjerojatno neće ići tako lako, zato što se sudbena vlast, u zemljama u kojima je stalna i doživotna, u tumačenjima zakona nekako sama po sebi opire neposrednom miješanju vlasti.

No, vjerujem da sam pronašao domišljatu i veoma jednostavnu kombinaciju, prividno čisto zakonodavnu, koja će, a da ne ide na uštrb nesmjenjivosti sudaca, izmijeniti sve što je odveć apsolutističko u posljedicama takvog principa. Objavit ću ukaz kojim ću suce poslati u mirovinu po isteku određenog broja godina starosti... Ne sumnjam da i tu neću imati javnost uza se, jer mučno je gledati suca — a to nije rijetka pojava — koji je u svakom trenutku pozvan da presuđuje o najznačajnijim i najtežim pitanjima, kako je pogođen duhovnom oronulošću koja ga čini nesposobnim.

MONTESQUIEU — Dopustite mi, ja ipak imam nekakva znanja u tim stvarima o kojima govorite. Činjenica koju podastirete nije uopće iskustveno potvrđena. Kod ljudi koji žive u stalnoj duhovnoj aktivnosti, razum uopće ne slabi na taj način; to je, ako mogu tako reći, povlastica misli kod onih kojima je postala osnovnim zanimanjem. Ako sposobnost kod ponekih sudaca i posrče, kod najvećeg broja njih, zauzvrat, ona je posve očuvana, a njihovo znanje sve je veće; nema potrebe da budu zamijenjeni, jer smrt i tako stvara prirodnu prazninu u njihovim redovima; ali kad bi među njima i bilo toliko primjera onemoćalosti, kao što tvrdite, tisuću bi puta bilo bolje — u interesu same pravde — trpjeti to zlo negoli prihvatiti vaš protulijek.

MACHIAVELLI — Imam i razloga koji su viši od vaših.

MONTESQUIEU — Državni razlog?

MACHIAVELLI — Možda. Budite sigurni u jedno: u ovoj novoj organizaciji, kad se bude radilo o čisto građanskopravnim interesima, suci neće skretati s puta više no ranije.

MONTESQUIEU — Što ja znam? Jer, prema vašim riječima, već vidim da će oni skretati kad se bude radilo o političkim interesima.

MACHIAVELLI — Neće skretati, vršit će samo svoju dužnost, kao što i treba da čine jer u stvarima politike interes poretka nalaže da suci budu uvijek na strani vlasti. Ništa ne bi bilo gore nego da suveren bude u neprilici zbog strančkih presuda koje bi istom cijela zemlja mogla zloupotrebiti protiv vlasti. Čemu bi onda služio muk nametnut štampi, ako bi mogla progovoriti kroz sudbene odluke?

MONTESQUIEU — Premda pod skromnim plaštom, vaše je sredstvo veoma moćno, kad mu pridajete toliku dalekosežnost?

MACHIAVELLI — Da, jer treba ukloniti duh otpora, korporativni duh koji je uvijek opasan u sudbenim sredinama što su sačuvale uspomenu, možda čak i pravi kult, na minule vladavine. Tako se unosi znatna količina novih elemenata čiji su utjecaji, svi redom, povoljni za duh kojim je prožeta moja vlast. Dvadeset, trideset ili četrdeset mjesta koja svake godine ostaju upražnjena zbog odlaska istog tolikog broja sudaca u mirovinu, povlači za sobom premještanja u čitavom osoblju djelitelja pravde, koje se tako svakih šest mjeseci može obnavljati od vrha do dna. Jedno jedino upražnjeno mjesto, vi to znate, može izazvati pedeset imenovanja, zbog lančanog učinka na nositelje različitih zvanja, koji se tako premještaju s mjesta na mjesto. Procijenite sami što će biti kad trideset ili četrdeset mjesta bude odjednom upražnjeno. Ne samo što nestaje duh kolektiva, u njegovu političkom značenju, već dolazi i do tješnjeg povezivanja s vladom, budući da raspolaže s većim brojem unosnih položaja. Mnogi mladi imaju želju da se probiju i u svojoj karijeri odsada više nisu sputavani doživotnim obavljanjem funkcija svojih starijih i pretpostavljenih kolega. Oni znaju da vlast voli poredak, da ga i cijela zemlja voli također, i ne radi se tu ni o čemu drugom no da se, dijeleći pravdu, udovolji objema, a sve u interesu poretka.

MONTESQUIEU — No — osim u pretpostavci neizmjernog sljepila — spočitnut će vam se da u sudstvu podstičete duh kobnog

takmičenja; neću vam ukazati na moguće posljedice toga, jer vjerujem da vas ni to ne bi zaustavilo.

MACHIAVELLI — Ne želim uopće bježati od kritike i ja uostalom ne hajem za nju, pod uvjetom, dakako, da ne dopire do mojih ušiju. U svemu ću se, inače, pridržavati principa o neopozivosti svojih odluka, unatoč mogućem zanovijetanju. Vladar koji tako postupa može uvijek biti siguran da će njegova volja biti poštovana.

ČETRNAESTI DIJALOG

MACHIAVELLI — Rekao sam vam već mnogo puta, a ponovit ću još jednom: nemam nikakvu potrebu da sve stvorim, sve organiziram; jer u već postojećim ustanovama nalazim veliki dio sredstava neophodnih za obavljanje vlasti. Znate li što je mjera ustavne sigurnosti?

MONTESQUIEU — Da, i žao mi je zbog vas, jer sam vam, i ne hoteći, uskratio iznenađenje koje ste mi rado htjeli prirediti s tim vašim neospornim darom za inscenaciju.

MACHIAVELLI — I što o tome mislite?

MONTESQUIEU — Mislim, barem kad je o Francuskoj riječ — a čini mi se da o njoj želite govoriti — da je to jedan okolnostima diktiran zakon koji bi trebalo preinačiti, ako ne i potpuno ukinuti, u režimu ustavne slobode.

MACHIAVELLI — Nalazim da ste veoma umjereni oko tog pitanja. No, prema vašim idejama, to je jedno od najokrutnijih mogućih ograničenja. Zar bi, kad vladini službenici za obavljanja svojih funkcija uvrijede ovo ili ono fizičko neko lice i kad ih ono tuži sudu, suci trebali reći: Ne možemo vam dati pravnu zadovoljštinu, vrata su sudnice zatvorena; idite i od državne uprave zatražite suglasnost za gonjenje njenih revnosnih službenika!? Ali to je istinsko nijekanje pravde. Koliko će puta vlada dopustiti takva gonjenja?

MONTESQUIEU — A zbog čega se vi žalite? Čini mi se da to upravo vama ide na ruku.

MACHIAVELLI — Kažem vam to samo zato da bih vam pokazao kako u državama gdje djelovanje pravde nailazi na takve prepreke, vlada nema razloga da se toliko boji sudova. Isto je tako i s prelaznim rješenjima kad se u zakone unose takve i takve iznimke, no po isteku

prelaznog razdoblja iznimke ostaju, što je posve opravdano, jer dok vlada poredak, one ne smetaju, a kad je poredak ugrožen, one postaju nužne.

Ima jedna druga ovodobna ustanova koja nije ništa manje efikasna u djelovanju centralne vlasti: to je osnivanje, pri sudovima, visoke magistrature koju vi nazivate državnim tužilaštvom ili državnom advokaturom, a koju se nekoć, s kudikamo više razloga, nazivalo Kraljevskim tužilaštvom, jer ta je funkcija u bitnome promjenjiva i opozivna po vladarevoj volji. Nema razloga da vam govorim koliki je utjecaj tog magisterija na sudove pri kojima stoluje; on je znatan. Zapamtite dobro sve to. Sada vam želim ponešto reći o Vrhovnom sudu, koji igra golemu ulogu u sudbenoj upravi.

Vrhovni je sud više nego sud: to je, u neku ruku, četvrta vlast u državi, jer na njemu je da u zadnjoj instanci, dakle bez prava priziva, odredi smisao zakona. Ponovit ću i na ovome mjestu ono što sam vam, vjerujem, rekao u vezi sa Senatom i zakonodavnom skupštinom: takav jedan sud, koji bi bio potpuno nezavisan o vladi, mogao bi, temeljem svoje vrhovne i gotovo diskrecione moći tumačenja, srušiti vladu kad mu je po volji. Za to bi mu bilo dovoljno sistemno sužavati ili proširivati, u smislu slobode, odredbe zakona koji propisuju uživanje političkih prava.

MONTESQUIEU — A vi od njega, sigurno, tražite suprotno?

MACHIAVELLI — Neću tražiti ništa, on će sam učiniti što je zgodno. Jer to je upravo ono mjesto gdje se najmoćnije pokazuku različiti utjecaji o kojima sam vam maločas govorio. Što je sudac bliži vlasti, više joj i pripada. Konzervativni duh vladavine će se tu razviti do stupnja koji je viši no bilo gdje drugdje, i zakoni o političkom uređenju dobit će, u okrilju te velike skupštine, tumačenje koje je toliko naklonjeno mojoj vlasti da će mi to prištedjeti donošenje mnoštva restriktivnih mjera koje bi bez toga bile nužne.

MONTESQUIEU — Reklo bi se, slušajući vas, da su zakoni uistinu podložni svakojakim tumačenjima. Je li to, prvo, zato što zakonski tekstovi nisu jasni i precizni, i drugo, mogu li se rastezati ili podvrgnuti restrikcijama poput onih koje ste naznačili?

MACHIAVELLI — To svakako nije pisac *Duha zakona,* iskusni sudac koji je morao donijeti tolike izvanredne presude, koga bih ja želio ovdje podučiti o tome što je jurisprudencija. Nema zakonskog

teksta, ma koliko jasan bio, koji ne bi mogao ishoditi najrazličitijim rješenjima, čak i u čisto privatnom građanskom pravu; ali ja vas molim da ne zaboravite da smo ovdje na političkom terenu. No, zakonodavcima svih vremena zajednička je navika da u nekim od svojih odredbi usvoje dovoljno elastičan izraz kako bi mogao, već prema prilikama, poslužiti rješavanju parnica ili uvođenju iznimaka o kojima ne bilo mudro izjasniti se na precizniji način.

Potpuno mi je jasno da vam moram podastrijeti primjere, jer bez njih moj bi vam prijedlog mogao izgledati krajnje neodređen. Teško mi je, međutim, pružiti dovoljno općenite primjere koji bi me poštedjeli iznošenja suviše opširnih pojedinosti. Evo ipak jednog koji rado uzimam, jer smo maločas dotakli to pitanje.

Govoreći o mjerama ustavne sigurnosti, rekoste da taj iznimni zakon treba da bude promijenjen u slobodnoj zemlji.

Kad je tomu tako, onda pretpostavljam da takav zakon postoji u državi u kojoj ja vladam, pretpostavljam da su unesene i izmjene; tako zamišljam da je prije mene bio objavljen zakon koji u sporovima oko izborne problematike dopušta da se državni službenici izvedu pred sud i bez prethodne suglasnosti Državnoga vijeća.

Ovo se pitanje postavlja pred mojom vladavinom koja je, kao što znate, uvela velike promjene u državno pravo. Hoće se pred sud izvesti službenika zbog nekog izbornog prekršaja; advokat državnog tužilaštva ustaje i kaže: "Prednost kojom bi se htjelo okoristiti danas više ne postoji; više nije spojiva s postojećim ustanovama. Stari zakon — koji je oslobađao od obaveze dobivanja suglasnosti Državnoga vijeća u sličnim slučajevima — prešutno je ukinut." Sudovi odgovaraju s "da" i "ne" i spor je na kraju prenesen pred Vrhovni sud. Ta visoka jurisdikcija određuje što je državno pravo u tom predmetu: stari zakon je prešutno ukinut; suglasnost Državnoga vijeća je dakle neophodna da bi se pred sud izveli državni funkcionari, čak i u pitanjima vezanim za izbornu problematiku.

Evo i jednog drugog primjera, koji je donekle poseban, a posudili smo ga iz zakona o štampi: rečeno mi je da je u Francuskoj postojao zakon po kojem je svaki onaj koji se bavio distribucijom ili kolportiranjem štampe bio primoran, pod prijetnjom kazne, pribaviti punomoć koje u svakom okrugu izdaje nadležni državni službenik. Zakon je htio direktivama propisati kolportažu novina i podvrgnuti je

strogoj kontroli; to je bitni cilj tog zakona; ali tekst te odredbe, pretpostavljam, glasi: "Svi distributeri ili kolporteri moraju posjedovati punomoć, itd."

Pa dobro, Vrhovni će sud, ukoliko mu je to pitanje postavljeno, moći reći: Ne radi se samo o profesionalnom činu što ga je ovaj zakon o kojem je riječ imao na umu. To je bilo koji čin distribucije ili kolportaže. Prema tome, sam pisac nekog spisa ili djela, koji bude predao jedan ili više primjeraka istoga, makar to bilo na dar, ili u znak poštovanja, a bez prethodnog odobrenja, vrši čin distribucije ili kolportaže; posljedično, pada pod udar kaznene odredbe.

Vidite što sve slijedi iz jednog takvog tumačenja; umjesto jedinstvene prekršajne odredbe, imate restriktivni zakon o pravu na objavljivanje vlastitoga mišljenja u štampi.

MONTESQUIEU — Samo vam još nedostaje da postanete pravnikom.

MACHIAVELLI — To je apsolutno nužno. Jer kako, se danas obaraju vlade? Putem zakonskih analiza, cjepidlačenjem oko ustavnoga prava, koristeći protiv vlasti sva sredstva, sve oružje, sva moguća lukavstva koje zakon izrijekom ne zabranjuje. Vi dakle ne želite da pravne smicalice, kojima se stranke s toliko žara služe protiv vlasti, sama vlast upotrebljava protiv stranaka? Ali borba bi onda bila nejednaka a otpor nemoguć; trebalo bi abdicirati.

MONTESQUIEU — Budući da morate izbjeći tolike grebene, pravo je čudo kad biste sve predvidjeli. Sudovi nisu obavezani svojim presudama. S jednom takvom jurisprudencijom, kakva će biti primijenjena pod vašom vladavinom, već vas vidim s mnoštvom procesa za vratom. Tuženici neće prestajati kucati na vrata sudova kako bi tražili druga tumačenja.

MACHIAVELLI — To je moguće u prvo vrijeme; ali kad stanoviti broj presuda bude konačno utvrdio jurisprudenciju, nitko više neće sebi dopustiti ono što ona bude branila, i sam izvor tih procesa će presušiti. Javno mnijenje će biti čak toliko stišano da će se, što se tiče značenja zakona, oslanjati na poluslužbena mišljenja državne uprave.

MONTESQUIEU — A kako, molim vas?

MACHIAVELLI — Kad pri ovom ili onom stjecaju prilika, država ima razloga da se pribojava izbijanja spora oko ove ili one zakonske odredbe, ona će u vidu posebnog mišljenja izjaviti da se djelokrug

zakona proširuje na taj i taj slučaj.

MONTESQUIEU — Ali to su samo izjave, koje ni na koji način ne obavezuju sudove.

MACHIAVELLI — Nesumnjivo, ali te izjave zbog toga neće imati ništa manje presudan značaj, niti išta manji utjecaj na odluke pravde, budući da one dolaze od tako moćne uprave kao što je ta koju sam ja uspostavio. One će imati posebno značajan utjecaj na individualne odluke, i — u mnogim slučajevima, da ne kažemo uvijek — one će spriječiti odvijanje mučnih procesa; čovjek će se suzdržati od pokretanja sudskih sporova.

MONTESQUIEU — Što dalje odmičemo, to sve jasnije vidim kako vaša vlada postaje sve više paternalističkom. To su gotovo patrijarhalni sudbeni običaji. Čini mi se uistinu nemogućim ne odati vam priznanje za brigu koja se iskazuje na tolike domišljate načine.

MACHIAVELLI — Primorani ste, eto, priznati da sam daleko od barbarskih postupaka vladavine koje ste mi, čini mi se, pripisivali na početku ovoga našeg razgovora. Vidite da u svemu tome nasilje ne igra nikakvu ulogu; svoje uporište nalazim tamo gdje ga svatko danas nalazi, u pravu.

MONTESQUIEU — U pravu jačega.

MACHIAVELLI — Pravo koje primorava na poslušnost jest uvijek pravo jačega; i ne znam ni za jednu iznimku od tog pravila.

PETNAESTI DIJALOG

MONTESQUIEU — Premda smo obišli već veoma širok krug i vi gotovo sve organizirali, ipak moram reći da vam preostaje još mnogo toga uraditi kako biste me potpuno uvjerili u trajnost vaše moći. Najviše me ipak zapanjuje činjenica da ste za temelj svoje vladavine uzeli opće pravo glasa, to jest ono što je, po samoj svojoj naravi, najnepostojanije od svega što znam. Budimo jasni, molim vas, i izbjegavajmo nesporazume: rekli ste mi da ste kralj?

MACHIAVELLI — Da, kralj.

MONTESQUIEU — Doživotni ili nasljedni?

MACHIAVELLI —Ja sam kralj kao što su kraljevi u svim kraljevstvima na svijetu, nasljedni kralj s potomstvom koje je pozvano da me naslijedi, s muškarca na muškarca, po pravu prvorođenog,

isključujući zauvijek žene.

MONTESQUIEU — Niste baš galantni.

MACHIAVELLI — Neka mi bude dopušteno, ali ja se nadahnjujem tradicijama franačke monarhije i salijskog zakona.

MONTESQUIEU — Objasnit ćete mi, nesumnjivo, kako mislite američkim demokratskim izborima osigurati nasljednu vlast?

MACHIAVELLI — Da.

MONTESQUIEU — Kako?! Nadate se da ćete tim principom vezati volju budućih naraštaja?

MACHIAVELLI — Da.

MONTESQUIEU — Htio bih, kad smo kod sadašnjih naraštaja, vidjeti kako ćete proći s tim glasanjem kad ga se bude primjenjivalo na imenovanje javnih službenika?

MACHIAVELLI — Koji javni službenici? Dobro znate da je u monarhijskim državama vlada ta koja imenuje službenike na svim razinama.

MONTESQUIEU — Ovisi o tome o kojim je službenicima riječ. One koji su postavljeni na funkcije u općinskoj upravi imenovali su, općenito, sami građani, čak i u monarhijskim državama.

MACHIAVELLI — Promijenit ćemo to putem zakona; ubuduće će ih imenovati vlada.

MONTESQUIEU — A narodne zastupnike, i njih ćete imenovati vi?

MACHIAVELLI — Dobro znate da je to nemoguće.

MONTESQUIEU — Onda vas žalim, jer ako glasanju prepustite da djeluje samo po sebi, a ne pronađete i tu neku novu smicalicu, tada neće trebati dugo čekati da se klupe u skupštini narodnih predstavnika, pod utjecajem stranaka, ispune zastupnicima koji su neprijateljski raspoloženi prema vašoj vlasti.

MACHIAVELLI — Pa upravo zato mi ne pada na pamet da ga prepustim slobodnom djelovanju.

MONTESQUIEU — To sam i očekivao. Ali kojem ćete se lukavstvu privoljeti?

MACHIAVELLI — Prvo što treba učiniti jest vezati uz vlast one koji žele zastupati naciju. Kandidatima ću nametnuti dužnost davanja svečane zakletve. Ne radi se o zakletvi pred čitavom nacijom, kao što su shvaćali vaši revolucionari iz '89. godine; ja želim zakletvu na vjernost koja se polaže samome vladaru i njegovu ustavu.

MONTESQUIEU — Budući da se u politici ne ustručavate pogaziti svoje vlastite zakletve, kako možete očekivati da će se, oko tog pitanja, drugi pokazati obzirnijim od vas?

MACHIAVELLI — Ne uzdam se mnogo u političku svijest ljudi; računam na moć mnijenja: nitko se neće usuditi da se ponizi pred njim, gazeći otvoreno danu zakletvu. Usudit će se to manje, što će zakletva koju ću nametnuti prethoditi izborima, umjesto da im slijedi, i što će čovjeku biti neumjesno doći tražiti, u tim uvjetima, izbornu podršku ako se unaprijed nije odlučio da mi služi. Potrebno je sada pružiti vladi sredstva s kojima će se oduprijeti utjecaju opozicije, spriječiti da ono ne izazove osipanje redova onih koji je brane. U vrijeme izbora stranke imaju običaj imenovati svoje kandidate i postaviti ih protiv vlade; učinit ću što i one, imat ću svoje deklarirane kandidate i postavit ću ih kao protukandidate strankama.

MONTESQUIEU — Ako niste svemogući, to bi sredstvo bilo za osudu, jer izazivajući otvoreno na borbu, vi podstičete sukobe.

MACHIAVELLI — Od svih opunomoćenika moje vlade, od prvog do posljednjeg, očekujem da iz petnih žila rade na pobjedi mojih kandidata.

MONTESQUIEU — To je samo po sebi jasno, to je posljedica svega što je dosad rečeno.

MACHIAVELLI — Sve je od najvećeg mogućeg značaja u ovoj problematici. "Zakoni koji ustanovljuju glasanje jesu fundamentalni; način na koji se vrši glasanje jest fundamentalan; zakon koji određuje način na koji se daje glasački listić jest fundamentalan."[16] Zar to niste vi rekli?

MONTESQUIEU — Ne prepoznajem uvijek svoj govor kad izlazi iz vaših usta; no čini mi se da su se navedene riječi odnosile na demokratsku vladavinu.

MACHIAVELLI — Sigurno, i mogli ste već vidjeti da bitno u mojoj politici jest oslanjanje na narod; i premda nosim krunu, moj stvarni i deklarirani cilj jest da ga predstavljam. Depozitar svih moći koje je na mene prenio, ja sam, napokon, jedini njegov istinski mandatar. Ono što ja hoću, hoće on; ono što ja radim, radi on. Prema tome neophodno je da tokom izbora frakcije ne mogu svoj vlastiti utjecaj supstituirati utjecaju što ga oličavam ja u punoj oružanoj spremi. Našao sam tako i druge načine da paraliziram njihove napore. Treba

da znate, na primjer, da će se zakon što zabranjuje okupljanja odnositi, naravno, i na ona koja se održavaju u izborne svrhe. Na taj način stranke se neće moći niti dogovarati niti sporazumjeti.

MONTESQUIEU — Zašto uvijek naprijed isturate stranke? Pod izgovorom da njima namećete okove, zar vi, u stvari, okove ne postavljate samim glasačima? Stranke nisu, na kraju, ništa drugo nego skupovi glasača; ako se oni ne mogu obavijestiti na svojim skupovima, putem pregovora, kako će moći pozvano glasati o bilo čemu?

MACHIAVELLI — Vidim da ne znate s kakvim se neizmjernim umijećem i lukavstvom političke strasti opiru prohibitivnim mjerama. Nemojte razbijati glavu s glasačima, oni koje će voditi dobre namjere, znat će uvijek za koga treba glasati. Uostalom, bit ću i tolerantan; ne samo što neću zabraniti skupove koje će organizirati moji kandidati, već ću ići dotle da ću zatvarati oči pred ponašanjem nekolicine narodnih kandidata koji će bučno agitirati u ime slobode; samo, umjesno bi bilo da vam kažem da će oni koji budu najglasnije vikali biti upravo moji ljudi.

MONTESQUIEU — A kako organizirate glasanje?

MACHIAVELLI — Ponajprije, što se tiče sela, ne želim da glasači odlaze na glasanje u velike gradske sredine gdje bi mogli doći u kontakt s duhom opozicije koji tu vlada i, preko njih, primiti izborna uputstva koja bi došla iz glavnoga grada; želim da se glasa po općinama. Rezultat takve prividno jednostavne mahinacije bio bi, međutim, znatan.

MONTESQUIEU — Shvatljivo, jer vi prisiljavate da se glasovi sa sela podijele među beznačajnim kandidatima ili da se, u nedostatku poznatih imena, prenesu na kandidate koje je imenovala vaša vlada. Bio bih veoma iznenađen kad bi se iz takva sistema izrodilo mnogo sposobnih i darovitih ljudi.

MACHIAVELLI —Javnome su poretku manje potrebni daroviti ljudi od onih koji su odani vladi. Pa velika darovitost vlada na prijestolju, a nalazimo je još i između onih što ga okružuju, no svugdje drugdje je beskorisna; ona je čak gotovo štetna, jer se može pokazati jedino protiv vlasti.

MONTESQUIEU — Vaše mudrosti sijeku kao mač, i nedostaju mi argumenti da im se suprotstavim. Zato vas molim da nastavite

izlaganje o vašem izbornom sistemu.

MACHIAVELLI — Zbog razloga koje sam vam upravo izložio, ne želim isto tako ni glasanje za izbornu listu jer to krivotvori izbore i omogućuje koaliciju ljudi i koncepcija. Podijelit ću izborne skupštine u određeni broj administrativnih jedinica u kojima će biti mjesta samo za izbor jednog jedinog zastupnika i gdje će, prema tome, svaki glasač moći zaokružiti na svom glasačkom listiću samo jedno ime.

Povrh toga, valja znati neutralizirati opoziciju u izbornim jedinicama u kojima se živo osjeća njen rad. Pretpostavimo tako da se na ranijim izborima neki okrug istaknuo upravo većinom tih neprijateljskih glasova, ili da jednostavno ima osnova vjerovati da će se izjasniti protiv vladinih kandidata. Tome je veoma lako doskočiti: ako taj okrug ima mali broj stanovnika, onda ga se priključi susjednom ili udaljenijem okrugu, ali mnogo većem, u kojem će njegovi glasovi biti utopljeni, a njegov politički duh zagubljen. Ako je neprijateljski raspoloženi okrug, naprotiv, s velikim brojem žitelja, onda ga se dijeli u više dijelova, koji se pak pojedinačno priključuju susjednim okruzima u kojima se potpuno gubi.

Prelazim, razumijete dobro zašto, preko mnoštva detalja koji nisu važni za cjelinu. Tako dijelim izborne skupštine u više odjela — da bi se, kad to bude neophodno, poduprla akcija administracije — a na čelo tih izbornih skupština i odjela postavit ću općinske službenike koje imenuje vlada.

MONTESQUIEU — Sa stanovitim iznenađenjem primjećujem da se ne služite onom mjerom na koju ste ukazali još u vrijeme Leona X., a koja se sastoji u zamjenjivanju glasačkih listića nakon izbora, uz pomoć brojitelja glasova.

MACHIAVELLI — Danas bi to možda bilo teško i mišljenja sam da to sredstvo treba koristiti s najvećom mogućom obazrivošću. Spretna i umješna vlada ima, uostalom, tolika druga sredstva na raspolaganju! I bez izravnog kupovanja glasova, što će reći s kuvertama, neće joj uopće biti teško da stanovništvo glasa po njenoj volji, uz pomoć administrativnih ustupaka — obećavajući ovdje luku, ondje tržnicu, tamo dalje cestu, negdje drugdje kanal; i obrnuto, ne čineći ništa za one gradove i naselja gdje će glasanje biti neprijateljsko.

MONTESQUIEU — Nemam što zamjeriti dubini tih podvala, ali ne bojite li se da će se reći kako sad korumpirate a sad ugnjetavate

narodni glas? Ne bojite li se da ćete vlastitu vlast ugroziti tim borbama u koje se ona uvijek i tako izravno uključuje? I najmanji uspjeh nad vašim kandidatima predstavljao bi blistavu pobjedu koja bi vašu vlast izvrgla ruglu. I ono što me ne prestaje uznemiravati, zbog vas samih, jest to što primjećujem da ste, pod prijetnjom potpunog poraza, primorani uvijek i u svemu pobjeđivati.

MACHIAVELLI — Kroz vaša usta progovara strah; nemojte se bojati! Dosad su mi tolike stvari pošle za rukom da ih sada tu gdje jesam ne mogu, i da hoću, upropastiti sitnicama. Bossuetovo zrno pijeska nije izmišljeno za istinske političare. Toliko sam uznapredovao u svojoj karijeri da bih bez straha mogao prkositi i olujama; što onda znače sitne administrativne smetnje o kojima govorite? Vjerujete li da mi je namjera biti savršen? Kao da ne znam da će se u mojoj blizini počiniti neke greške? Ne, nema sumnje, neću moći spriječiti da tu i tamo ima pokoja pljačka, pokoji skandal. Hoće li to zaustaviti cijeli posao?

Manje je važno ne počiniti nijednu grešku negoli, kad je već tu, preuzeti za nju punu odgovornost s tako energičnim stavom da i sami klevetnici ostanu zapanjeni. Kad bi čak opozicija i uspjela uvesti u moj sabor nekoliko deklamatora, pa što? Zar je to bitno? Nisam od onih koji ne bi vodili računa o potrebama vremena.

Jedan od mojih velikih principa jest suprotstavljati slične sličnima. Kao što štampu stavljam protiv štampe, tako ću i govornicu koristiti protiv govornice; imat ću koliko bude trebalo ljudi vičnih govorima i sposobnih da govore, bez prekida, i više sati ako treba. Važno je imati zbijenu većinu i predsjedavajućeg u kojeg se može pouzdati. Posebno je umijeće znati voditi rasprave i, prelaskom na glasanje, odnijeti pobjedu. Hoću li imati potrebe i za lukavstvima parlamentarne strategije? Pa

devetnaest dvadesetina Donjeg doma bit će moji ljudi koji će glasati prema instrukcijama, dok ću istodobno pokretati niti jedne hinjene i potajno zavrbovane opozicije; nakon svega toga, neka se drže i krasnorječive govorancije: ulazit će u uši mojih zastupnika kao što vjetar ulazi kroz ključaonicu. Hoćete li da vam sada govorim o mom Senatu?

MONTESQUIEU — Ne, zahvaljujući Kaliguli znam što bi to moglo biti.

ŠESNAESTI DIJALOG

MONTESQUIEU — Jedna od istaknutih crta vaše politike jest uništenje stranaka i razbijanje kolektivnih snaga. Zdušno ste radili na ostvarenju tog dijela vašeg programa; ipak, oko vas i dalje vidim mnogo toga netaknutog. Još se uvijek niste dirnuli u svećenstvo, Sveučilište, advokatura, narodne milicije, trgovačku komoru; čini mi se da bi se tu moglo naći nemalo opasnih elemenata.

MACHIAVELLI — Ne mogu vam sve reći odjednom. Uzmimo za početak, na primjer, narodne milicije, jer se poslije ne želim s tim više baktati; njihovo raspuštanje bilo je, nužno, jedan od prvih koraka moje vlasti. Postojanje civilne garde ne bi se moglo pomiriti s postojanjem regularne vojske, jer naoružani bi se građani u danom trenutku mogli prometnuti u buntovnike. To ipak neće ići tako lako. Nacionalna je garda, dakako, beskorisna ustanova, ali nosi popularno ime. U vojničkim državama njeno postojanje ugađa djetinjastim porivima stanovitih građanskih klasa koje na veoma smiješan i nastran način vezuju želju za ratničkim dokazivanjima s trgovačkim navadama. To je bezopasna predrasuda i stoga bi tim neumjesnije bilo suprotstavljati joj se, a vladar nikada ne smije ostavljati dojam da svoje interese odvaja od interesa grada, koji vjeruje da je u naoružavanju svojih žitelja našao zaštitu.

MONTESQUIEU — Ali vi raspuštate tu miliciju.

MACHIAVELLI — Raspuštam je samo zato da bih je preustrojio na drugim osnovama. Od najveće je važnosti da bude stavljena pod neposredno zapovjedništvo civilne vlasti i da joj se ukine povlastica da svoje šefove bira putem izbora; to ja radim. Povrh toga, osnivam je samo tamo gdje mi to odgovara i pridržavam sebi pravo da je ponovo raspustim i, ukoliko to okolnosti zahtijevaju, još jednom ustanovim na novim osnovama. Nemam tome više što dometnuti. A što se tiče Univerziteta, sadašnje stanje stvari me manje-više zadovoljava. Vi sigurno znate da te velike obrazovne ustanove nisu više organizirane kao nekoć. Posvuda su, uvjeravaju me, izgubile negdašnju autonomiju i postale gotovo javne službe o trošku države. No, kao što sam vam već više puta rekao, gdje je država, tu je i vladar; duhovno vodstvo nad javnim ustanovama je u njegovim rukama; njegovi opunomoćenici

usmjeravaju duh mladeži. Pročelnika, kao i članove nastavnoga kora svih stupnjeva, imenuje vlada — njoj su privrženi, o njoj ovise, i to je dovoljno. Ako tu i tamo i opstane neki trag nezavisne organizacije u ponekoj javnoj školskoj ustanovi ili Akademiji, pa što — lako ga je privući zajedničkom centru jedinstva i upravljanja. To je stvar dokumenta, ili naprosto ministarske odluke. U velikom luku zaobilazim pojedinosti koje posebno ne zaslužuju moju pažnju. Ipak, ne mogu zaključiti ovo pitanje, a da vam ne kažem kako mi je veoma mnogo stalo do toga da se iz nastave prava ukloni proučavanje ustavne politike.

MONTESQUIEU — Imate itekako dobre razloge za to.

MACHIAVELLI — Moji su razlozi krajnje jednostavni: ne želim da se po izlasku iz škole mladi ljudi nerazborito i nasumce bave politikom, da se u osamnaestoj godini pačaju u ustavna pitanja kao da su kazališna. Takva nastava može samo izopačiti ideje mladeži i prerano je uvesti u predmet koji nadilazi granice njena razuma. S takvim se upravo nepromozganim i neshvaćenim pojmovima odgajaju lažni državnici i razni utopisti čije se pretjerane smjelosti duha kasnije samo prevode u smionost djelovanja.

Naraštaji koji se rađaju pod mojom vladavinom trebaju biti odgojeni u poštovanju postojećih ustanova, u ljubavi prema vladaru; također, na veoma ću se vješt način okoristiti rukovodećom ulogom u obrazovanju: mislim da je, općenito, veoma pogrešno što se u školama zapostavlja suvremena povijest. Isto je toliko važno, u najmanju ruku, poznavati svoje sadašnje vrijeme kao i vrijeme Perikla; hoću da se u školama podučava povijest moje vladavine još za moga života. Na taj način novi vladar ulazi u dušu i srca jednog naraštaja.

MONTESQUIEU — To bi, naravno, bila stalna apologija svih vaših djela?

MACHIAVELLI — Očigledno — sam sebe neću klevetati. A drugo sredstvo jest ono koje ću iskoristiti protiv privatnih škola, koje se ne mogu izravno zabraniti. Na sveučilištima ima vojska profesora koji bi se mogli — u dokolici, izvan fakultetskih učionica redovite nastave — iskoristiti za širenje podobnog nauka. U svim većim gradovima, stoga, osnovat ću narodna sveučilišta i večernje tečajeve. Tako ću nastavu upregnuti u željenom pravcu.

MONTESQUIEU — Drugim riječima, uklanjate i plijenite zadnje

odbljeske nezavisnog mišljenja.

MACHIAVELLI — Ne plijenim ja ništa.

MONTESQUIEU — Dopuštate li i drugim profesorima, a ne samo svojima, da i oni na taj način vulgariziraju znanost, bez odobrenja i punomoći?

MACHIAVELLI — Što?! Hoćete da dopustim rad klubova?

MONTESQUIEU — Ne, pređimo dakle na drugi predmet.

MACHIAVELLI — Među mnoštvom zakonodavnih mjera koje zahtijeva opstanak moje vlasti, skrenuli ste mi pažnju i na advokaturu; to bi značilo proširiti domašaj moje ruke i preko onoga što je nužno u ovom času; dirnuo bih tu u privatne građanske interese, a vi znate da je u tim stvarima pravilo moga ponašanja da se što je moguće više suzdržim. U državama u kojima je advokatura organizirano u komoru, u nezavisnosti te ustanove zainteresirani vide zaštitu koja je neodvojiva od prava na obranu pred sudovima, bilo da se radi o njihovoj časti, o njihovu interesu ili o njihovu životu. Veoma je opasno intervenirati na tom području, jer bi se javnost mogla uznemiriti zbog povika koje bi neizostavno pokrenuo cijeli stalež. Ipak, ne mogu a da ne naglasim da će taj stalež biti žarištem trajno neprijateljskih stavova prema mojoj vlasti. Ta profesija, vi to, Montesquieu, znate bolje od mene, razvija hladne karaktere i, po svojim principima, tvrdoglave duhove koji su u postupcima vlasti skloni tražiti zakonitost. Advokat nema, u istom stupnju kao sudac, visoko uzdignut osjećaj društvenih nužnosti; on na zakon gleda odveć izbliza i s odveć uske strane da bi se o svemu tome imalo pravedno mišljenje, dok sudac...

MONTESQUIEU — Poštedite me apologije.

MACHIAVELLI — Da, jer ne zaboravljam da se nalazim pred potomkom onih velikih sudaca koji su s toliko sjaja podržavali prijestolje monarhije u Francuskoj.

MONTESQUIEU — I koji su se rijetko pokazali spremnima usvojiti ukaze ukoliko nisu bili u skladu sa državnim zakonom.

MACHIAVELLI — I tako su, na kraju krajeva, srušili samu državu. Ja ne želim da moji sudovi budu parlamenti i da advokati, pod imunitetom svoje uniforme, vode politiku. Najveći čovjek stoljeća koga je vaša zemlja imala čast roditi govorio je: *Volio bih kad bi se moglo odsjeći jezik advokatu koji ružno govori o vladi.*[17] Moderni su običaji pitomiji, ja ne bih išao dotle. Prvih dana, i u povoljnim okolnostima,

ograničit ću se na jednostavnu stvar: objavit ću dekret koji će, uza sve poštivanje nezavisnih staleža, primorati advokate da iz ruku suverena prime investituru za obavljanje svoje profesije. U objašnjenju tog dekreta neće biti teško, vjerujem, pokazati svim zainteresiranima da će takav način imenovanja pružati još bolju zaštitu nego kad bi se stalež i dalje regrutirao sam iz sebe, tj. na pomalo kaotičan način.

MONTESQUIEU — Otrcana je istina da se i najodvratnije mjere mogu zaogrnuti jezikom razuma! Ali pogledajmo što ćete sada učiniti sa svećenstvom? Eto ustanove koja samo s jedne strane ovisi o državi i koja izražava duhovnu moć, čije sjedište nije u vama nego drugdje. Ne znam ništa opasnije po vašu vlast od te moći, kažem vam to, koja govori u ime nebesa i čiji su korijeni svuda na Zemlji: ne zaboravite da je kršćanstvo poruka slobode. Nesumnjivo, državni su zakoni povukli duboku liniju u razgraničenju vjerskog i političkog autoriteta; nesumnjivo, u riječi svećenika neće odzvanjati ništa drugo osim Evanđelja; ali božanska duhovnost koja iz njega izvire kamen je spoticanja za politički materijalizam. Ta je toliko skromna i toliko blaga knjiga uništila — ona sama — Rimsko Carstvo, cezarizam i njegovu moć. Iskreno kršćanske nacije uvijek će umaknuti despotizmu, jer kršćanstvo uzdiže čovjekovo dostojanstvo suviše visoko da bi ga despotizam mogao dotaknuti, razvija moralne snage kojima ljudska vlast ne može ništa[18]. Pripazite na svećenika: on jedino o Bogu ovisi i njegov utjecaj je posvuda — u crkvi, u obitelji, u školi. Ne možete mu ništa: njegova hijerarhija nije vaša hijerarhija, on se pokorava ustavu o kojem se ne odlučuje ni zakonom ni mačem. Ako vladate katoličkom nacijom, i ako svećenstvo imate za neprijatelja, stradat ćete prije ili kasnije, makar i cijeli narod bio uz vas.

MACHIAVELLI — Ne znam zašto vam je toliko stalo da od svećenika pravite apostola slobode. Nikada nisam vidio tako nešto, ni u starim, ni u modernim vremenima; uvijek sam pak nalazio svećenstvo kao prirodnu podršku apsolutnoj vladavini.

Zapamtite dobro, to što sam u interesu uspostave svoje vlasti morao praviti ustupke demokratskom duhu svoga vremena, što sam za temelj svoje vlasti uzeo opće pravo glasa, to je samo lukavstvo nametnuto okolnostima, i to ne znači da ja ne tražim i beneficij božanskoga prava, niti da sam manje kralj po milosti Božjoj. Svećenstvo me, dakle, zbog svega toga treba podržavati, jer moji su

principi o autoritetu sukladna njegovima. Ako se, međutim, ono pokaže buntovnim, ako se okoristi svojim utjecajem da bi pokrenulo potmuli rat protiv moje vlasti...

MONTESQUIEU — Što onda?

MACHIAVELLI — Zar vi koji govorite o utjecaju svećenstva ne znate do koje se mjere ono znalo pokazati nepopularnim u pojedinim katoličkim zemljama? U Francuskoj, na primjer, novine i štampa su ga do te mjere ocrnili u duhu masa, toliko su naudili njegovu poslanju, da kad bih ja, kojim slučajem, vladao njenim kraljevstvom, znate što bih uradio?

MONTESQUIEU — Što?

MACHIAVELLI — Mogao bih izazvati raskol u Crkvi koji bi presjekao sve niti koje svećenstvo povezuje s rimskom kurijom, jer tu se nalazi gordijski čvor. Ja bih putem moje štampe, mojih publicista i političara, držao ovakav govor: "Kršćanstvo je nezavisno o katoličanstvu; ono što katoličanstvo brani, kršćanstvo dopušta; nezavisnost svećenstva, njegova potčinjenost rimskoj kuriji, čisto su katoličke dogme; takav poredak stvari predstavlja stalnu prijetnju za sigurnost države. Vjernici u kraljevstvu ne smiju za duhovnog vođu imati stranog poglavara; to bi značilo prepustiti unutarnji poredak na milost i nemilost sili koja, u svakom trenutku, može postati neprijateljskom; ta srednjevjekovna hijerarhija, to starateljstvo nad nepunoljetnim narodima, ne može se pomiriti s muževnim duhom moderne civilizacije, s prosvjetiteljstvom i njegovom nezavisnošću. Zašto u Rimu tražiti duhovnog pastira? Zašto nositelj političkog autoriteta ne bi, u isto vrijeme, bio i nositelj vjerskog autoriteta? Zašto suveren ne bi bio pontifeks?" To je govor koji će držati štampa, osobito ona liberalna, i što je vrlo vjerojatno, narodne će ga mase slušati s uživanjem.

MONTESQUIEU — Ako u to možete vjerovati, i ako se usudite na sličan pothvat, vi ćete veoma brzo i na sigurno strašan način osjetiti što je moć katolicizma, čak i kod nacija gdje izgleda da je njegov utjecaj u slabljenju[19].

MACHIAVELLI — Usuditi se, o svemogući Bože! Na koljenima pred našim božanskim gospodarom, ja ištem oprost samo što sam izložio ovu svetogrdnu doktrinu, nadahnutu mržnjom prema katoličanstvu; no Bog, koji je ustanovio ljudsku moć, ne brani joj da se

štiti od pothvata samog svećenstva, koje uostalom krši uputstva Evanđelja kad odriče poslušnost vladaru. Znam dobro da ono neće komplotirati drugačije nego preko tajnih i neuhvatljivih utjecaja, ali, naći ću načina da zaustavim, makar i u samoj rimskoj kuriji, namjeru koja rukovodi tim utjecajem.

MONTESQUIEU — Kako?

MACHIAVELLI — Bit će mi dovoljno da Svetom Ocu ukažem na moralno stanje naroda koji drhti pod crkvenim jarmom i koji teži da ga se otarasi, što bi moglo voditi njegovu otcjepljenju od okrilja katoličkog jedinstva i srljanju u raskol pravoslavne ili protestantske crkve.

MONTESQUIEU — Prijetnja umjesto akcije!

MACHIAVELLI — O Montesquieu, da samo znate koliko se varate i do koje mjere potcjenjujete moje štovanje pontifikalnog prijestolja! Jedina uloga koju želim igrati, jedino poslanje koje meni kao katoličkom suverenu pripada, bit će upravo poslanje branitelja Crkve. Znate da je u današnjim vremenima njena svjetovna vlast veoma ugrožena, kako zbog bezbožničke mržnje, tako i zbog ambicija zemalja sjeverno od Italije. Reći ću stoga Svetome Ocu: Podržat ću vas protiv svih tih protivničkih sila, ja ću vas spasiti, to je moja dužnost, to je moje poslanje, ali nemojte me napadati, podržite me svojim moralnim utjecajem; zar će to biti prevelik zahtjev kad se zna kolikoj ću se pogibelji izvrgnuti predstavljajući se braniteljem njegove svjetovne vlasti, koja je danas potpuno diskreditirana u očima onoga što se naziva evropskom demokracijom. Ta opasnost me uopće neće zaustaviti; ne samo što ću sprječavati svaki pokušaj susjednih država koji je uperen protiv suvereniteta Svete Stolice, nego ću ga čak — ako bude napadnut, a papa protjeran iz pontifikalnih država, kao što se već to događalo — svojim bajonetama vratiti i stalno održavati na vlasti, barem za moga života.[20]

MONTESQUIEU — Bit će to, u stvari, majstorski potez, jer ako u Rimu budete držali stalni garnizon, imat ćete Svetu Stolicu maltene pod sobom, kao da se nalazi negdje na teritoriju vašega kraljevstva.

MACHIAVELLI — Vjerujete li da bi poslije takve usluge koju bih joj učinio, papinska država odbila podržati moju vlast, da bi sam Papa, ako bude potrebno, odbio doći da me posveti u mojoj prijestolnici? Zar toga nije već bilo u povijesti?

MONTESQUIEU —Jest, u povijesti se svega vidjelo. No, na kraju,

ako umjesto jednog Borgije ili jednog Duboisa, kao što računate, na prijestolju Sv. Petra naiđete na papu koji zna odoljeti vašim intrigama i prkositi vašem gnjevu, što ćete tada učiniti?

MACHIAVELLI — U tom slučaju trebat će se odlučiti i na to da — pod izgovorom obrane njegove svjetovne vlasti — ubrzam njegov pad.

MONTESQUIEU — Rekao bih da vam se ne može osporiti genijalnost!

SEDAMNAESTI DIJALOG

MONTESQUIEU — Rekoh da vam se ne može osporiti genijalnost; ona je uistinu neophodna, posebne neke sorte, da bi se sve to zamislilo i na djelu potvrdilo. Sad mi je jasna priča o bogu Vishnu; poput indijskog božanstva i vi imate stotinu ruku, a svaki od prstiju na vašim rukama dodiruje neku od opruga tog beskrajnog mehanizma. Kao što sve dodirujete, možete li sve i vidjeti?

MACHIAVELLI — Da, jer od policije ću napraviti toliko neizmjerno i moćno sredstvo da će u srcu moga kraljevstva jedna polovica ljudi motriti na onu drugu. Ali, dopuštate li mi da iznesem nekoliko detalja o uređenju moje policije?

MONTESQUIEU — Neka vam je po volji.

MACHIAVELLI — Počet ću tako što ću osnovati ministarstvo policije koje će biti moćnije od svih drugih ministarstava i u kojem će se centralizirati, kako za vanjske tako i za unutarnje poslove, brojne službe koje ću dodijeliti tom dijelu moje uprave.

MONTESQUIEU — Ako to uradite, vaši će podanici istom zamijetiti da ste ih obuhvatili velikom i strašnom mrežom.

MACHIAVELLI — Ako im to ministarstvo ne bude po volji, ja ću ga ukinuti i, ako hoćete, nazvati ga državnim ministarstvom. U drugim ministarstvima, uostalom, organizirat ću odgovarajuće službe, od kojih će najveći dio, bez velike buke, biti uključen u ono što vi danas nazivate ministarstvima unutarnjih i vanjskih poslova. Potpuno vam je valjda jasno da se ovdje uopće ne bavim diplomacijom, već isključivo sredstvima zaštite moje sigurnosti od vanjskih i unutarnjih neprijatelja. E pa, vjerujte mi, gledajući iz tog ugla, većinu ću okrunjenih glava naći u gotovo istoj situaciji kakva je i moja, tj. naklonjene, i više od toga, pružanju podrške mojim stavovima, a ta će se podrška sastojati u

stvaranju međunarodnih policijskih službi u interesu obostrane sigurnosti. Ako, u što uopće ne sumnjam, uspijem postići takav rezultat, evo nekoliko oblika pod kojima će moja policija nastupati u inozemstvu: ljudi što se odaju užicima i vole otmjeno društvo na inozemnim dvorovima, a koji će mi pružiti uvid u intrige vladara i protjeranih pretendenata, prognani revolucionari koje ću uz pomoć novca zavrbovati kao agente za vezu sa spletkarenjima .mračne demagogije; osnivanje političkih dnevnika u velikim prijestolnicama; nakladnici i knjižari — s istom ulogom — i potajno subvencionirani da izbliza prate, kroz štampu, idejna kretanja.

MONTESQUIEU — To više nije zavjera protiv neprijateljskih frakcija u vašemu kraljevstvu, to je sada zavjera protiv same duše čovječanstva.

MACHIAVELLI — Kao što znate, ne bojim se mnogo krupnih riječi. Hoću da svaki politički aktivan čovjek, koji u inozemstvo ide spletkariti, bude praćen i da njegov dolazak u ovo ili ono mjesto bude prijavljen, sve do povratka u zemlju, gdje će ga se strpati u zatvor — kratko i jasno — kako mu više ne bi padale na pamet slične gluposti. Da bih još bolje držao sve konce revolucionarnih spletkarenja u svojim rukama, pada mi na pamet lukavstvo koje bi, vjerujem, moglo biti veoma uspješno.

MONTESQUIEU — Što je sad to, za Boga miloga?

MACHIAVELLI — Želio bih imati jednoga kneza iz svoje kuće, odanoga mome prijestolju, a koji bi igrao nezadovoljnika. Njegova bi se uloga sastojala u tome da se istakne kao liberal, klevetnik moje vladavine, i da tako priveže uza se — e da bi ih izbliza promatrao — sve one s najviših položaja u mome kraljevstvu, koji bi se s vremena na vrijeme mogli odavati demagogiji. Na tom mjestu, s kojega bi bio upoznat sa svim unutarnjim i vanjskim spletkama, ovaj bi knez, kojemu bih povjerio tu misiju, imao zadatak da nasamari sve one koji nisu upućeni u tajne te komedije.

MONTESQUIEU — Zar tako!? Vi ćete knezu iz vaše kuće povjeriti ovlasti koje sami svrstavate u policijske?

MACHIAVELLI — A zašto ne? Poznajem vladajuće kneževe koji su u izgnanstvu bili pridobiveni za tajne službe pojedinih kabineta.

MONTESQUIEU — Nastavljam vas slušati, Machiavelli, samo zato da bih čuo i završnu riječ ove grozne oklade.

MACHIAVELLI — Ne ljutite se, gospodine Montesquieu; u *Duhu zakona* vi ste me nazvali velikanom[21].

MONTESQUIEU — Sve činite da to skupo platim; slušam vas da bih sebe kaznio. Pređite što je brže moguće preko tih toliko mračnih detalja.

MACHIAVELLI — U unutarnjim poslovima dužan sam ponovo uvesti crni kabinet[22].

MONTESQUIEU — Uvedite.

MACHIAVELLI — Vaši najbolji kraljevi su ga koristili. Tajnost pisama ne smije služiti prikrivanju zavjera.

MONTESQUIEU — To je ono čega se vi najviše bojite, što je, na koncu konca, posve razumljivo.

MACHIAVELLI — Varate se. No, i pod mojom vladavinom bit će urota, i treba ih biti.

MONTESQUIEU — Što sad to znači?

MACHIAVELLI — Bit će možda pravih zavjera, ne mogu jamčiti; ali sigurno će biti i simuliranih zavjera. U stanovitim trenucima, kad mu opada popularnost, to vladaru može poslužiti kao izvrsno sredstvo za pridobivanje narodne naklonosti. Zastrašujući javnost, postiže se, na taj način i po potrebi, usvajanje željenih strogih mjera ili održavanje postojećih. Lažne zavjere, koje dakako treba koristiti s najvećim oprezom, imaju još jednu prednost: pomažu otkrivanju stvarnih zavjera, dajući povoda istragama i premetačinama svuda gdje postoji i zrnce sumnje. Ništa nije toliko dragocjeno kao suverenov život: treba da bude okružen neizmjernim mjerama zaštite, tj. bezbrojnim agentima, ali je isto tako nužno da tajna policija bude vješto prikrivena kako suveren svaki put kad se pojavi u javnosti ne bi ostavljao dojam da se boji. Rečeno mi je da su u Evropi mjere predostrožnosti u tom pogledu toliko usavršene da vladar koji se šeta ulicom može izgledati kao običan smrtnik, bez čuvara, sred gomile, dok je, u stvari, okružen s dvije ili tri tisuće nevidljivih tjelohranitelja.

Osim toga, želim da moja policija bude ubačena u sve društvene staleže. Neće biti tajnog sastanka, neće biti odbora, salona ili prijateljskog i privatnog kutka, gdje se neće naći bar jedno uho koje sluša što se priča, na svakom mjestu u svakom trenutku. Za one koji su upoznali tajne vlasti, zapanjujuće je saznanje s kojom lakoćom ljudi postaju doušnici i dostavljači, jedni protiv drugih. Još više zapanjuje

moć promatranja i analize što se razvija kod svih tih koji se ponašaju kao politička policija; nemate ni osnovne predodžbe o njihovim lukavstvima, o njihovu prerušavanju, o porivima i strastima koje unose u svoje istrage, o njihovom strpljenju i zatvorenosti; ima ih iz svih staleža i sredina, tih pravih majstora svoga posla, koji obavljaju s — kako da se izrazim — nesumnjivom umjetničkom žicom.

MONTESQUIEU — Spustite zavjesu!

MACHIAVELLI — Ima tu, u tom talogu vlasti, tajni koje mogu slediti ljudski pogled. Poštedjet ću vas iznošenja mračnih priča o stvarima koje ne možete ni zamisliti. S tim sistemom što ću ga tako organizirati, bit ću tako savršeno obaviješten da ću moći čak i tolerirati zakonom kažnjiva rovarenja. I tako ću ih u svakom trenutku moći zdrobiti.

MONTESQUIEU — Zašto ćete ih tolerirati?

MACHIAVELLI — Zato što apsolutni monarh u evropskim državama ne smije bezobzirno upotrebljavati grubu silu; budući da uvijek na dnu društva postoje podzemne aktivnosti protiv kojih se ne može ništa ako se nisu otvoreno izrazile; zato što uz najveći mogući napor valja izbjegavati uznemiravanje javnosti zbog sigurnosti vlasti; zato što će stranke kad su im podrezana krila, ostati pri režanju, mrmljanju ili bezopasnom peckanju, te bi bila čista ludost lišiti ih još i tog bezopasnog izražavanja njihove zlovolje. Požalit će se, tu i tamo, u novinama i u knjigama; pokušat će napraviti koju aluziju protiv vlade u nekom javnom govoru ili pledoajeu; i pod različitim izgovorom dat će pokoji mali znak postojanja; sve će to biti veoma sramežljivo, kunem vam se, i javnost će se, ako uopće bude i upoznata s time, samo smijati. A ja ću ostavljati dojam čovjeka koji sve to dobro podnosi, koji je dobroćudan; eto zašto ću tolerirati ono što mi se bude, naravno, činilo posve bezopasnim: ne želim da se za moju vladu bude moglo reći kako je sumnjičava.

MONTESQUIEU — Ovakav me govor podsjeća da ste napravili propust, veoma težak propust, prilikom objavljivanja svojih ukaza.

MACHIAVELLI — Koji?

MONTESQUIEU — Niste dirnuli u individualne slobode.

MACHIAVELLI — I ne pada mi na pamet.

MONTESQUIEU — I vi u to vjerujete? Iako ste sebi dali slobodu da tolerirate, vi ste ponajprije pridržali pravo da spriječite sve što vam se čini opasnim. Ako interes države — ili čak neka druga manje

prijeka briga — nalaže da se istoga trenutka, ne gubeći ni časa, uhapsi neki pojedinac, kako ćete to uraditi, ako je u zakonodavstvu izrijekom uvedena odredba *habeas corpus;* ako je hapšenje uvjetovano poštivanjem stanovitih formalnosti, stanovitim jamstvima? Dok se to obavlja — vrijeme prolazi.

MACHIAVELLI — Dopustite; ako poštujem individualne slobode, to ne znači da se u tom pogledu odričem pokoje korisne modifikacije sudbene organizacije.

MONTESQUIEU — Znao sam to.

MACHIAVELLI — Ne, nemojte unaprijed slaviti pobjedu, jer to će biti krajnje jednostavno! Tko uopće odlučuje o individualnoj slobodi u vašim parlamentarnim državama?

MONTESQUIEU — Vijeće sudaca, čija su brojnost i nezavisnost jamstvo okrivljenicima.

MACHIAVELLI — To je, sigurno, manjkava organizacija, jer, kako mislite, da sa sporošću koju zahtijeva donošenje odluka u takvome vijeću, pravda može imati onu brzinu koja je nužna u borbi protiv zločinaca?

MONTESQUIEU — O kojim zločincima govorite?

MACHIAVELLI — Govorim o ljudima koji vrše ubistva, pljačke, zločine i druge delikte vezane uz krivični zakonik. Toj jurisdikciji treba dati nužno akciono jedinstvo: zamjenjujem vaše vijeće jednim jedinim sucem, koji će imati ovlast da presuđuje u pitanjima hapšenja zločinaca.

MONTESQUIEU — Ali ne radi se tu o zločincima; s takvom zakonskom dispozicijom ugrožavate slobodu svih građana; napravite barem razliku u pravnoj osnovi optužnoga prijedloga.

MACHIAVELLI — Upravo to neću uraditi. Zar onaj koji poduzima nešto protiv vlade nije isto toliko kriv kao i onaj koji vrši zločin ili neki drugi običan delikt? Strast ili bijeda mogu biti olakšavajuće okolnosti za mnoge krivice, ali što ljude tjera da se bave politikom? Ne želim stoga nikakvu distinkciju između delikata po krivičnom zakoniku i političkih delikata. Što suvremene vlade imaju u glavi kad svojim klevetnicima otvaraju zločinačke tribine? U mom će kraljevstvu drski novinar biti u zatvoru izjednačen s običnim lupežom, i pojavit će se uz njega pred sudom za prekršaje. Urotnik će sjediti pred krivičnom porotom rame uz rame s krivotvoriteljem i ubojicom. To je izvanredna

zakonska promjena, zapamtite to, jer kad javno mnijenje vidi da se s urotnikom postupa na isti način kao i s običnim zločincem, naviknut će se uskoro obojicu izvrgnuti istom preziru.

MONTESQUIEU — Vi uništavate sam temelj moralnog osjećanja; ali baš vas briga. Čudi me, ipak, da ste sačuvali krivičnu porotu.

MACHIAVELLI — U centraliziranim državama kao što je moja, državni funkcionari imenuju porotnike. U stvarima običnog političkog delikta, moj će ministar pravosuđa moći uvijek kad ustreba sastaviti nadležno sudsko tijelo.

MONTESQUIEU — Vaše je unutarnje zakonodavstvo bespogovorno; vrijeme je da pređemo na druge predmete.

TREĆI DIO

OSAMNAESTI DIJALOG

MONTESQUIEU — Sve dosad ste se bavili samo oblicima svoje vladavine i strogim zakonima koji su nužni za njen opstanak. To je mnogo, ali to nije sve. Ostaje vam da riješite najteži od svih problema koji se postavljaju svakom suverenu koji hoće nametnuti apsolutnu vlast u nekoj evropskoj državi koja je obilježena predstavničkim tradicijama i običajima.

MACHIAVELLI — A koji je to problem?

MONTESQUIEU — Problem vaših financija.

MACHIAVELLI — Pitanje uopće nije ostalo po strani od mojih zanimanja, jer sjećam se da sam vam rekao kako se sve, na koncu, svodi na pitanje brojki.

MONTESQUIEU — Veoma dobro, ali ovdje će vam otpor pružati sama priroda stvari.

MACHIAVELLI — Vi me uznemiravate, priznajem, jer vučem podrijetlo iz stoljeća koje, u pogledu političke ekonomije, zaslužuje naziv barbarskog, i veoma se slabo razumijem u te stvari.

MONTESQUIEU — Sad sam manje zabrinut za vas. Ipak, dopustite da vam uputim jedno pitanje. Sjećam se da sam u *Duhu zakona* napisao kako je apsolutni monarh prisiljen, zbog samog principa svoje vladavine, podanicima nametnuti veoma niske poreze[23]. Hoćete li i vi svojima pružiti bar to zadovoljstvo?

MACHIAVELLI — Ne preuzimam takvu obavezu i ne znam uistinu ništa što bi bilo toliko prijeporno kao ovaj prijedlog koji ste upravo iznijeli. Kako zamišljate da aparat monarhijske vlasti, sjaj i troškovi reprezentacije jednog tako velikog dvora, mogu postojati bez nametanja velikih odricanja cijeloj naciji? Vaša teza može biti istinita u slučaju Turske, Perzije — što ti ja znam! — kod malih predindustrijskih naroda, koji uostalom ne bi imali čime ni plaćati poreze; ali u evropskim društvima, gdje se bogatstvo prelijeva iz izvora rada, i u tako različitim oblicima podliježe oporezivanju, gdje je raskoš sredstvo vladanja, gdje su održavanje i troškovi svih javnih službi centralizirani

u rukama države, gdje svi visoki položaji i sva dostojanstva zahtijevaju visoke izdatke, kako zamišljate, još jednom da ponovim, da bi se moglo ograničiti na skromne poreze, kao što kažete, kad je tek po tome vladar doista suveren?

MONTESQUIEU — To je točno, i odustajem od svoje teze, čiji pravi smisao, uostalom, niste ni dokučili. Tako dakle, vaša će vlada biti skupa; očigledno je da će koštati više nego predstavnička vlast.

MACHIAVELLI — To je moguće.

MONTESQUIEU — Da, ali tu i počinju poteškoće. Znam kako predstavničke vlade zadovoljavaju svoje financijske potrebe, ali nemam nikakvu ideju o sredstvima nužnim za opstanak apsolutne vlasti u modernim društvima. Ako se okrenem u prošlost, vidim jasno da može opstati samo pod sljedećim uvjetima: treba, ponajprije, da apsolutni monarh bude i vrhovni vojni zapovjednik. S tim se, vjerojatno, slažete.

MACHIAVELLI — Da.

MONTESQUIEU — Treba povrh toga da bude osvajač, jer u ratu mora naći glavne izvore koji su neophodni za održavanje njegove raskoši i njegove vojske. Ako ih traži u porezima, on će svoje podanike smrviti pod tim teretom. Vidite li sad da apsolutni monarh mora oprezno postupati s porezima, ne zato što manje troši, već zato što je zakon njegova opstanka drugdje. No danas rat više ne donosi profita onima koji ga vode: uništava pobjednike isto koliko i pobijeđene. Eto jednog od vaših izvora prihoda koji je presušio.

Ostaju porezi; ali, naravno, apsolutni vladar ne bi bio to što jest kad bi morao iskati pristanak svojih podanika. U despotskim državama postoji zakonska fikcija koja mu omogućuje da ih samovlasno uvodi: pravno gledajući, suveren je posjednik svih dobara koja pripadaju njegovim podanicima. Kad im nešto uzme, on time samo vraća ono što mu pripada. Na taj način nema ni otpora.

Na kraju, vladar treba da raspolaže, bez ikakve rasprave ili nadzora, sredstvima koja je porezima namaknuo. To su neizbježni postupci apsolutizma u ovoj oblasti; slažete se da će trebati dosta raditi na tome da bismo se vratili na takve običaje. Ako su moderni narodi toliko ravnodušni, kao što kažete, kad je u pitanju gubitak njihovih sloboda, neće biti takvima kad su posrijedi njihovi interesi; a njihovi su interesi povezani s ekonomskim režimom koji isključuje

despotizam: ako nemate samovolju u financijama, ne možete je imati ni u politici. Cijela se vaša vladavina spotiče o pitanje državnog proračuna.

MACHIAVELLI — Mogu mirno spavati, kao uostalom i zbog mnogo čega drugog.

MONTESQUIEU — To bi tek trebalo vidjeti; no, hajdemo na glavnu stvar. Izglasavanje državnog proračuna od strane narodnih zastupnika temeljno je pravilo modernih država: prihvaćate li izglasavanje državnog proračuna?

MACHIAVELLI — Zašto ne?

MONTESQUIEU — Eh, pazite se dobro, to je princip najočiglednije posvećenje narodnog suvereniteta; jer priznavati mu pravo izglasavanja poreza, znači ujedno priznati mu i pravo uskraćivanja, ograničavanja i oduzimanja sredstava vladareva djelovanja i samim tim i po potrebi, uklanjanja njega samog.

MACHIAVELLI — Vi ste kategorični. Nastavite.

MONTESQUIEU — Oni koji glasaju o državnom proračunu i sami su porezni obaveznici. Njihovi su interesi podudarni s interesima nacije, i to oko pitanja oko kojeg će ona nužno imati širom otvorene oči. Naići ćete na njene opunomoćenike toliko nepomirljive oko zakonodavnih kredita koliko su bili popustljivi u pitanjima slobode.

MACHIAVELLI — Tu se upravo razotkriva sva slabost tog argumenta: molim vas da vodite računa o dvama obzirima koje ste smetnuli s uma. Prvo, opunomoćenici naroda primaju plaću; bili oni porezni obaveznici ili ne, oni su osobno nezainteresirani što se tiče izglasavanja poreza.

MONTESQUIEU — Priznajem da je ta mahinacija od praktične vrijednosti, a primjedba razložna.

MACHIAVELLI — Vidite li sada svu manjkavost suviše sistemnoga gledanja na te stvari: i najmanja preinaka može sve izmijeniti. Vi biste možda bili u pravu kad bih svoju vlast oslanjao na aristokraciju ili na građanske klase koje bi, u danom trenutku, mogle uskratiti svoju podršku; ali, i to je ono drugo, za osnovu svoga djelovanja imam radništvo, društveni sloj koji nema ništa. Troškovi države ne padaju gotovo nikada na njegova leđa, a ja ću se postarati da uopće ne padaju. Porezne će mjere malo zanimati radničku klasu; one je neće ni dotaknuti.

MONTESQUIEU — Ako sam dobro razumio, onda je to sve veoma jasno: vi ćete uraditi tako da — suverenom voljom svih onih koji nemaju — plaćaju oni koji imaju. To je ucjena brojnosti i siromaštva nad bogatstvom.

MACHIAVELLI — Zar to nije pošteno?

MONTESQUIEU — To nije čak ni istinito, jer u modernim društvima, s ekonomskog stajališta, nema ni bogatih, ni siromašnih. Jučerašnji obrtnik je, uslijed zakona rada, sutrašnji buržuj. Znate li što radite kad dirate u zemljišnu ili industrijsku buržoaziju?

Činite još težim, u stvari, oslobođenje putem rada, zadržavate velik broj radnika u lancima proletarijata. Zabluda je vjerovati da proletarijat može imati koristi od tih nasrtaja na proizvodnju. Osiromašenjem onih koji imaju, putem poreznih zakona, stvaraju se samo prividi i u danom trenutku osiromašuju se čak i oni koji nemaju.

MACHIAVELLI — To su veoma lijepe teorije, ali ja sam odlučan da vam, ako hoćete, suprotstavim neke druge, ništa manje lijepe.

MONTESQUIEU — Ne, jer još niste riješili problem koji sam vam postavio. Nađite ponajprije čime ćete namiriti troškove apsolutnog suvereniteta. To neće biti tako lako kao što mislite, čak ni sa zakonodavnim domom u kojem ćete osigurati većinu, čak ni sa svemoćnim narodnim mandatom koji ste prisvojili. Recite mi, na primjer, kako ćete prilagoditi financijsko uređenje modernih država zahtjevima apsolutne vladavine. Ponavljam vam, sama se priroda stvari tome protivi. Prosvijećeni narodi Evrope nametnuli su upravi nad svojim financijama toliko stroga, toliko ljubomorno čuvana i toliko brojna jamstva, da ne ostavljaju prostora samovolji ni pri ubiranju ni pri korištenju državnih prihoda.

MACHIAVELLI — Koji je to čarobni sistem?

MONTESQUIEU — Mogu vam ga predstaviti u nekoliko riječi.

To savršenstvo financijskog uređenja u modernim vremenima počiva na dva osnovnia pravila, na *kontroli* i *javnom uvidu.* Upravo tu, u biti, za porezne obaveznike počiva jamstvo. Suveren ne može u to dirnuti a da neizravno ne kaže svojim podanicima: Imate red, ja hoću nered, hoću tajnost pri upravljanju državnim fondovima; to mi je neophodno jer ima mnogo izdataka koje želim isplatiti bez vašeg dopuštenja, mnogo deficita koje želim prikriti, prihoda koje želim, po potrebi, utajiti ili povećati.

MACHIAVELLI — Dobro ste krenuli.

MONTESQUIEU — U slobodnim i industrijskim zemljama, svatko se razumije u financije iz potrebe, interesa ili zanimanja, i vaša vlada u tom pogledu ne može nikoga obmanuti.

MACHIAVELLI — Tko vam kaže da se hoće obmanjivati?

MONTESQUIEU — Cijeli posao financijske uprave, tako opsežan i tako izložen u svojim brojnim pojedinostima, svodi se, na kraju krajeva, na dvije veoma jednostavne operacije, *primiti* i *potrošiti.*

Tim dvjema stavkama gravitira čitavo mnoštvo zakona i posebnih propisa koji za cilj imaju još jednu veoma jednostavnu stvar: uraditi tako da porezni obaveznik plaća samo nužni i uredno zarezani porez, uraditi tako da vlada može trošiti javne prihode samo na izdatke koje je nacija odobrila.

Ostavljam po strani sve ono što se odnosi na poreznu osnovicu i na način ubiranja poreza, na praktične mjere osiguranja cjelokupnosti prihoda, naloga i točnosti u prometu državnih prihoda; to su računovodstvene pojedinosti s kojima nema razloga da razbijam glavu. Želim vam samo pokazati kako javni uvid i nadzor djeluju u ponajbolje organiziranim sistemima političkih financija Evrope.

Jedan od najvažnijih problema koji je trebalo riješiti bio je izaći iz mraka i svima učiniti bjelodanim svu zaradu i sav trošak na kojima se zasniva korištenje javnog imetka u rukama vlade. To je bilo postignuto zahvaljujući stvaranju onoga što se modernim jezikom naziva državnim budžetom, a koji je proračun ili procijenjeni popis prihoda i rashoda, predviđenih ne za neko daleko razdoblje, već za svaku sljedeću godinu. Godišnji budžet je, dakle, osnovna i na neki način stvaralačka točka financijskog stanja koje se poboljšava ili pogoršava razmjerno njegovim utvrđenim rezultatima. A stavke koje ga čine pripremljene su od strane ministarstava u čiji su djelokrug stavljene nadležne porezne službe. Za osnovu svoga rada uzimaju doznake iz ranijih budžeta, unose u njih izmjene, dodatke i nužna ukidanja. Sve to je upućeno na adresu ministra financija koji centralizira dostavljene mu dokumente i koji zakonodavnoj skupštini podnosi ono što se zove prijedlogom budžeta. Taj veliki posao, objavljen i štampan u tisuću novina, svima otkriva unutarnju i vanjsku politiku države, civilno, sudbeno i vojno uređenje. Narodni ga zastupnici razmatraju, ispituju i izglasavaju nakon čega se proglašava izvršnim, na isti način kao i

svaki drugi državni zakon.

MACHIAVELLI — Dopustite mi da vam izrazim divljenje zbog jasnoće zaključivanja i točnosti posve modernih izraza, s kojima se slavni autor *Duha zakona* u stvarima financija znao iskupiti za sve one pomalo maglovite teorije i pokadšto dvosmislene izraze u tom velikom djelu koje ga je učinilo besmrtnim.

MONTESQUIEU — *Duh zakona* nije nikakav traktat o financijskom poslovanju.

MACHIAVELLI — Vaša jezgrovitost što se tiče ovog pitanja tim više zaslužuje da bude hvaljena jer ste veoma iscrpno govorili o tome. Nastavite — neka vam ne bude zapovjeđeno — slušam vas s najvećim mogućim zanimanjem.

DEVETNAESTI DIJALOG

MONTESQUIEU — Stvaranje budžetskog sistema povuklo je za sobom, ako se tako može reći, sva druga financijska jamstva koja su danas ostavina svih dobro uređenih političkih društava.

Tako prvi zakon što ga je nužno nametnulo budžetsko uređenje jest onaj koji nalaže da traženi krediti odgovaraju postojećim prihodima. To je ravnoteža koja se uvijek mora prevoditi u za oko vidljive, realne i vjerodostojne brojke, i da bi se što bolje postigao taj važni rezultat, da zakonodavac koji glasa o podnesenim mu prijedlozima ne bi trpio nikakav pritisak, pribjeglo se jednoj veoma mudroj mjeri. Opći državni predračun podijeljen je u dva različita budžeta: *budžet troškova i budžet prihoda,* koji moraju biti izglasani odvojeno, svaki svojim posebnim zakonom.

Na taj način, pažnja je zakonodavca primorana usredotočiti se, redom i posebno, na aktivu i pasivu, i njegove odluke nisu unaprijed određene općom ravnotežom prihoda i rashoda.

On nadzire, do u sitnice, ta dva elementa, i njihovim uspoređivanjem, na kraju, njihovom usklađenošću, nastaje opće izglasavanje budžeta.

MACHIAVELLI — To je sve veoma dobro, ali je li to slučajno da su rashodi, parlamentarnim glasanjem, omeđeni nepremostivom barijerom? Je li to moguće? Može li jedan dom braniti suverenu da se po hitnom postupku namiri za nepredviđene izdatke, a da time ne

paralizira vršenje izvršne vlasti?

MONTESQUIEU — Vidim da vas to muči, ali žaliti zbog toga ne mogu.

MACHIAVELLI — Zar u samim ustavnim državama nije formalno rezervirano za suverena pravo da putem naloga zatraži dodatne ili izvanredne kredite u vrijeme parlamentarnog raspusta?

MONTESQUIEU — To je točno, ali pod jednim uvjetom, da ti nalozi budu pretvoreni u zakone na sjednici domova. Njihovo je odobrenje neophodno.

MACHIAVELLI — Da do toga dođe kad je izdatak već pokrenut, e da bi se ratificiralo ono što je urađeno, to mi ne bi izgledalo loše.

MONTESQUIEU — Vjerujem vam; ali, na nesreću, nije se ostalo na tome. Najmodernije financijsko zakonodavstvo zabranjuje da se normalni budžetski proračuni stave izvan snage drugačije negoli putem novoga zakona kojim se otvaraju dodatni i izvanredni krediti. Rashodi se više ne mogu uvećavati bez intervencije zakonodavne vlasti.

MACHIAVELLI — Ali tada više uopće nije moguće vladati.

MONTESQUIEU — Izgleda da je ipak moguće. Moderne su države shvatile da bi parlamentarno izglasavanje budžeta postalo izlišno zbog zloupotreba s dodatnim i izvanrednim kreditima; da rashodi najzad moraju biti ograničeni kada su, naravno, ograničeni i prihodi; da politički događaji ne mogu svakoga časa utjecati na promjenu financijskog stanja, i da raspust nikada nije toliko dugotrajan da ne bi bilo moguće pribjeći jednom izvanbudžetskom glasanju.

Otišlo se još i dalje; htjelo se, kad su već jednom izglasana sredstva za ovu ili onu službu, da ona mogu biti vraćena u državnu blagajnu ukoliko nisu iskorištena; mislilo se kako ne bi trebalo da se vlada, čak i ako ostaje u granicama odobrenih kredita, može poslužiti fondovima jedne javne službe i namijeniti ih nekoj drugoj, uzeti od jedne i dati ih drugoj, prebaciti putem doznaka s jednog na drugo ministarstvo; jer to bi značilo izbjegavati njihovu zakonski određenu namjenu i, vještim preusmjerenjem, povratiti se u financijsku samovolju.

U tom cilju, zamišljeno je ono što se naziva *posebnost kredita po stavkama,* što znači da se izglasavanje rashoda vrši po posebnim stavkama koje sadrže samo srodne i iste isplate za sva ministarstva.

Tako će, na primjer, stavka A uključivati rashode A za sva ministarstva, stavka B rashode B, i tako redom. Takav postupak osigurava da neiskorišteni krediti moraju biti poništeni u računovodstvu različitih ministarstava i preneseni u prihode budžeta za iduću godinu. Nema potrebe da kažem da je ministarska odgovornost sastavni dio tih mjera. I kao kruna svih tih financijskih garancija, to je ustanovljenje društvenog knjigovodstva, svojevrsnog vrhovnog suda, nadležnog da, na stalan način, obavlja funkcije jurisdikcije i nadzora nad financijskim poslovanjem, rukovanjem i korištenjem državnih prihoda, kojemu je čak zadaća da ukaže na one dijelove financijske uprave koji mogu biti poboljšani s dvojakog stajališta rashoda i prihoda. Ova su objašnjenja dostatna. Ne nalazite li da bi takvom organizacijom apsolutna vlast bila uveliko obuzdana?

MACHIAVELLI — Ja sam još uvijek, priznajem, preneražen ovom financijskom upadicom. Pogodili ste me u moju slabu točku: rekao sam da slabo poznajem ovu problematiku, ali imat ću, u to možete vjerovati, ministre koji će znati uzvratiti na sve to i ukazati na opasnost koju predstavlja većina tih mjera.

MONTESQUIEU — Zar i vi sami ne biste to mogli učiniti, barem malo?

MACHIAVELLI — Sigurno. No, na mojim je ministrima da razbijaju glavu oko lijepih teorija, to će im biti glavno zanimanje; a ja ću o financijama govoriti više kao političar nego kao ekonomist. Ima nešto što ste odveć skloni zaboraviti, a to je činjenica da je pitanje financija, od svih strana politike, ono koje se najlakše prilagođava uputama iz *Vladara.* Te države koje imaju tako planski uređene budžete i službeno knjigovodstvo po propisima, nalik su na one trgovce koji svoje poslovne knjige drže propisno i kako je red, ali na kraju isto propadaju. Tko ima, dakle, veće budžete od vaših parlamentarnih vlada? Ima li išta skuplje od demokratske republike Sjedinjenih Država, od kraljevske republike Engleske? Istina je da su golemi resursi ove potonje sile stavljeni u službu najdublje i najiskusnije politike.

MONTESQUIEU — Udaljili ste se od pitanja. Na što ciljate?

MACHIAVELLI — Na sljedeće: pravila o financijskom poslovanju država nemaju nikakav odnos s pravilima o obiteljskom gospodarstvu koje, čini mi se, ostaje uzorom vaših stavova.

MONTESQUIEU — Ah! Ah! Uvijek ista razlika kao i u odnosu između politike i morala?

MACHIAVELLI — Naravno da je ista, i zar nije univerzalno priznata i primijenjena? Zar stvari nisu bile takve čak i u vaše vrijeme koje je ipak, gledano iz tog ugla, bilo manje razvijeno i niste li vi sami rekli da u financijskom poslovanju države sebi dopuštaju odstupanja zbog kojih bi se postidio i sin najraskalašenije obitelji?

MONTESQUIEU — Točno je, rekao sam to, ali da iz toga izvlačite argument u prilog svojoj tezi, to me doista iznenađuje.

MACHIAVELLI — Hoćete reći, vjerojatno, da se ne treba dičiti onim što se čini, već onim što bi trebalo činiti.

MONTESQUIEU — Upravo to.

MACHIAVELLI — Odgovaram da treba htjeti ono što je moguće i da se ne može ne činiti ono što se čini univerzalnim.

MONTESQUIEU — To je, priznajem, čisti pragmatizam.

MACHIAVELLI — A meni se ipak vrzma po glavi ideja da ako napravimo bilancu troškova; moja će vlada, apsolutna kakva već jest, koštati manje nego vaša; ali ostavimo se tog spora koji ne bi imao velikoga značenja. Vi se veoma varate ako vjerujete da mi se srce para zbog savršenosti financijskih uređenja koja ste mi upravo objasnili. Ja se radujem, koliko i vi, zbog urednosti u ubiranju poreza, cjelokupnosti prihoda; raduje me isto tako točnost računovodstva, i tome se doista iskreno i veoma radujem. Vjerujete li, dakle, da bi apsolutni suveren stavio ruku u državnu blagajnu, i on sam baratao s državnim prihodima? Ta predostrožnost je uistinu djetinjasta. Zar tu leži opasnost? Tim bolje, da još jednom ponovim, ako se kapital prikuplja, obrće i kruži čudesnom preciznošću koju ste mi najavili. Ja kanim upravo sva ta čuda računovodstva, sve te divote financijskog uređenja, iskoristiti za sjaj svoje vladavine.

MONTESQUIEU — U vama je *vis comica.* Najčudnije je ipak za mene to što su vaše financijske teorije u potpunom proturječju s onim što kažete u *Vladaru,* gdje vi strogo preporučate ne samo štednju u financijskom poslovanju, nego, dapače, i samu škrtost[24].

MACHIAVELLI — Griješite što se čudite, jer, gledajući iz tog ugla, nastupila su druga vremena, a jedan od mojih bitnih principa jest prilagođavanje trenutku. No, vratimo se na temu i ostavimo, molio bih vas, malo po strani ono što ste rekli o vašem društvenom

knjigovodstvu: pripada li ta ustanova sudbenom poretku?

MONTESQUIEU — Ne.

MACHIAVELLI — To je, dakle, posve upravno tijelo. Zamišljam ga potpuno besprijekornim. Ali igra se nastavlja i nakon što je ono ovjerovilo sve račune! Priječi li ono da se krediti izglasavaju, da se troškovi isplaćuju? Njegove nam verifikacijske odluke ne kazuju ništa više o toj situaciji negoli sami budžeti. To je neka vrsta arhive u kojoj se sve registrira, bez ikakva prigovora, bezazlena ustanova, i da ne govorimo više o tome — bez bojazni je zadržavam takvu kakva jest.

MONTESQUIEU — Zadržavate je, kažete! Kanite, dakle, dirnuti u druge dijelove financijskog uređenja?

MACHIAVELLI — Niste ni sumnjali, nadam se. Zar nakon državnog udara nije neizbježan i jedan financijski udar? Kako da se i u tome, kao i u ostalome, ne poslužim svojom svemoći? Koja je to, dakle, magična snaga koja bi mogla očuvati vaše financijske direktive? Ja sam poput onog diva iz ne znam već koje bajke kojeg su patuljci dok je spavao vezali brojnim nitima; ustajući, on ih je pokidao, a da nije ni opazio. Odmah po mom stupanju na vlast, neće se više čak ni postavljati pitanje izglasavanja budžeta; ja ću ga odrediti posebnim dekretom, na diktatorski ću način otvoriti neophodne kredite i dati ih na odobrenje Državnome vijeću.

MONTESQUIEU — I nastavit ćete tako?

MACHIAVELLI — Ne, nipošto. Već od iduće godine ja ću se vratiti u stanje zakonitosti; jer ne želim ništa izravno uništiti, to sam vam već više puta rekao. Izdavale su se naredbe prije mene, izdavat ću ih i ja. Govorili ste mi o izglasavanju budžeta temeljem dva posebna zakona: smatram da je to loša mjera. Daleko je bolji uvid u financijsko stanje kad se istodobno glasa i o državnom proračunu prihoda i o državnom proračunu rashoda. Moja je vlada marljiva; ne valja da se dragocjeno vrijeme za javne odluke gubi u besplodnim raspravama. Ubuduće će državni proračun prihoda i državni proračun rashoda biti uključeni u jedan isti zakon.

MONTESQUIEU — Dobro. A zakon koji zabranjuje da se uzimaju dodatni krediti bez prethodne suglasnosti Zastupničkoga doma?

MACHIAVELLI — Ukidam ga; razumijete valjda razloge za to.

MONTESQUIEU — Da.

MACHIAVELLI — To je zakon koji će u svim režimima ostati

neprimjenjiv.

MONTESQUIEU — A posebnost kredita, glasanje po stavkama?

MACHIAVELLI — Nemoguće ga je zadržati; neće se više glasati o budžetu rashoda po stavkama, već po ministarstvima.

MONTESQUIEU — To mi izgleda prejako, jer izglasavanje po ministarstvima ne daje nijednom od njih ništa drugo osim ispitivanja jednog ukupnog iznosa. To bi značilo isto kao kad bi se pri prosijavanju umjesto rešeta služili bačvom bez dna. A tu se radi o prosijavanju državnih rashoda.

MACHIAVELLI — To nije točno, jer svaki kredit, otvoren kao cjelina, predstavlja skup različitih elemenata, stavki, kako vi kažete; oni će se razmatrati, ako se to hoće, ali će se glasati po ministarstvima, s mogućnošću prijenosa neke svote iz jedne stavke proračuna u drugu.

MONTESQUIEU — I iz ministarstva u ministarstvo?

MACHIAVELLI — Ne, neću ići dotle; želim ostati u granicama nužnoga.

MONTESQUIEU — Vi ste pravo oličenje umjerenosti; i vjerujete da te financijske inovacije neće izazvati uzbunu u zemlji?

MACHIAVELLI — Zašto mislite da će izazvati veću uzbunu od mojih drugih, političkih mjera?

MONTESQUIEU — Pa zato što pogađaju materijalne interese svih.

MACHIAVELLI — Ah! To su vrlo istančane distinkcije.

MONTESQUIEU — Istančane? Nalazim da je to dobro nađena riječ. Zar istančanost nije prije u igri vaših prstiju kad obigravate oko narodnoga džepa, i recite jednostavno da zemlja koja ne može obraniti svoje sloboštine, ne može obraniti ni svoj džep.

MACHIAVELLI — Zašto bi se netko žalio, kad sam očuvao bitne principe državnog prava u financijskom poslovanju? Zar porez nije uredno utvrđen, uredno ubran, krediti uredno izglasani? Zar se i tu, kao i drugdje, sve ne zasniva na općem pravu glasa? Ne, nesumnjivo, moja vlada nije u ubogom stanju. Narod koji me je aklamacijom izabrao, ne samo da lako trpi sjaj prijestolja, već ga hoće i traži u vladara koji je izraz njegove moći. On mrzi samo jedno, a to je bogatstvo njemu sličnih.

MONTESQUIEU — Ne izvrdavajte, niste na kraju svojih muka;

neumoljivom vas rukom vraćam nazad do budžeta. Ma što vi rekli, samo njegovo uređenje zaustavlja razvitak vaše moći. To je okvir koji se može prekoračiti, ali samo uz vlastite pogibli i pogibelji. On je objavljen, njegove su stavke poznate, ostaje kao barometar stanja.

MACHIAVELLI — Zaključimo s tim, jer tako vi hoćete.

DVADESETI DIJALOG

MACHIAVELLI — Budžet je okvir, kažete; da, ali to je elastičan okvir koji se širi koliko se hoće. Ja ću uvijek biti unutar okvira, nikada izvan.

MONTESQUIEU — Što hoćete reći?

MACHIAVELLI — Zar sam ja taj koji bi vas mogao poučiti kako se to postiže, čak i u državama čije je budžetsko uređenje dostiglo najvišu točku savršenstva? Savršenstvo se sastoji upravo u tome da se putem vještih lukavstava izađe iz čisto fiktivnog sistema ograničenja u stvarnost.

Što je taj vaš godišnje izglasavani državni proračun? Ništa drugo nego privremeno uređenje, letimičan pregled manje-više glavnih financijskih događaja. Nikada to stanje nije konačno prije no što se obračunaju troškovi koje nameće nužnost tokom cijele godine. U vašim budžetima utvrđeno je ne znam koliko vrsta kredita za sve moguće potrebe: dopunski, naknadni, izvanredni, privremeni, iznimni, koji sve ne krediti? I svaki od tih kredita predstavlja, sam po sebi, toliko različitih proračuna. No, evo kako se stvari odvijaju: opći državni proračun, onaj koji je izglasan početkom godine, iznosi ukupno, uzmimo kao pretpostavku, kredit od osamsto milijuna. Na pola godišta financijsko stanje više ne odgovara prvim predviđanjima; tada se pred parlamentarnim domovima podnosi ono što se naziva ispravljeni budžet, kojim se dodaje još sto, sto pedeset milijuna na prvi iznos. Dolazi zatim naknadni budžet: on donosi pedeset ili šezdeset novih milijuna; konačno, na redu je i završni obračun koji domeće petnaest, dvadeset ili trideset milijuna. Ukratko, u općoj bilanci ukupno odstupanje iznosi oko trećinu predviđenih troškova. I upravo taj zadnji iznos, nakon ovjeravanja, biva usvojen od strane zakonodavnih domova. Na taj se način nakon deset godina državni proračun može udvostručiti ili čak utrostručiti.

MONTESQUIEU — Kad bi ta akumulacija troškova barem bila rezultat vaših financijskih ozdravljenja, u što ja ne sumnjam, ali ništa takova neće se dogoditi u državama koje neće slijediti vaše metode. Povrh toga, to nije kraj vaših muka: potrebno je, na kraju, da rashodi budu uravnoteženi s prihodima; kako ćete se nositi s tim?

MACHIAVELLI — Sve je tu, moglo bi se reći, u umijeću slaganja brojki i u određenim razlikovanjima rashoda, uz pomoć čega se dobiva prijeko potrebni prostor za manevriranje. Tako, na primjer, razlikovanje između redovnog i izvanrednog budžeta može biti od velike koristi. Pomoću te riječi *izvanredan* mogu se vrlo lako progurati određeni sporni rashodi i stanoviti, više ili manje, problematični prihodi. Imam tu, na primjer, dvadeset milijuna rashoda; potrebno je, dakle, namaknuti dvadeset milijuna prihoda; u prihode stavljam ratnu odštetu od dvadeset milijuna, ne još utjeranu, ali koja će to biti kasnije, ili, još i to, stavljam u prihode porast u poreznom prinosu u iznosu od dvadeset milijuna, a koji će biti ostvaren iduće godine. Eto što se tiče prihoda; i s tim je primjerima gotovo. Što se tiče rashoda, može se pribjeći suprotnom postupku: umjesto zbrajanja, vršimo oduzimanje. Na taj će se način, na primjer, iz budžetskih rashoda izuzeti troškovi ubiranja poreza.

MONTESQUIEU — I pod kojim izgovorom, molit ću lijepo?

MACHIAVELLI — Može se reći, i ne bez razloga, da to nije državni izdatak. Moglo bi se još, i iz istog razloga, izuzeti iz državnog proračuna rashoda troškove održavanja županijskih i općinskih službi.

MONTESQUIEU — O svemu tome ne raspravljam, kao što se možete uvjeriti; ali što ćete učiniti s prihodima koji su deficitarni, ili s troškovima koje uklanjate?

MACHIAVELLI — Bitno u ovoj problematici jest razlikovanje između redovnog i izvanrednog budžeta. Na izvanredni budžet prebacuju se svi ti rashodi koji vas zabrinjavaju.

MONTESQUIEU — Ali, na kraju, ta se dva budžeta zbrajaju, i pojavljuje se konačni iznos rashoda.

MACHIAVELLI — Ne smiju se zbrajati; naprotiv.

Jedino se pojavljuje redovni budžet, a izvanredni je budžet samo aneks o kojem se brinemo na drugi način.

MONTESQUIEU — A koji je to način?

MACHIAVELLI — Nemojte od mene tražiti da anticipiram. Vidite,

dakle, i ponajprije da postoji poseban način predstavljanja budžeta, prikrivanja, po potrebi, sve većeg porasta. Nema vlade koja iz nužnosti nije primorana da tako postupa; postoje neiscrpni izvori u industrijskim zemljama, ali, kao što ste zamijetili, te su zemlje škrte, sumnjičave: prepiru se i oko najnužnijih izdataka. Financijska se politika ne može, kao ni druge, igrati otvorenim kartama: u svakom trenutku čovjek bi bio u svemu spriječen; ali najzad i zahvaljujući usavršenju budžetskog sistema, sve dolazi k sebi, sve je klasificirano, i ako budžet ima nekih svojih tajni, ima također i svojih jasnoća.

MONTESQUIEU — Ali samo za upućene, vjerojatno. Vidim da od financijskog zakonodavstva pravite formalizam isto toliko neproničan kao i sudbena procedura kod Rimljana u vrijeme dvanaest tablica. Ali nastavimo. Budući da vaši rashodi rastu, potrebno je dakako i da se vaši prihodi uvećavaju u istom omjeru. Hoćete li i vi pronaći dvije milijarde franaka u državnoj blagajni kao Julije Cezar, ili ćete otkriti rudnike Potosija?

MACHIAVELLI — Vaše su dosjetke veoma duhovite; učinit ću ono što čine svekolike vlade: posudit ću.

MONTESQUIEU — Tu sam vas čekao. Izvjesno je da ima malo vlada koje nisu prisiljene pribjegavati zajmu; ali je isto toliko izvjesno da su one dužne da to čine s mnogo obzira; one ne bi mogle bez velike opasnosti i bez gubitka svakog moralnog ugleda opteretiti buduće naraštaje prekomjernim, i u odnosu na moguća sredstva, disproporcionalnim dugovima. Kako se uzimaju zajmovi? Puštanjem u optjecaj vrijednosnih papira koji uključuju obligaciju vlade da će isplatiti kamate razmjerne uloženu kapitalu. Ako je zajam ugovoren po stopi od 5 posto, na primjer, država je nakon dvadeset godina isplatila kamate u iznosu koji je jednak pozajmljenom kapitalu; na kraju četrdeset godina iznos je dvostruko veći; a po isteku šezdeset godina čak trostruk; i pri svemu tome ona ostaje dužnik cjelokupne glavnice. Moglo bi se dometnuti, ako država povećava u beskraj svoj dug, bez da išta čini na njegovu smanjenju, da će ona doći u situaciju nemogućnosti pozajmljivanja, ili bankrota. To je lako razumjeti: nema zemlje u kojoj to nije svima jasno. Tako su moderne države htjele uvesti neophodno ograničenje porasta poreza. Zamislile su u tu svrhu ono što se naziva sistemom amortizacije, uistinu prekrasnim rješenjem, kako zbog svoje jednostavnosti tako i zbog praktičnog

načina njegova provođenja. Stvoren je poseban fond čija su kapitalizirana sredstva namijenjena stalnom otkupu državnoga duga u uzastopnim dijelovima; tako da svaki put kad država uzima zajam, ona mora uplatiti u fond amortizacije stanoviti kapital namijenjen da u danom trenutku isplati novo potraživanje. Vidite da je taj način ograničavanja indirektan, i u tome leži njegova moć. Uz pomoć amortizacije nacija kaže svojoj vladi: uzajmite ako ste primorani, neka tako bude, ali morate uvijek paziti da ispunite novu obligaciju koju ste ugovorili u moje ime. Kad je netko neprestano obavezan plaćanjem amortizacije, dvaput će promisliti prije no što se odluči na pozajmljivanje. Ako redovito uplaćujete u fond amortizacije, ja vam odobravam vaše zajmove.

MACHIAVELLI — A zašto hoćete da ja amortiziram, molit ću lijepo? Koje su to države u kojima se amortizacija vrši na redovan način? U Engleskoj je čak suspendirana; taj je primjer zapanjujući, zamišljam: ono što se nigdje ne čini, ne može se uopće činiti.

MONTESQUIEU — Na taj način ukidate amortizaciju?

MACHIAVELLI — To nisam rekao, naprotiv; pustit ću da djeluje taj mehanizam, i moja će vlada koristiti fondove koje sama stvara; to rješenje pruža veliku prednost. Za predstavljanja budžeta moći će se, s vremena na vrijeme, staviti u stavku prihoda iznos amortizacije predviđen za iduću godinu.

MONTESQUIEU — A iduće godine u stavku rashoda.

MACHIAVELLI — Ne znam, to će ovisiti o okolnostima, jer bi mi bilo mnogo žao ako ta financijska ustanova ne bude mogla redovitije djelovati. Moji će se ministri prepirati oko toga na veoma mučan način. Bože moj, ne tvrdim da moja uprava, s financijskog stajališta, neće tu i tamo biti za osudu, ali kad se stvari lijepo predoče, onda se prelazi preko mnogo toga. Upravljanje financijama je umnogome, također, to nemojte zaboraviti, *stvar štampe.*

MONTESQUIEU — Što sad pak to znači?

MACHIAVELLI — Zar mi niste rekli da je javni uvid sama bit državnog proračuna?

MONTESQUIEU — Ne poričem.

MACHIAVELLI — E pa, zar budžeti nisu popraćeni izvještajima, zapisnicima, službenim dokumentima svih vrsta? Kakav dragocjen izvor za suverena predstavljaju sva ta javne obavijesti, ako se zna

okružiti sposobnim savjetnicima! Hoću da moj ministar financija govori jezikom znamenki sa zadivljujućom j asnoćom i da njegov književni stil bude, uostalom, besprijekorne čistoće.

Dobro je kad se neprestano opetuje ono što je istinito, a to je da se "upravljanje državnim prihodima sada vrši pod punim uvidom javnosti".

Tu neospornu tvrdnju treba ponavljati na tisuće načina; želio bih da se objavi i rečenica poput ove:

"Naš sistem računovodstva, plod dugogodišnjeg iskustva, ističe se jasnoćom i pouzdanošću svoga postupka. On sprječava zloupotrebe i ne daje nikome, od najnižeg službenika *pa sve do samog državnog vladara,* mogućnost preusmjerenja ma i najmanjeg iznosa od njegove prave namjene, ili neke druge nepropisne radnje."

Govorit će se vašim jezikom — tko bi bolje? — i reći će se:

"Izvrsnost financijskog uređenja počiva na dvjema osnovama: *nadzor* i *javni uvid.* Nadzor koji priječi da i jedan jedini cent izađe iz ruku poreznih obaveznika i uđe u državnu blagajnu, pređe iz jedne u drugu kasu, i izađe da bi se našao u rukama nekog državnog vjerovnika, a da zakonitost njegova ubiranja, pravilnost njegova prometa, zakonitost njegova korištenja ne budu pod nadzorom odgovornih lica, sudbeno ovjerovljeni od strane neopozivih sudaca i, konačno, potvrđeni od strane financijske komisije Zastupničkoga doma."

MONTESQUIEU — O Machiavelli! Vi uvijek zbijate šalu, ali u vašoj šali ima nečega paklenog.

MACHIAVELLI — Zaboravljate gdje se nalazimo.

MONTESQUIEU — I nebesa izazivate.

MACHIAVELLI — Bog nas to stavlja na probu.

MONTESQUIEU — Nastavite.

MACHIAVELLI — Na početku budžetske godine, ministar će se financija oglasiti ovim riječima:

"Ništa do sada ne dovodi u pitanje budžetska predviđanja. Bez ikakve iluzije, imamo najozbiljnije razloge da se nadamo da će državni proračun, po prvi put poslije toliko godina, i unatoč servisiranjima duga, iskazati stvarnu ravnotežu. Ovaj tako željeni rezultat, ostvaren u izvanredno teškim vremenima, najbolji je dokaz da se rast javnog bogatstva nijednom nije usporio."

Zar to nije krasno sročeno?

MONTESQUIEU — Nastavite.

MACHIAVELLI — Tim će se povodom govoriti i o amortizaciji, koja vas je toliko zaokupljala maločas, i reći će se:

"S amortizacijom ćemo krenuti uskoro. Ako se ostvari plan koji smo u tu svrhu pripremili, ako državni prihodi nastave rasti, neće biti nemoguće da se u državnom proračunu, što će biti podnesen za pet godina, u bilanci državnih financija iskaže višak prihoda."

MONTESQUIEU — Vaše su nade dugoročne; ali što se tiče amortizacije, i nakon što ste obećali da ćete je staviti u pogon, što ćete reći ako ne budete učinili ništa?

MACHIAVELLI — Reći će se da trenutak nije bio dobro izabran, da još treba pričekati. Može se ići i dalje pa reći: ugledni ekonomski stručnjaci osporavaju amortizaciji bilo kakvu stvarnu efikasnost. Te teorije, uostalom, vi dobro poznajete; mogu vas samo podsjetiti na njih.

MONTESQUIEU — Nema potrebe.

MACHIAVELLI — Preko neslužbenih novinarskih pera objavit ćemo takva učenja, s vremena na vrijeme ćemo ih i sami natuknuti, i jednoga će se dana na kraju moći i glasno priznati.

MONTESQUIEU — Kako?! Nakon što je prethodno priznata efikasnost amortizacije, i nakon što su hvaljene njene prednosti!

MACHIAVELLI — Ali zar se znanstveni iskazi ne mijenjaju? Zar prosvijećeni vladar ne treba malo po malo slijediti napretke ekonomske znanosti svoga vremena?

MONTESQUIEU — To je nepobitno. Ostavimo se amortizacije. Kad ne budete mogli ispuniti nijedno od svojih obećanja, kad se budete našli pod teretom troškova, a nakon što ste najavili mogućnost viška prihoda, što ćete tada reći?

MACHIAVELLI — Odvažno ćemo, ako potreba nalaže, to priznati. Takva iskrenost je na čast vladi i narod će biti ganut, jer to dolazi od jedne jake vlasti. Ali zauzvrat moj će ministar financija sve poduzeti da ukloni svako značenje porasta rashoda. Reći će, a što je istina: "Financijska praksa pokazuje da nepokriveni izdaci nisu nikada potpuno utvrđeni; da stanovita količina novih sredstava pristiže, kao obično, tokom godine, osobito uslijed porasta poreznih prihoda; da će znatan dio izglasanih kredita, uostalom, budući da su ostali neiskorišteni, biti anuliran."

MONTESQUIEU — Hoće li i doći do toga?

MACHIAVELLI — Pokadšto, u stvarima financijskim, vi to znate, ima gotovih izraza, stereotipnih rečenica, koje imaju velikog odjeka u javnosti, djeluju smirujuće i ulijevaju povjerenje.

Tako, predstavljajući s nesumnjivim umijećem ovaj ili onaj pasivni dug, kaže se: *ovaj iznos nema ničega pretjeranog;— on je prirodan, on je sukladan prethodnim budžetima; — iznos nepokrivena duga nema ničega uznemirujućeg, dapače, veoma je umirujući.* Postoji cijelo mnoštvo sličnih izraza o kojima vam ne govorim jer ima drugih praktičnih umijeća, mnogo važnijih, na koja vam želim skrenuti pažnju.

Ponajprije, u svim službenim dokumentima neizostavno treba uporno naglašavati rast blagostanja, trgovačkih poslova i *sve veći porast potrošnje.*

Porezni se obaveznik manje uzbuđuje zbog neujednačenih budžeta, kad mu se te stvari ponavljaju, a to mu se može ponavljati do sitosti i da se nikad ne pokaže nepovjerljivim, toliki je, naime, magični učinak koji na buržujske lude proizvodi vjerodostojno knjigovodstvo. Kad je budžetska ravnoteža poremećena i kad se za iduću godinu hoće pripremiti javnost na stanovita iznevjerenja, onda se unaprijed u nekom izvještaju istakne: *Sljedeće će godine deficit iznositi samo...*

Ako je deficit manji od predviđenog, to je onda istinski trijumf; ako je viši, onda se kaže: *"Deficit je veći no što se predviđalo, ali prošle je godine bio još veći;* tako, općenito gledano, stanje je sad bolje, potrošeno je manje a ipak smo prošli kroz izvanredno teške okolnosti: rat, oskudica, epidemije, nepredviđene krize u opskrbi, itd.

Međutim, porastom prihoda već sljedeće godine bit će, po svim pretpostavkama, omogućena toliko željena ravnoteža: dug će biti smanjen, budžet *prikladno uravnotežen.* Taj će se napredak nastaviti, možemo se tome nadati, i, ako ne bude izvanrednih događaja, ravnoteža naših financija će, kao što je pravilo, postati navika."

MONTESQUIEU — To je vrhunska komedija; navika će biti pravilo, ali se takva navika neće nikada steći, jer, zamišljam, pod vašom će vladavinom uvijek biti nekakvih izvanrednih okolnosti, gdjekoji rat, poneka kriza u opskrbi.

MACHIAVELLI — Ne znam hoće li biti kriza u opskrbi; ali izvjesno je da ću veoma visoko držati zastavu nacionalne časti.

MONTESQUIEU — To je zaista najmanje što biste mogli učiniti.

Ako požanjete slavu, ne pripada vam zahvalnost, jer slava je u vašim rukama samo sredstvo vladanja: ona svakako nije ta koja će otplatiti vaše državne dugove.

DVADESET I PRVI DIJALOG

MACHIAVELLI — Bojim se da robujete stanovitim predrasudama što se tiču zajmova; oni su dragocjeni iz više razloga: vez

uju obitelji uz vlast; to su zatim izvanredna ulaganja za pojedince, a moderni ekonomisti otvoreno danas priznaju da, daleko od toga da osiromašuju, javni dugovi naprotiv obogaćuju države. Dopuštate mi da vam objasnim i kako?

MONTESQUIEU — Ne, jer vjerujem da poznajem ta učenja. Budući da stalno govorite o pozajmljivanju, nikada o vraćanju duga, htio bih znati ponajprije od koga ćete tražiti toliki kapital, i u koje svrhe ćete ga uzajmiti.

MACHIAVELLI — Ratovi su i tu od velike pomoći. Oni velikim državama omogućuju zajmove od petsto do šesto milijuna; od tog iznosa potroši se samo polovicu ili dvije trećine, a ostatak se nađe u državnom trezoru, za unutrašnje potrebe.

MONTESQUIEU — Petsto ili šesto milijuna, kažete! A koji su to bankari današnjice u mogućnosti dodijeliti zajmove u visini cjelokupnog bogatstva pojedinih država?

MACHIAVELLI — Ah! Vi ste još uvijek kod tih rudimentarnih postupaka pozajmljivanja? To je, dopustite da vam kažem, gotovo prahistorija u stvarima financijskog poslovanja. Danas se više ne pozajmljuje od bankara.

MONTESQUIEU — A od koga onda?

MACHIAVELLI — Umjesto da se zaključuju poslovi s kapitalistima koji su vješti u nametanju nepovoljnih uvjeta i čija malobrojnost, sama po sebi, poništava konkurenciju, obraćamo se svim podanicima: bogatima, siromašnima, obrtnicima, trgovcima, svakome tko ima makar kintu u džepu; raspisuje se zatim ono što se naziva narodnim zajmom, i da bi svatko mogao kupiti državne obveznice, one su podijeljene u kupone vrlo malih iznosa. Prodaju se državne obveznice od pet ili deset franaka pa do sto tisuća, milijun franaka vrijednosti. Sutradan po emisiji obveznica, cijena tih vrijednosnih papira je u

porastu, dobivaju na cijeni, kako se to kaže; to se dozna i navala je sa svih strana, svi žele da ih kupe, kao da su pomahnitali. Za nekoliko dana državne se blagajne prelijevaju; toliko novca pristiže da se ne zna gdje ga staviti; ipak pronalazi se neko rješenje za daljnje primanje, jer ako upis narodnog zajma nadilazi vrijednost emitiranih obveznica, može se javnosti prirediti neko ugodno iznenađenje.

MONTESQUIEU — Ah!

MACHIAVELLI — Onima koji su zadnji pokupovali obveznice, vraća se njihov novac. To se uradi uz veliku buku i pomoć štampe. Ta je vijest primljena kao pravo iznenađenje. Višak dostiže pokatkad i dvjesto ili tristo milijuna: procijenite i sami u kojoj je mjeri javnost dirnuta tim povjerenjem što ga cijela zemlja ukazuje vladi.

MONTESQUIEU — Povjerenje pomiješano s, kako vidim, razularenim burzovnim špekulacijama. Čuo sam već ponešto o toj mahinaciji, no sve iz vaših usta postaje fantazmagorično. E pa dobro, neka bude, ruke su vam pune novca, ali...

MACHIAVELLI — Imat ću više nego što možete i zamisliti, jer moderne nacije imaju velike bankarske institucije koje mogu pozajmiti izravno državi sto ili dvjesto milijuna po prosječnoj kamatnoj stopi; veliki gradovi također mogu pozajmiti. Kod tih istih nacija postoje i ustanove koje se nazivaju skrbničkim društvima: to su štedionice, kase društvene pomoći i mirovinski fondovi. Država ima običaj zatražiti da kapital tih ustanova, koji je ogroman i koji se može pokadšto popeti i na petsto ili šesto milijuna, bude prebačen u državnu blagajnu, gdje ulazi u zajedničku masu, s isplatom niskih kamata ulagačima.

Povrh toga, vlade mogu pribaviti sredstva na isti način kao što postupaju banke. Na svojim blagajnama izdaju priznanice po viđenju u iznosu od dvjesto ili tristo milijuna, neku vrstu mjenica za kojima počme jagma i prije stavljanja u promet.

MONTESQUIEU — Dopustite da vas prekinem: vi samo govorite o pozajmljivanju ili izdavanju mjenica; ne pada vam nikada na pamet da nešto nekada i platite?

MACHIAVELLI — Valja vam još reći da se, u nuždi, mogu prodati i državna dobra.

MONTESQUIEU — Ah, vi se sada i rasprodajete! Ali nikako da platite?

MACHIAVELLI — Nesumnjivo; trenutak je da vam kažem kako se valja suočiti s pasivom.

MONTESQUIEU — Kažete, *suočiti s pasivom:* želio bih čuti neki točniji izraz.

MACHIAVELLI — Namjerno uzimam taj izraz, jer je primjeren stvarnosti. Ne može se uvijek uklanjati pasivu, ali je moguće suočiti se s njom; u tom izrazu ima čak nečeg veoma odvažnog, jer pasiva je strašan neprijatelj.

MONTESQUIEU — E pa kako se mislite suočiti s njom?

MACHIAVELLI — Na raspolaganju su mi različita sredstva: ponajprije porez.

MONTESQUIEU — To znači da će se pasiva iskoristiti za plaćanje pasive.

MACHIAVELLI — Vi mi govorite kao ekonomist, a ne kao financijski stručnjak. Ne brkajte. S prihodom od taksi može se doista platiti. Znam da je porez na zlu glasu; ako smeta onaj koji je uveden, pronađe se neki drugi, ili se uvede isti pod drugim nazivom. Poznato je umijeće, vi to znate, da se pronađu ranjive točke porezovnog predmeta.

MONTESQUIEU — Vi ćete ga, čini mi se, uskoro uništiti.

MACHIAVELLI — Ima i drugih načina: postoji ono što se zove konverzija.

MONTESQUIEU — Ah! Ah!

MACHIAVELLI — To se odnosi na dug koji se naziva osiguranim, tj. onim koji nastaje iz puštanja u promet obveznica zajma. Kaže se državnim rentijerima, na primjer: isplatio sam vam do danas 5 posto vašega kapitala; to je bila i kamatna stopa na vaš ulog. Ne mislim vam plaćati više od 4 i pol ili 4 posto. Pristanite na sniženje postotka ili primite isplatu glavnice kapitala koji ste mi posudili.

MONTESQUIEU — Ali ako doista vratite novac, nalazim da je taj vaš postupak još uvijek dosta častan.

MACHIAVELLI — Nema sumnje da se novac vraća, ako ga se traži; ali veoma mali broj njih se brine o tome; rentijeri imaju svoje navade; njihov je kapital uložen; imaju povjerenja u državu; oni više vole manju zaradu a siguran ulog. Kad bi svi zatražili svoj novac, očito je, državna bi blagajna bila uhvaćena u stupicu. To se nikada ne događa i na taj način poništava se pasiva od više stotina milijuna.

MONTESQUIEU—To je, ma što vi rekli, nemoralan način; prisilni zajam koji ugrožava javno povjerenje.

MACHIAVELLI — Ne poznajete rentijere. Evo jednog drugog postupka što se odnosi na drugu vrstu duga. Rekao sam vam maločas da država na raspolaganju ima fondove mirovinskog i socijalnog osiguranja i drugih vrsta društvene brige, i da se ona njima služi isplaćujući najamninu, osim ako ih ne vrati temeljem prvog sudskog zahtjeva. No, ako ih nije u mogućnosti vratiti, nakon što se njima dugo služila, tada vrši konsolidaciju svoga duga u njenim rukama.

MONTESQUIEU — Znam što to znači; država kaže ulagačima: Vi hoćete svoj novac, ja ga više nemam; eto vam vaše kamate.

MACHIAVELLI — Točno, i ona tako na isti način konsolidira sve dugove kojima više ne može udovoljiti. Konsolidira mjenice koje je izdao Trezor, dugove koje je zaključila s gradovima, dugove prema bankama, i na kraju sve one koji čine ono što se veoma živopisno naziva kliznim dugom, jer ga čine potraživanja koja nemaju određenog zaloga i koja dospijevaju više ili manje kratkoročno.

MONTESQUIEU — Imate veoma osebujne metode rasterećenja države.

MACHIAVELLI — Što mi možete spočitnuti ako činim samo ono što čine i svi drugi?

MONTESQUIEU — Oh! Ako svi to rade, treba onda biti doista veoma strog, pa spočitavati Machiavelliju!

MACHIAVELLI — Otkrivam vam samo tisućiti dio smicalica koje stoje na raspolaganju. Daleko od toga da se bojim porasta stalnih renti, ja hoću da državno bogatstvo bude u potpunosti pretvoreno u rentu; učinit ću da gradovi, općine, javne ustanove daju u najam sve svoje nekretnine ili sav svoj pokretni kapital. Sam interes moje dinastije nalagat će takve financijske mjere. U mom kraljevstvu neće biti ni jednog jedinog talira koji neće biti vezan, barem nekom niti, s mojim postojanjem.

MONTESQUIEU — Ali gledajući i s tog stajališta, s tog kobnog stajališta, hoćete li postići svoj cilj? Ne idete li, i to na najizravniji način, preko propasti države k vlastitoj propasti? Ne znate li da kod svih evropskih nacija postoje velika tržišta državnih papira na kojima su razboritost, mudrost i čestitost vlada stavljeni na dražbu? Sudeći po načinu na koji vi upravljate financijama, vaši će vrijednosni papiri biti

odbačeni, uz čist gubitak, s vanjskih tržišta i past će na najniže moguće tečajeve, čak i na burzi vašega kraljevstva.

MACHIAVELLI — To je očigledna pogreška. Slavna vlada kakva će biti moja, može uživati samo veliki ugled u inozemstvu. U tuzemstvu pak, njena će jakost izazivati zebnju. Povrh toga, ne bih želio da ugled moje države ovisi o uzbuđenjima nekolicine trgovaca lojem; ja ću burzom vladati uz pomoć burze.

MONTESQUIEU — Što je to sad?

MACHIAVELLI — Imat ću goleme kreditne ustanove osnovane prividno radi pružanja kredita industriji, ali čija će stvarna funkcija biti podržavanje rentijerstva. Moćni da na tržište bace četiristo ili petsto milijuna, ili da u istom obimu prorijede tržište, ti će financijski monopoli uvijek biti gospodari tečajeva. Što kažete o toj mahinaciji?

MONTESQUIEU — Krasnih li poslova koje će vaši ministri, vaši miljenici i vaše milosnice poduzimati u tim kućama! Vaša će se vlada, dakle, na burzi igrati s državnim tajnama?

MACHIAVELLI — Što ste rekli?

MONTESQUIEU — Dajte mi onda neki drugi razlog postojanja tih kuća. Sve dok ste stajali na terenu političkih doktrina, čovjek se mogao i prevariti oko pravog naziva za vašu politiku, no otkad ste prešli na primjenu, to više nije moguće. Vaša će vlada biti jedinstven slučaj u povijesti; neće ju se moći nikada klevetati.

MACHIAVELLI — Ako se netko u mome kraljevstvu usudi reći to što ste vi upravo izgovorili, nestat će kao da ga je grom ošinuo.

MONTESQUIEU — Grom jest dobar argument i budite sretni što vam je još pri ruci. Jeste li završili s financijama?

MACHIAVELLI — Da.

MONTESQUIEU — Vrijeme naprosto leti.

ČETVRTI DIO

DVADESET I DRUGI DIJALOG

MONTESQUIEU — Prije no što sam vas čuo, nisam dobro poznavao *ni duh zakona, ni duh financija.* Veoma sam vam zahvalan što ste me podučili i jednome i drugome. Vi u svojim rukama držite najveću moć modernih vremena, novac. Možete je imati koliko vas je volja. S tako silnim sredstvima vi ćete, nema sumnje, činiti velika djela; nastupio je trenutak da napokon pokažete kako *dobro može proisteći iz zla.*

MACHIAVELLI — To vam doista želim dokazati.

MONTESQUIEU — Pa dobro, da vidimo.

MACHIAVELLI — Najveća od svih mojih dobrobiti bit će ponajprije unutarnji mir koji sam osigurao svome narodu. Pod mojom vladavinom zle su strasti prigušene, *dobri su ljudi utješeni, a zločesti strahuju.* Svojoj sam zemlji, koju su prije mene razdirale unutarnje podjele, povratio slobodu, dostojanstvo i snagu.

MONTESQUIEU — Nakon što ste promijenili tolike stvari, nije valjda da ćete promijeniti i značenje samih riječi?

MACHIAVELLI — Sloboda nije u razuzdanosti, kao što ni dostojanstvo i snaga nisu u pobuni i neredu. Moje carstvo mirno iznutra, uživat će veliku slavu izvana.

MONTESQUIEU — Kako?

MACHIAVELLI — Vodit ću ratove na svim stranama svijeta. Prijeći ću Alpe kao Hanibal; ratovat ću u Indiji kao Aleksandar; u Libiji kao Scipion; proći ću od Atlasa do Taurusa, od obala Gangesa do Mississippija, i od Mississippija do rijeke Amur. Kineski će Veliki zid pasti na spomen moga imena; moje će pobjedonosne legije braniti Spasiteljev grob u Jeruzalemu; u Rimu pak grob Isusova namjesnika; njihove će čizme gaziti prašinu Inka u Peruu, u Egiptu pepeo Sesostrisa; prah Nabukodonosora u Mezopotamiji. Potomak Cezara, Augusta i Karla Velikog, osvetit ću se za Varov poraz na obalama Dunava, za propast kod Cannesa na obalama Adidže; na Baltiku za nasilja Normana.

MONTESQUIEU — Smilujte se i stanite, preklinjem vas. Kad biste se i osvetili za poraze svih velikih vojskovođa, vama to ne bi bilo dosta. Ne bih vas želio usporediti s Ljudevitom XIV., o kojem je Boileau govorio: *Ili veliki kralj prestaje pobjeđivati, ili ja prestajem pisati*; ta bi vas usporedba ponizila. Priznajem da se nijedan junak, od antike do danas, ne bi mogao s vama nositi.

Ali ne radi se uopće o tome: rat je sam po sebi zlo; a vama on služi da bi se trpjelo još veće zlo: ropstvo; no, gdje je, u svemu tome, dobro koje ste mi obećali činiti?

MACHIAVELLI — Nije ovdje mjesto izmotavanjima; slava je već sama po sebi veliko dobro; to je najmoćnije od svih nagomilanih blaga; a suverenu koga slava prati, i sve mu je ostalo na dohvatu ruke. On je strah i trepet susjednim državama, neograničeni gospodar Evrope. Njegov se ugled neodoljivo nameće, jer ma što vi rekli o jalovosti pobjeda, sila se nikada ne odriče svojih prava. Glume se nekakvi idejni sporovi, himbeno se pokazujemo ravnodušnima i jednoga lijepoga dana napokon se dočepamo cijele neke oblasti za kojom žudimo i nametnemo ratni danak pobijeđenima.

MONTESQUIEU — Dopustite, ali u takvom sistemu posve je prikladno tako postupati ako je moguće; u protivnom, vojni bi zanat bio poprilično luckast.

MACHIAVELLI — U pravi čas! Vidite da se naša razmišljanja počinju malo po malo približavati.

MONTESQUIEU — Da, kao Atlas i Taurus. Pogledajmo druga velika djela vaše vladavine.

MACHIAVELLI — Ne odbacujem, kao što se vama čini, usporedbu s Ljudevitom XIV. Imat ću mnogo što zajedničkog s tim kraljem; kao i on, i ja ću graditi golema zdanja; ipak, mjerena tim aršinom, moja će ambicija ići mnogo dalje od njegove, ali i od ambicija najslavnijih vladara; hoću pokazati narodu da spomenike čija je izgradnja zahtijevala stoljeća, mogu izgraditi za nekoliko godina. Kraljevske palače mojih predhodnika bit će sravnjene sa zemljom da bi se na istome mjestu podigle u novim oblicima; srušit ću čitave gradove da bih ih ponovo izgradio prema gotovim planovima, da bih dobio ljepše perspektive. Ne možete ni zamisliti do koje mjere građevine povezuju narod s okrunjenim glavama. Moglo bi se reći da narod lako oprašta što se ruše njegovi zakoni, pod uvjetom da mu se grade domovi.

Vidjet ćete uskoro, uostalom, da ta zdanja služe veoma važnim svrhama.

MONTESQUIEU — Čemu ćete se posvetiti po okončanju velikih građevinskih radova?

MACHIAVELLI — Čemu žurba? Broj velikih djela nije neograničen. Molim vas, recite mi, zar velike vladavine, još od Sesostrisa pa do Ljudevita XIV. i Petra I., nisu imale, kao svoja dva bitna i velika obilježja — rat i velike građevine?

MONTESQUIEU — To je točno, ali ipak postoje apsolutni suvereni koji su bili zaokupljeni stvaranjem dobrih zakona, poboljšanjem običaja, tako što bi u njih unijeli više jednostavnosti i doličnosti. Vidili smo i one koji su bili zaokupljeni redom u financijama, u privredi; one koji su pomišljali da iza sebe ostave red, mir, trajne ustanove, pokadšto i slobodu.

MACHIAVELLI — O, svega će toga biti! Vidite da čak i po vašem mišljenju apsolutni suvereni imaju i dobrih strana.

MONTESQUIEU — Nažalost ne mnogo! Pokušajte mi dokazati suprotno. Imate mi reći nešto dobro?

MACHIAVELLI — Poduzetničkom ću duhu dati nečuveni polet; moja će vladavina biti vladavinom unosnih poslova. Okrenut ću špekulaciju k novim, dotad nepoznatim putevima. Moja će uprava ublažiti čak neke od stega. Oslobodit ću propisa mnoge privredne struke: mesari, pekari i kazališni ljudi bit će slobodni.

MONTESQUIEU — Slobodni da rade?

MACHIAVELLI — Slobodni da peku kruh, slobodni da prodaju meso i slobodni da daju kazališne predstave bez dopuštenja vlasti.

MONTESQUIEU — Ne znam što to znači. Sloboda privređivanja je opće pravo modernih naroda. Možete li me poučiti nečem boljem?

MACHIAVELLI — Stalno ću brinuti o sudbini naroda. Moja će mu vlada naći posla.

MONTESQUIEU — Pustite narod da ga sam nađe, to bi bilo bolje. Politička vlast ne bi smjela graditi svoju popularnost na nadnicama svojih podanika. Državni prihodi nisu ništa drugo nego kolektivna kotizacija, čiji proizvod treba da služi samo općim službama; radničke klase koje se oslanjaju na državu padaju u poniženje; one gube svoju energiju, svoj polet, svoju intelektualnu snagu. Vezivanje uz državne jasle baca ih u neku vrstu sužanjstva, iz kojega se ne mogu izbaviti a

da ne unište samu državu. Vaši veliki građevinski pothvati gutaju goleme svote za neproizvodne izdatke; prorjeđuju kapital, uništavaju malu privredu, šire nepovjerenje kod nižih slojeva društva. Glad je na kraju svih vaših planova.

Štedite, i gradit ćete kasnije. Vladajte umjereno, pravedno, vladajte u najmanjoj mogućoj mjeri, i narod neće ništa od vas tražiti jer mu nećete biti ni potrebni.

MACHIAVELLI — Ah, kako ledenim pogledom promatrate bijedu naroda! Principi moja vladavine posve su drugačiji; na mom srcu leže sva bića što pate, sva sirotinja. Užasnut sam kad vidim kako se bogati odaju uživanjima što su nedostupna najvećem broju. Učinit ću sve što budem mogao radi poboljšanja materijalnog položaja radnika, nadničara i svih onih koji stenju pod teretom društvene neimaštine.

MONTESQUIEU — Počnite tako što ćete im dodijeliti sredstva koja ste namijenili svojim visokodostojanstvenicima, svojim ministrima, svojim savjetnicima. Namijenite im poklone što ih razmetljivo poklanjate svojim skutonošama, dvorjanima i milosnicama.

Još bolje, odbacite grimizni plašt koji predstavlja uvredu jednakosti ljudi. Oslobodite se prečasnih naslova Veličanstva, Visosti, Preuzvišenosti koji ulaze u uši oholih kao oštar šiljak. Nazovite se Protektorom, kao Cromwell, ali djelujte kao apostol; otiđite živjeti u kolibu sirotinje kao Alfred Veliki, spavati po bolnicama, ispružite se na bolesničke krevete kao Sv. Ljudevit. Veoma je lako pokazivati evanđeosko milosrđe kad se život provodi po gozbama, kad se uvečer počiva u raskošnim krevetima, u zagrljaju lijepih milosnica, kad pri lijeganju i ustajanju istaknute osobe žure da vam pomognu u odijevanju. Budite otac obitelji a ne despot, patrijarh a ne vladar.

Ako vam se ta uloga ne dopadne, onda se postavite na čelo jedne demokratske republike, dajte slobodu, uvedite je u običaje i živom silom, ako je to vaš temperament. Budite Likurg, budite Agesilaj, budite Grakho, ali ja ne znam što je ova mlitava civilizacija u kojoj se sve savija, sve blijedi u prisutnosti vladara, u kojoj su svi duhovi stavljeni u isti kalup, sve duše u istu uniformu; razumijem da netko žudi za vlašću nad ljudima, ali ne i nad automatima.

MACHIAVELLI — Eto bujice rječitosti koju ne mogu zaustaviti. Takvim se izjavama obaraju vlade.

MONTESQUIEU — Jao! Vi nemate druge brige osim zadržavanja

na vlasti. Da bi se na probu stavila vaša ljubav prema općem dobru, dovoljno je zatražiti da u ime spasa države siđete s prijestolja. Narod, čiji ste vi izabranik, trebao bi samo iskazati takvu svoju volju pa da se vidi koliko vam je stalo do njegove suverenosti.

MACHIAVELLI — Koje čudno pitanje! Zar to nije njegovo dobro u ime kojeg ću mu se oduprijeti?

MONTESQUIEU — Što znate o tome? Ako je narod iznad vas, u ime kojeg prava njegovu volju potčinjavate svojoj? Ako ste slobodno prihvaćeni, ako ste ne opravdani, već samo neophodni, zašto sve očekujete od sile, ništa od razuma? Stalno ste prestrašeni za svoju vlast, jer vi ste od onih koji plešu samo jedno ljeto.

MACHIAVELLI — Jedno ljeto! Trajat ću cijelog života, i moji potomci, može biti, poslije mene. Vi poznajete moj politički, ekonomski i financijski sistem. Hoćete li upoznati i posljednje sredstvo uz čiju ću pomoć korijenje svoje dinastije posaditi do najdubljih slojeva?

MONTESQUIEU — Ne.

MACHIAVELLI — Odbijate da me čujete, vi ste pobijeđeni; vi, vaši principi, vaša škola i vaše vrijeme.

MONTESQUIEU — Pa govorite onda, kad već tvrdoglavo ustrajavate, ali neka to bude zadnje!

DVADESET I TREĆI DIJALOG

MACHIAVELLI — Ne odgovaram ni na jednu od vaših oratorskih figura. Zanosi elokvencije ovdje nam nisu potrebni. Reći jednom suverenu: Hoćete li biti toliko ljubazni i sići s prijestolja radi sreće naroda — čista je ludost, zar ne? Reći mu još i ovo: Budući da ste izraz narodnog izbora, potčinite se njegovim nestalnostima, priklonite se raspravi, zar je to moguće? Zar svaka uspostavljena vlast nema za svoj prvi zakon da se brani, ne samo u vlastitu interesu, nego i u interesu naroda kojim vlada? Nisam li učinio najveću žrtvu koja se može podnijeti modernim principima jednakosti? Zar vlast proistekla iz općeg prava glasa nije na kraju izraz volje najvećeg broja? Reći ćete mi da taj princip uništava političke slobode; što ja tu mogu? Kad je taj princip već ušao u običaje, znate li za način da ga se ukloni? I ako ga nije moguće ukloniti, znate li neki drugi način da se ostvari u velikim evropskim društvima, osim rukom jednog jedinog čovjeka? Strogi ste

kad su u pitanju načini vladanja: ukažite mi na neki drugi način ostvarenja, i ako drugog nema osim apsolutne vlasti, recite mi kako se ta vlast može otarasiti svih tih nesavršenosti na koje je osuđuje sama narav njenog temeljnog principa.

Ne, nisam Sv. Vincent de Paul, jer mojim podanicima nije potrebna evanđeoska duša, nego čvrsta ruka; ja nisam ni Agesilaj, ni Likurg, ni Grakho, jer nisam ni među Spartancima, ni među Rimljanima; ja sam tu sred razbludnih društava što miješaju pomamu strasti s pomamom oružja, zanose sile sa zanosima osjeta, i koja ne žele više ni božjeg ni očinskog autoriteta, ali ni kočnica vjere. Jesam li ja stvorio svijet što me okružuje? Takav sam, jer je i svijet takav. Da li ću imati snage da zaustavim njegovo propadanje? Ne, mogu samo produljiti njegov život, jer bi se, prepušten samom sebi, još brže raspao. Uzimam to društvo sa svim njegovim porocima, jer ono i nema više ništa drugo osim poroka; da ima vrlina, pristupio bih mu i sa strane njegovih vrlina.

No, ako strogi principi mogu ruglu izvrgnuti moju moć, mogu li se ona oglušiti o stvarne zasluge koje imam, o moj veleum i čak moju veličinu?

Ja sam ruka, ja sam mač Revolucije koji odgoni dašak što je predznak konačnog uništenja. Obuzdavam bezumne sile koje, u osnovi, nemaju druge pobude osim instinktivne surovosti, i koje jure za plijenom pod plaštom principa. Ako te sile stavim pod stegu, ako zaustavim njihovo širenje u svojoj domovini, makar i za jedno stoljeće, zar joj nisam učinio veliku uslugu? Ne mogu li barem polagati pravo na priznanje od strane evropskih država koje okreću pogled k meni, kao prema Ozirisu koji, samo on, ima moć kroćenja tih goropadnih svjetina? Okrenite, dakle, pogled naviše i poklonite se pred onim koji na svom čelu nosi sudbonosno znamenje čovjekove predestinacije.

MONTESQUIEU — Zatorniče, unuče Timura Lenka, pretvorite narode u helote, ali nećete spriječiti da se ponegdje pojave slobodne duše koje će vam prkositi, a njihov prezir dostatan je da očuva prava ljudske savjesti što ih je Bog htio učiniti nezamjetnima.

MACHIAVELLI — Bog čuva jake.

MONTESQUIEU — Uhvatite se, molim vas, posljednjih karika lanca koji ste iskovali. Stegnite ga jako, uzmite nakovanj i čekić, vi možete sve. Bog vas čuva, on je taj koji vodi vašu zvijezdu.

MACHIAVELLI — Teško mi je razumjeti žestinu kojom ste popratili

svoje riječi. Jesam li ja toliko surov, ja koji sam za svoju krajnju politiku uzeo ne nasilje nego povučenost? Umirite se, donosim vam ne jednu neočekivanu utjehu. Samo dopustite mi da poduzmem još koju mjeru predostrožnosti, za koju smatram da je nužna radi moje sigurnosti, i vidjet ćete da s tim sa čime se okružujem nijedan vladar nema razloga da strahuje od budućih događaja.

Naši spisi imaju mnogo toga zajedničkog, ma što vi o tome rekli, i vjerujem da se despot koji bi želio biti savršen, ne bi smio lišiti čitanja vaših djela. Vi tako u *Duhu zakona* veoma dobro zapažate da apsolutni monarh mora imati brojnu pretorijansku gardu[25]*;* taj savjet je dobar, i ja ću se njega držati. Moja će garda iznositi trećinu ukupnog sastava vojske. Ja sam izraziti pristaša opće vojne službe, koja je jedan od najljepših pronalazaka francuskoga duha, ali vjerujem da treba usavršiti tu ustanovu nastojanjem da se što je moguće veći broj onih koji su odslužili svoj rok zadrži pod oružjem. To će mi poći za rukom, vjerujem, tako što ću odlučno prigrliti svojevrsno mešetarenje koje se prakticira u pojedinim državama, u Francuskoj na primjer, s plaćenim, dragovoljnim stupanjem u vojni sastav. Uklonit ću to ružno cjenkanje i sam ga časno vršiti uz pomoć monopola, osnivajući vojni dotacijski fond koji će mi služiti kao mamac da pod zastavu pozovem i zadržim sve one koji bi htjeli da se isključivo posvete vojnoj karijeri.

MONTESQUIEU — To su dakle plaćenici koje biste htjeli regrutirati u vlastitoj domovini!

MACHIAVELLI — Da, to bi mogla reći samo stranačka mržnja, i to baš tada kad me druge pobude ne vode osim dobrobiti naroda i interes, uostalom posve legitiman, za očuvanjem na vlasti — što je opće dobro mojih podanika.

Pređimo na druge stvari. Iznenadit ćete se što se vraćam na velike građevinske radove. Upozorio sam vas da ćemo na to biti primorani. Vi ćete sada vidjeti političko značenje opsežnoga sistema građevinskih radova koje ću poduzeti; ostvarujem tako ekonomsku teoriju koja je doživjela potpun neuspjeh u pojedinim evropskim državama, teoriju o stalnom radu za radničke klase. Moja im vladavina obećava neograničena primanja. No, ako umrem i ako moj sistem bude napušten, tada nema više rada, narod je u štrajku i juriša na bogate klase. Nalazimo se dakle sred prave žakerije: poremećaj u privredi, krah kreditnog poslovanja, pobuna u mojoj državi, ustanci kod

njenih susjeda; Evropa je u plamenu. I tu se zaustavljam. Recite mi, zar povlaštene klase koje, naravno, strahuju za svoj imetak, neće najtješnje surađivati s radničkim klasama da bi me podržale, mene ili moju dinastiju; neće li, s druge strane, interes za evropskim mirom prikloniti sve prvorazredne sile istome cilju.

Pitanje velikih građevinskih radova, koje izgleda neznatno, u stvari je, kao što vidite, kolosalno pitanje. A kad je riječ o nečemu što je toliko značajno, onda ne treba štediti napore. Jeste li zamijetili da gotovo sve moje političke zamisli prati neka financijska mahinacija? I ovdje je to slučaj. Osnovat ću fond za javne radove na koji ću prebaciti više stotina milijuna, s pomoću kojih ću podstaknuti gradnju na cijelom području moga kraljevstva. Otkrili ste moj cilj: radničku žakeriju smatram stalno prijetećom, to je ona druga armija koja mi je potrebna u borbi protiv frakcija. No, ta masa proletera što je u mojim rukama, ne bi smjela biti u mogućnosti da se, onog dana kad ostane bez kruha, okrene protiv mene. Tome ću doskočiti tim velikim građevinskim radovima, jer neobično u mojim mahinacijama jest to što svaka od njih proizvodi, istodobno, i svoje logične suprotnosti. Jer radnik koji gradi za mene, a istodobno protiv sebe, gradi sredstva obrane koja su mi neophodna. I ne znajući, on se sam protjeruje iz velikih centara gdje me je njegova prisutnost uznemiravala; on zauvijek čini nemogućim uspjeh revolucija koje se zbivaju na ulici. Rezultat velikih građevinskih radova, u stvari, jest u prorjeđivanju prostora u kojem živi obrtnik, u njegovu potiskivanju u predgrađa koja će uskoro isto tako napustiti; jer porast troškova za život raste zajedno s porastom stanarina. Moja će prijestolnica biti teško dostupna za stanovanje svima onima koji žive od svakodnevnog rada, osim u perifernim četvrtima. U četvrtima što okružuju vladine ustanove pobune će biti nemoguće. Dakako, oko glavnoga grada obitavat će golema radnička populacija, strahovita u danima bijesa; ali zdanja koja ću podignuti bit će zamišljena po strateškim planovima, tj. ona će otvarati pristup velikim prometnicama po kojima će se, s jednoga na drugi kraj, moći kretati topništvo. Na samim krajevima velikih prometnica bit će u nizu načičkane brojne vojarne, svojevrsna utvrđenja, kule pune oružja, vojnika i municije. Trebalo bi da moj nasljednik bude debilni starac ili dijete pa da ustukne pred ustankom, jer, samo na pokret njegove ruke, nekoliko će zrna baruta slistiti bunu na dvadeset milja od prijestolnice. Krv koja

teče u mojim žilama je vrela, i moja loza ima sva obilježja sile. Slušate li me?

MONTESQUIEU — Da.

MACHIAVELLI —Jasno vam je da materijalni život radničke populacije glavnog grada ne želim učiniti nepodnošljivim, i tu se, to je nepobitno, susrećem s nemalom poteškoćom; ali obilje sredstava koje će moja vlada morati imati na raspolaganju, navodi me na jednu lijepu zamisao — to je izgradnja prostranih naselja za narod, naselja u kojima će stanarine biti niže i gdje će se svjetina okupljati u velikom broju, kao u velikim obiteljima.

MONTESQUIEU — Mišolovke!

MACHIAVELLI — Ah, taj klevetnički duh; pomamna stranačka mržnja neizostavno će ocrniti moje ustanove! Reći će isto što i vi. Nije važno ako to sredstvo ne pomogne, naći će se neko drugo.

Ne mogu zaključiti ovo poglavlje o građevinskim radovima a da ne spomenem jednu na prvi pogled beznačajnu sitnicu. Ali što je u politici beznačajno? Bezbrojne građevine koje budem izgradio treba da budu obilježene mojim imenom, da se jasno vide moji znaci, bareljefi, blokovi koji podsjećaju na neko od mojih djela. Moji grbovi i moji monogrami treba da budu posvuda utisnuti. Na jednom će mjestu to biti anđeli koji nose moju krunu, dalje pak kipovi božice pravde i božice mudrosti što nose moje inicijale. Te su stvari od najvećeg značaja, i do toga mi je veoma stalo.

Zahvaljujući tim znacima, tim obilježjima, osoba je suverena uvijek prisutna; živi se s njom, u sjećanju na nju, razmišljanjem o njoj. Osjećaj o njegovoj apsolutnoj suverenosti ulazi i u najbuntovnije duhove kao što kap vode koja neprestance kaplje sa stijene buši granitno podnožje. Iz istog razloga želim da moj kip, moja bista ili moji portreti budu postavljeni u svim javnim ustanovama, u sudnicama naručito; da budem predstavljen u kraljevskoj odjeći ili na konju.

MONTESQUIEU — Pored raspela.

MACHIAVELLI — Ne, nipošto, već nasuprot; jer suverena je moć slika božanske moći. Moja se slika tako spaja sa slikom Proviđenja i pravde.

MONTESQUIEU — I sama božica pravde treba da bude vaša sluškinja. Vi niste kršćanin, vi ste car iz kasnoga Rimskoga Carstva.

MACHIAVELLI —Ja sam katolički, apsolutni i rimski imperator.

Zbog razloga koje sam upravo spomenuo, želim da se moje ime, Kraljevsko ime, nadjene raznim javnim ustanovama. Kraljevski sud, Kraljevski dvor, Kraljevska akademija, Kraljevsko zakonodavno tijelo, Kraljevski senat, Kraljevsko državno vijeće; u mjeri u kojoj je to moguće taj će zaštitni znak biti dodijeljen funkcionerima, radnicima, službenom osoblju koje okružuje vladu. Kraljev namjesnik, kraljev nadbiskup, kraljev glumac, kraljev sudac, kraljev advokat. Na kraju, kraljevsko će ime biti utisnuto svemu što je obilježje moći, ljudima ili stvarima svejedno. Moja će godišnjica biti nacionalna svetkovina, a ne kraljevska. Dodao bih još i to da je potrebno, koliko je moguće, da ulice, javni trgovi i raskršća nose nazive koji bude povijesne uspomene na moju vladavinu. Ako pomno slijedi ova uputstva, makar bio Kaligula ili Neron, čovjek može biti siguran da će se zauvijek urezati u pamćenje naroda i da će ugled prenijeti i na najudaljenije potomstvo. Što vam sve još ne bih mogao dometnuti?! Ali treba stati.

Jer tko bi mogao sve reći, a da ne bude smrtno dosadan?[26]

Evo me kod pomoćnih sredstava; žalim, jer takve stvari nisu možda dostojne vaše pažnje, ali, za mene su one od životnog značenja.

Birokracija je, kaže se, bolna rana monarhijskih vladavina; ja u to ne vjerujem. To su tisuće službenika koji su prirodno privrženi postojećem poretku. Ja imam armiju vojnika, armiju sudaca, armiju radnika, želim imati i armiju službenika.

MONTESQUIEU — Više se i ne trudite da bilo što opravdate.

MACHIAVELLI — Imam li još vremena?

MONTESQUIEU — Ne, pređimo onda preko toga.

MACHIAVELLI — U državama koje su bile monarhijske, a sve su one bile takve bar jednom, utvrdio sam postojanje pravog ludila za lentama i odlikovnjima. Te stvari ne koštaju vladara gotovo ništa, a može, uz pomoć tih krpica te nekoliko srebrnih ili zlatnih šuškalica, učiniti sretnima — i više od toga — svoje vjerne pristaše. Zamalo da ne odlikujem sve koji mi to budu zatražili, bez izuzetka. Jer odlikovan je čovjek odan čovjek. Od tih znakova razlikovanja napravit ću udicu za hvatanje predanih podanika; vjerujem da ću tako, po toj jeftinoj cijeni, steći naklonost bar jedanaest dvanaestina svoga kraljevstva. Tako u djelo prevodim, koliko je u mojoj moći, instinkte nacije za jednakošću. Zapamtite dobro: što neka nacija više drži do jednakosti,

to pojedinci imaju jaču strast za razlikovanjem. To je, stoga, sredstvo djelovanja kojeg bi se bilo neumjesno odreći. Daleko od toga da se odreknem i prečasnih naslova, kao što ste mi savjetovali, ja ću ih umnožiti, istodobno kad i dostojanstva. Na mom dvoru želim etiketu Ljudevita XIV., hijerarhiju po uzoru na Konstantina, zatim strogi diplomatski formalizam i impozantni ceremonijal; to su za duh masa pouzdana sredstva vladanja. Uz pomoć svega toga dakle, suveren se pojavljuje kao Bog.

Uvjeravaju me da u državama što na prvi pogled imaju najdemokratskije ideje, staro monarhijsko plemstvo nije izgubilo ništa od svog ugleda. Za komornike ću sebi uzeti vlasteline iz najstarijih kuća. Mnoga od tih drevnih imena bit će ugašena, nema sumnje, no temeljem svoje suverene vlasti ja ću ih oživjeti zajedno s njihovim prečasnim naslovima, i na mom će se dvoru naći najveća imena povijesti još od vremena Karla Velikoga.

Moguće je da vam se ove zamisli čine luckastima, ali vam tvrdim da će one na konsolidaciji moje dinastije učiniti više i od najmudrijih zakona. Kult vladara je svojevrsna religija i, kao sve moguće religije, taj kult nameće proturječja i misterije koji nadilaze ljudski razum[27]. Svaki od mojih postupaka, ma koliko se doimao neobjašnjivim, posljedica je proračuna čiji je jedini cilj spas moj i spas moje dinastije. Kao što uostalom rekoh u *Vladaru,* osvojiti vlast je doista teško; ali ju je veoma lako zadržati, jer za to je, u biti, dovoljno da se ukloni sve ono što šteti i postavi ono što štiti. Bitna odlika moje politike, kao što ste mogli zamijetiti, bila je da sebe učinim neophodnim[28]*;* uništio sam upravo onoliko organiziranih snaga koliko je trebalo pa da se više ništa ne može pokrenuti bez mene, tako da bi se i sami neprijatelji moje vladavine bojali da je sruše.

To što mi sada preostaje uraditi sastoji se samo u razvijanju onih duhovnih sredstava koja se u zametku već nalaze u mojim ustanovama. Moje je kraljevstvo izgrađeno na užitku; vi mi sigurno nećete braniti da razveselim svoj narod raznovrsnim igrama, svečanostima; na taj način ublažavam strogost običaja. Ne može se hiniti da ovo stoljeće nije stoljeće novca; potrebe su udvostručene, a raskoš uništava obitelji; na sve strane čezne se za materijalnim uživanjima; trebalo bi da je suveren staromodan pa da ne zna u svoju korist okrenuti tu sveopću strast za novcem i tu putenu pomamu koja

danas uništava ljude. Bijeda ih steže kao kliješta, pohotljivost ih proganja, ambicija ih proždire — oni su dakle moji. No kad tako govorim, to je u biti interes moga naroda koji me vodi. Da, učinit ću da dobro proistekne iz zla; poslužit ću se materijalizmom u korist sloge i civilizacije; ugušit ću političke strasti ljudi utoljenjem ambicija, gramzivosti i potreba. Kanim da za službenike svoje vladavine uzmem one koji su pod prethodnim vladama pravili ponajveću buku oko slobode. Najstrože vrline su poput kreposti Giocondove žene; treba samo stalno udvostručavati cijenu predaje. Oni koji budu odoljeli novcu, neće odoljeti počastima; oni koji budu odoljeli počastima, neće odoljeti novcu. Vidjevši kako su pali i oni koji su slovili za najčasnije, javno će mnijenje toliko oslabiti da će na kraju od svega dignuti ruke. A zašto bi se i bunilo? Bit ću strog samo kad je politika u pitanju; samo ću tu strast proganjati; drugim ću porocima gledati kroz prste, i čak ih potajno podsticati, na tisuće podzemnih načina kojima raspolaže apsolutna vlast.

MONTESQUIEU — Nakon što ste uništili političku, morate uništiti i moralnu svijest; ubili ste društvo, sada ubijate čovjeka. Dabogda se vaše riječi čule sve do Zemlje; jer nikada čovjekovo uho neće moći čuti tako zvonko opovrgavanje vaših političkih doktrina.

MACHIAVELLI — Dopustite mi da završim.

DVADESET I ČETVRTI DIJALOG

MACHIAVELLI — Ne preostaje mi sada ništa drugo no da vam iznesem neke pojedinosti što se tiču mog načina djelovanja, stanovite navike u ponašanju koje će mojoj vlasti dati konačan izgled.

Želim ponajprije da moji naumi nikada ne budu posve jasni, čak ni mojim najbližim suradnicima. Bit ću u tom pogledu poput Aleksandra VI. ili vojvode Valentina, o kojima se u rimskoj kuriji poslovično govorilo da, u slučaju prvoga, "nikada ne čini ono što govori", i, o drugome, da "ne govori nikada ono što čini". Ja neću otkrivati svoje planove nikome, osim radi izdavanja naređenja o njihovu izvršenju, i to tek u zadnjem trenutku. Borgia se nikada nije ponašao drugačije; ni sami njegovi ministri nisu ništa znali, a u njegovoj blizini se nikada nije išlo dalje od pukih nagađanja. Znam čekati u zasjedi posve nepomičan, i kad je moj cilj tu, okrenem svoj pogled na drugu stranu,

posve nezainteresirano, i tek kad mi se primakne na dohvat ruke, iznenada se okrenem i zgrabim ga, prije no što bi mogao pustiti krik.

Ne možete ni zamisliti kakav ugled osigurava vladaru takav dar za pretvaranjem. Kad se tome pridruži i odlučnost u akciji, onda mu je zajamčeno gotovo praznovjerno poštovanje, njegovi se savjetnici potiho pitaju koji mu je sljedeći potez, dok narod samo u njega ima povjerenje; u očima naroda on je personifikacija Proviđenja, čiji su putevi nepoznati. Kad ga vidi u prolazu, po glavi mu se s užasom vrzmaju misli o tome što bi sve bio kadar učiniti samo jednim migom; susjedne države žive u neprestanom strahu i obasipaju ga znacima poštovanja, jer ne znaju nikada neće li, od danas na sutra, sručiti na njih neki potajno smišljeni napad.

MONTESQUIEU —Jaki ste u odnosu na svoj narod jer ga držite pod nogama, ali ako i s državama postupate tako kao što postupate sa svojim podanicima, uskoro ćete biti zadavljeni rukama neke koalicije.

MACHIAVELLI — Udaljujete me od predmeta, jer ovdje se isključivo bavim svojom unutrašnjom politikom; ali ako hoćete znati, jedno od glavnih sredstava pomoću kojih ću držati u šaci tu koaliciju inozemne mržnje jest sljedeće: vladam moćnim kraljevstvom, rekao sam vam to; e pa dobro! ja ću u susjedstvu potražiti neku oslabljenu i izmučenu veliku zemlju koja teži da ponovo stane na noge, i ja ću je uzdignuti do negdašnje moći uz pomoć nekog velikog rata, kao što je to bio slučaj sa Švedskom, Pruskom, i kao što se to danas ili sutra može vidjeti na primjeru Njemačke ili Italije, i ta zemlja koja će živjeti od moje pomoći i predstavljati tek odraz moje volje, davat će mi, dok budem dovoljno moćan, tri stotine tisuća ljudi više protiv naoružane evropske koalicije.

MONTESQUIEU — Ne mislite na spas svoje države, pored koje ćete tako podignuti protivničku silu koja bi, u danom trenutku, mogla postati i neprijatelj.

MACHIAVELLI — Prije i povrh svega mislim na vlastito samoodržanje.

MONTESQUIEU — Ni na što drugo, čak ni na sudbinu svojega kraljevstva?[29]

MACHIAVELLI—Tko vam to kaže! Raditi na vlastitom spasenju znači, istodobno, raditi na spasenju vlastitoga kraljevstva!

MONTESQUIEU — Vaša se kraljevska fizionomija polako pomalja; želio bih je vidjeti cijelu.

MACHIAVELLI — Onda se potrudite da me ne prekidate.

Ma kakva bila njegova umna snaga, vladar mora pri ruci uvijek imati neophodne duhovne snage. Jedno od najvećih svojstava nekog državnika jest sposobnost prihvaćanja savjeta koje čuje u svojoj blizini, a u kojoj se često puta može naići na blistave umove. Svako malo ću stoga sazivati svoje savjetničko vijeće, gdje će se preda mnom pretresati i raspravljati najvažnija pitanja. Kad je suveren nepovjerljiv prema svojim utiscima, ili kad nema dovoljno govorničkog dara da prikrije svoju pravu misao, onda treba da ostane šutljiv i da govori samo da bi poticao raspravu. Neobično bi bilo da odluka koju treba donijeti nije već, na ovaj ili onaj način, bila formulirana u dobro sastavljenom savjetničkom timu. I nije rijedak slučaj da se jedan od onih koji je tek maglovito iznosio svoje mišljenje, sutradan iznenadi kad vidi kako se već pristupilo njegovoj praktičnoj primjeni.

Mogli ste zamijetiti u mojim ustanovama i djelima koliko značenje pridajem prividima; ne samo u riječima nego isto toliko u djelima. Vrhunac je umijeća kad uspijete da se povjeruje u vašu iskrenost, i to u trenutku kad se spremate na izdajstvo. Neće samo moji naumi biti nedokučivi već će i moje riječi, gotovo uvijek, značiti suprotno od onoga što kazuju. Samo će upućeni moći odgonetnuti pravo značenje karakterističnih riječi koje ću, u pojedinim trenucima, izgovoriti s vrha trona; kad budem rekao: *Moja vladavina znači mir,* to znači da će biti rata; kad budem rekao da ću se prikloniti *duhovnim sredstvima,* to znači da želim upotrebiti silu. Slušate li me?

MONTESQUIEU — Da.

MACHIAVELLI — Vidjeli ste da moja štampa ima stotinu glasova i da oni neprestano zbore o veličini moje vladavine, o oduševljenju koje moji podanici iskazuju svome suverenu; da, istodobno, u usta javnosti stavljaju mišljenja, ideje i gotove fraze koji bi morali davati osnovni ton u njenim razgovorima; vidjeli ste, isto tako, da moji ministri neprestano zadivljuju javnost neoborivim dokazima o uspješnosti svoga djelovanja. Ja ću se, pak, veoma rijetko obraćati javnosti, jedanput godišnje, zatim tu i tamo, pri nekoj od značajnijih prilika. Tako će svaki moj nastup biti dočekan, ne samo u mom kraljevstvu, nego i u cijeloj Evropi, kao važan događaj.

Vladar čija se vlast temelji na demokratskoj osnovi, treba imati odnjegovan, ali ipak narodski govor. Ne treba se plašiti, ako ustreba, govoriti i kao demagog, jer, na kraju, on jest narod, i treba imati i njegove strasti. Treba mu poklanjati dužnu pažnju, znati mu laskati, izražavati suosjećanje, za što će, nema sumnje, biti prilika. To sve može izgledati bez velikog značaja i, može biti, djetinjasto u očima otmjenijeg svijeta, ali narod na to neće tako gledati i učinak će biti postignut.

U svom djelu predlažem vladaru da za uzor uzme nekog velikana iz prošlih vremena i da ga oponaša, u mjeri u kojoj je to moguće[30]. Te povijesne usporedbe ostavljaju moćan dojam na široke mase; rastemo u njihovoj maštи i još za života uživamo mjesto koje nam tek potomstvo određuje. U životopisu tih velikana pronalaze se, uostalom, sličnosti, korisna uputstva, pokadšto i istovjetne situacije iz kojih se izvlače dragocjene pouke. Kad se pronađe odgovarajući velikan, moguće je učiniti još i više: Poznato vam je da narodi vole kad je vladar kultiviran, kad voli književnost, kad ima čak i dara za pisanje. Pa lijepo, vladar neće imati pametnijeg posla no da u svoje slobodno vrijeme piše, na primjer, povijest tog velikana prošlosti što ga je uzeo za uzor. Stroga filozofija mogla bi to nazvati slabošću. No kad je suveren jak, to mu se prašta, to mu čak pridaje neku čudnu draž.

Stanovite slabosti, čak i pojedini poroci, služe uostalom vladaru isto toliko koliko i vrline. Mogli ste se uvjeriti u istinitost ovih zapažanja na osnovu korištenja sad dvoličnosti, sad nasilja, na što sam bio primoran. Ne treba vjerovati da osvetoljubivi karakter, na primjer, može štetiti suverenu; dapače. Premda je često zgodno pokazivati samilost i velikodušnost, ima trenutaka kad njegov bijes treba da se iskali na strahovit način. Čovjek je slika i prilika Boga, a božanstvo je, u svojim djelima, koliko milosrdno toliko i surovo. Kad se budem odlučio na uništenje svojih neprijatelja, ja ću ih posmicati tako da od njih ne ostane ništa drugo osim praha. Ljudi se osvećuju za sitne uvrede, protiv krupnih ne mogu ništa[31]. To sam, uostalom, izrijekom i napisao u svojoj knjizi. Na vladaru je samo da izabere sredstva s kojima će iskaliti svoj gnjev; a uvijek će se naći sudaca spremnih žrtovati svoju savjest njegovim osvetničkim naumima ili mržnji.

Ne bojte se da će se narod uzbuditi zbog udaraca koje budem zadavao. Prvo, on voli osjetiti snagu u ruci koja zapovijeda, i, drugo,

po svojoj naravi on mrzi sve što se uzdiže, te se čak instinktivno raduje kad se udara po onima koji su iznad njega.

Može biti da ne znate, uostalom, s kojom lakoćom se sve to zaboravlja. Čim prođe trenutak neumoljivosti, jedva da ga se još sjećaju čak i oni koji su njome bili pogođeni. Tacit prenosi kako su u Rimu za kasnoga Carstva, žrtve trčale, s neviđenim uživanjem, ususret strašnim mučenjima. Dobro vam je poznato da u modernim vremenima nema ničega sličnog, običaji su veoma blagi: pokoje progonstvo, utamničenje, gubitak građanskih prava, to su uistinu blage kazne. Istina je, da bi se došlo do suverene vlasti, trebalo je proliti krvi i pogaziti mnoga prava; ali, ponavljam, sve se zaboravi. I najmanje vladarevo laskanje, ili nekoliko dobrih postupaka od strane njegovih ministara ili opunomoćenika, bit će primljeni s izrazima najveće zahvalnosti.

Ako treba kazniti s neumoljivom strogošću, treba i nagraditi istom mjerom: a to je ono što ja nikada neću propustiti da učinim. Svatko tko bude zadužio moju vladavinu, bit će istom nagrađen. Položaji, odlikovnja, visoka dostojanstva, predstavljat će isti toliki broj stepenica u karijeri svakoga tko bude u stanju služiti mojoj politici. U vojsci, u sudstvu, u svim javnim službama, unapređenja će se vršiti na temelju detaljne procjene podobnosti mišljenja i sukladno stupnju uslužnosti prema mojoj vladavini. Ostali ste bez riječi.

MONTESQUIEU — Nastavite.

MACHIAVELLI — Vraćam se na stanovite poroke i na pojedina čak duhovna zastranjenja, za koja smatram da su vladaru nužna. Obavljanje vlasti je divna stvar. Ma koliko vješt bio suveren, ma koliko nepogrešivo bilo njegovo oko i nepokolebljiva njegova odlučnost, još uvijek u njegovu životu preostaje velika doza *neizvjesnosti.* Treba stoga biti i praznovjeran. Nemojte misliti da je to nevažno. U životu vladara ima toliko teških situacija da je ljudska mudrost nedovoljna. U takvim slučajevima odluke treba prepustiti maltene kocki. A ta igra na koju ukazujem, i koje ću se pridržavati, sastoji se u tome da se u određenim prilikama držimo povijesnih datuma, da potražimo sretne obljetnice, da ovu ili onu smionu odluku stavimo pod znamenje dana kad se odnijela neka pobjeda, kad se poduzeo neki sretni pothvat. Moram vam reći da praznovjerica ima i jednu drugu, veoma veliku prednost; narodu je poznata ta sklonost. Te proročke smicalice često

uspijevaju; no treba im se posvetiti i onda kad si siguran u pobjedu. Na taj se način narod koji sudi jedino prema rezultatima, navikava da vjeruje kako svaki suverenov potez odgovara nebeskim znamenjima, da povijesne koincidencije zazivaju i samu sudbinu.

MONTESQUIEU — Spomenuli ste i sudbinu. Vi ste, dakle, i kockar.

MACHIAVELLI — Da, ali kockar nečuvene sreće, i moja je ruka tako sigurna, a mašta tako bujna, da mi sudbina ne može okrenuti leđa.

MONTESQUIEU — Kad već slikate svoj portret, vjerojatno ima i drugih poroka i drugih vrlina koje bi trebalo naslikati.

MACHIAVELLI — Tražim od vas oprost kad je blud u pitanju. Strast za ženama od koristi je suverenu više nego što možete i zamisliti. Henri IV. duguje veliki dio popularnosti svojoj neumjerenosti. Ljudi su takvi da kod onih koji njima vladaju vole zapaziti tu sklonost. Razuzdanost u običajima bila je uvijek pomama, galantna karijera u kojoj vladar treba da prednjači pred sebi ravnima, kao što pred neprijateljem ide ispred svojih vojnika. Ove su ideje veoma francuske i ne mislim da se neće dopasti glasovitom piscu *Perzijskih pisama.* Nije mi dopušteno ući u vrlo vulgarna razmatranja, ipak ne mogu a da vam ne kažem kako je neizostavni rezultat vladareve galantnosti pridobivanje naklonosti ljepše polovice njegovih podanika.

MONTESQUIEU — Dali ste se u madrigale.

MACHIAVELLI — Može se biti i ozbiljan i galantan: vi ste sami dokaz tome. Ne mijenjam stoga ni slova u svome uvjerenju. Utjecaj žena na javni duh je znatan.

Kao dobar političar, vladar je osuđen da bude galantan, premda ga, što je rijedak slučaj, to i ne zanimalo mnogo.

Ako se budem čvrsto pridržavao uputa koje sam iznio, mogu vas uvjeriti da će se malo brinuti o slobodi u mome kraljevstvu. Imat će jakog i razvratnog vladara, punog kavaljerskog duha, umješnog u svim tjelesnim disciplinama: bit će, jednom riječju, voljen. Ljudi strogih nazora neće moći tome ništa, slijedit će se bujica; štoviše, ljudi nezavisnog duha bit će stavljeni na indeks: bit će udaljeni. Neće se vjerovati ni njihovu karakteru, ni njihovoj skromnosti. Smatrat će ih za nezadovoljnike koji se žele samo skuplje prodati. Ako tu i tamo ne budem ohrabrivao darovitost, ona bi bila potpuno potisnuta, i po

savjestima bi se gazilo kao po pločniku. Ali, u biti, ja ću biti moralan vladar; neću dopustiti da se prelazi preko određenih granica. Poštivat ću javnu čestitost svuda gdje budem vidio da ju se želi poštivati. A mrlje neće pasti na mene, jer ću na druge prenijeti gnusne strane vladanja. Najgore što će se moći reći o meni bit će to da sam dobar vladar, da želim dobro, da ga čak žarko želim i da ću ga uvijek činiti kad mi se ukaže na nj, ali da sam okružen pogrešnim ljudima.

Kad biste samo znali kako je lako vladati kad se ima apsolutnu vlast. Nikakvih proturječja, nikakva otpora; do mile volje može se tjerati po svome, uvijek ima dosta vremena da se isprave greške. Može se, bez nailaženja na protivljenja, usrećivati svoj narod, jer to je ono što mi najviše i stalno prirasta uz srce. Mogu vam reći da se u mom kraljevstvu ljudi neće dosađivati; duhovi će bez prestanka biti zaokupljeni tisućama raznih razbibriga. Pružit ću narodu prizor sjaja i pompe svoga dvora, priređivat će se velike svečanosti, uredit ću parkove, ugostiti kraljeve, pozvati izaslanstva i iz najudaljenijih zemalja. Sad će to biti glasine o ratu, sad pak o diplomatskim napetostima o kojima će se mjesecima razglabati; ići ću i dalje, udovoljit ću čak toj bolesnoj sklonosti što se naziva slobodom. Ratovi koji su budu vodili za moje vladavine bit će pokrenuti u ime slobode naroda i nacionalne nezavisnosti, i dok mi narodi u prolazu budu otpozdravljali i klicali, krišom ću šapnuti u uho apsolutnih kraljeva: Ne bojte se ničega, ja sam vaš, nosim krunu kao i vi i stalo mi je da je zadržim: *prigrlio sam evropsku slobodu samo zato da bih je bolje ugušio.*

Samo jedno bi možda moglo u nekom trenutku ugroziti moju sreću: bit će to onog dana kad se na sve strane bude priznalo da je moja politika neiskrena; da su sva moja djela proračunata.

MONTESQUIEU — Koji slijepac to ne bi vidio?

MACHIAVELLI — Moj narod, s izuzetkom nekoliko klika koje me ne uzbuđuju mnogo. Oko sebe sam, uostalom, stvorio čitavu školu političara veoma velike relativne snage. Nećete vjerovati koliko je machiavellizam zarazan, i kako je lako slijediti njegova uputstva. U svim granama vlasti bit će ništarija, ili ljudi od nevelikog značenja, a koji će biti pravi mali Machiavelliji što će smišljati lukavstva, pretvarati se, lagati nepokolebljivom hladnokrvnošću; istina se nigdje neće moći probiti.

MONTESQUIEU — Ako ste se od početka do kraja ovog razgovora samo šalili, kao što vjerujem, Machiavelli, onda ovu ironiju smatram vašim najblistavijim djelom.

MACHIAVELLI — Ironija! Varate se, zaista, ako to mislite. Ne shvaćate da sam govorio neuvijeno, i da je to samo strašno nasilje istine što mojim riječima daje takav ton, koji ste, učinilo vam se, prepoznali!

MONTESQUIEU — Završili ste.

MACHIAVELLI — Ne još.

MONTESQUIEU — Završite onda.

DVADESET I PETI DIJALOG

MACHIAVELLI — Deset ću godina vladati pod takvim okolnostima, a da ništa ne izmijenim u svom zakonodavstvu; jer to je cijena konačnog uspjeha. Ništa, apsolutno ništa, ne smije me za to vrijeme natjerati na bilo kakvu promjenu; poklopac mora biti od željeza ili olova; u međuvremenu se provodi opsežan program uništenja buntovničkog duha. Vjerujete možda da se čuju jauci i naricanja. Ah, kad bi bilo tako, ne bih imao nikakva opravdanja; ali kad se opruge budu najjače zategle i kad najvećim teretom budem pritisnuo na grudi svoga naroda, tada će reći: Imamo što smo zaslužili, patimo.

MONTESQUIEU — Vi ste doista slijepac, ako te riječi uzmete kao apologiju svoje vladavine; ako ne shvaćate da one znače samo vapaj za prošlošću. To je stoički usklik koji vam naviješta dan kazne.

MACHIAVELLI — Vi me samo zbunjujete. Pa nastupio je čas da se opuste opruge, i ja želim vratiti slobode.

MONTESQUIEU — Bolja je i tisuću puta pretjeranost vašeg tlačenja; narod će vam odgovoriti: zadržite to što ste uzeli.

MACHIAVELLI — Ah, kako je lako prepoznati neumoljivu stranačku mržnju! Ništa ne dopustiti svojim političkim protivnicima, ništa, čak ni dobročinstva.

MONTESQUIEU — Ne, Machiavelli, ništa od vas, ništa! Zaklana žrtva ne prima dobročinstva iz ruku svoga krvnika.

MACHIAVELLI — Ah! Neće mi biti teško proniknuti u tajnu misao mojih neprijatelja. Oni se junače, nadaju se da će me snaga ekspanzije koju u sebi svladavam prije ili kasnije izbaciti u svemir.

Bezumnici! Dobro će me upoznati tek na koncu. Što je u politici potrebno da bi se otklonila svaka opasnost od najvećeg mogućeg tlačenja? Jedan neprimjetan otvor. I imat će ga.

Neću povratiti bitne slobode, sigurno; ali vidite u kojoj je mjeri apsolutizam već postao navikom. Na prvu vijest o tim slobodama, mogu se kladiti, uskovitlat će se uokolo grozne glasine. Moji ministri i savjetnici će razglasiti da napuštam kormilo, da je sve izgubljeno. U ime spasa države, u ime zemlje, preklinjat će me da ništa od toga ne činim; a narod će reći: *Što sad smišlja? Njegov duh posustaje;* ravnodušni će dometnuti: *Evo ga, dotjerao je do kraja;* pakosni će pak zaključiti: *Mrtav je.*

MONTESQUIEU — I svi će biti u pravu, jer jedan je ovodobni publicist[32] rekao pravu istinu: "Ako se ljudima hoće oduzeti njihova prava, onda ništa ne treba činiti polovično. Ono što im se ostavi, poslužit će im da ponovo osvoje ono što im je oteto. Ruka koja ostaje slobodna, oslobađa iz okova onu drugu."

MACHIAVELLI — To je veoma mudro i veoma istinito; ja znam da se mnogo izlažem. No, vidite dobro da su nepravedni prema meni, da ja volim slobodu više no što bi se reklo. Pitali ste me maločas jesam li skroman, hoću li se znati žrtvovati za svoj narod, sići s prijestolja ako bude trebalo: sada imate moj odgovor, mogu sići jedino mučeničkom smrću.

MONTESQUIEU — Baš ste se raznježili. Koje slobode vraćate?

MACHIAVELLI — Dopustit ću mom saboru da mi putem posebne adrese svake godine, na samo Novo ljeto, izrazi svoje želje.

MONTESQUIEU — Ali budući da vam je velika većina doma privržena, što možete drugo očekivati osim izraza zahvalnosti, divljenja i ljubavi?

MACHIAVELLI — I to je nešto. Zar ti izrazi nisu nešto posve prirodno?

MONTESQUIEU — Je li to sve?

MACHIAVELLI — Već i taj moj prvi ustupak je zamašan, ma što vi rekli. Ipak, neću stati na tome. U Evropi danas prisustvujemo stanovitom duhovnom pokretu protiv centralizacije, ne u masama već u prosvijećenih staleža. Ja ću stoga izvršiti decentralizaciju, tj. dat ću svojim županima pravo odlučivanja o mnogim lokalnim pitanjima koja su prethodno dana na odobrenje ministrima.

MONTESQUIEU — Ako lokalni element nema ništa s tom reformom, to znači da svoju tiraniju činite još nepodnošljivijom.

MACHIAVELLI — Eto sudbonosne prenaglosti svih onih koji ištu reforme: putevima slobode treba ići opreznim koracima. No, ja se ipak ne zaustavljam na tome: dopuštam slobodu trgovine.

MONTESQUIEU — O tome ste već govorili.

MACHIAVELLI — To samo znači da mi je industrijsko pitanje stalno na pameti: ne želim da se govori kako moje zakonodavstvo zbog prevelikog nepovjerenja u narod ide dotle da ga sprječava da se sam stara o svom opstanku. Zakonodavnim ću domovima dati stoga na usvajanje zakone kojima je cilj poništenje dijela ograničavajućih odredbi o udruživanju. Uostalom, snošljivost koju pokazuje moja vlada već je učinila tu mjeru nepotrebnom, a kako se na kraju krajeva ne treba lišiti obrane, neće se ništa izmijeniti u zakonu, osim možda u samoj formulaciji. U zakonodavnim domovima danas ima zastupnika koji su veoma dobro upućeni u te mudrolije.

MONTESQUIEU — Je li to sve?

MACHIAVELLI — Da, jer to je ionako mnogo, veoma mnogo, možda; ali vjerujem da mogu biti spokojan: moja je vojska puna zanosa, sudbena mi je vlast odana, a kazneno zakonodavstvo djeluje s preciznošću i urednošću onih svemoćnih i strašnih naprava koje je izmislila moderna znanost.

MONTESQUIEU — Znači, nećete dirati u zakon o štampi?

MACHIAVELLI — Vi to ne biste htjeli.

MONTESQUIEU — Ni u zakone o gradskoj upravi?

MACHIAVELLI — Ako je moguće.

MONTESQUIEU — Ni u svoj sistem izbornoga pokroviteljstva?

MACHIAVELLI — Ne.

MONTESQUIEU — Ni u uređenje Senata, zakonodavnih tijela, ni u unutarnji sistem, ni u vašu međunarodnu politiku, ni u ekonomsko uređenje, ni u financijsko uređenje?

MACHIAVELLI — Dirnut ću samo u ono što sam vam već rekao. Pravo rekavši, izlazim iz razdoblja strahovlade i izlazim na put tolerancije; mogu to učiniti bez ikakve opasnosti; moći ću čak povratiti stvarne slobode, jer doista treba biti operiran od političkoga sluha pa ne priznati da je u tom pretpostavljenom trenutku moje zakonodavstvo već dalo ploda. Ispunio sam cilj što sam vam ga bio najavio; karakter

se nacije izmijenio; neznatne povlastice koje sam vratio bile su samo dubinomjer kojim sam mjerio postignuti rezultat. Sve je učinjeno i sve je dovršeno, nema više mogućeg otpora. Nema više opasnosti, nema više ničega! A ipak neću povratiti ništa. Vi ste to rekli, i to je ta praktična istina.

MONTESQUIEU — Požurite da završite, Machiavelli. Neka vas moja sjena više nikada ne sretne, i neka Bog izbriše iz mog sjećanja i posljednji trag onoga što sam čuo!

MACHIAVELLI — Pripazite se dobro, Montesquieu; jer prije no što mine ova minuta, vi ćete tjeskobno tražiti moje tragove, a sjećanje na ovaj razgovor za vijeke će vjekova rastužiti vašu dušu.

MONTESQUIEU — Govorite!

MACHIAVELLI — Vratimo se tamo gdje smo stali. Uradio sam sve što znate; pomoću tih ustupaka liberalnome duhu svoga vremena dobrano sam rashladio stranačku mržnju.

MONTESQUIEU — Ah! Nećete da skinete tu masku licemjerstva kojom ste prekrili zlodjela koja nijedan ljudski jezik nije u stanju opisati. Hoćete, dakle, da izađem iz mraka vječnoga da bih vas kaznio! O, Machiavelli, ni vi sami niste poučavali tolikom poniženju čovječanstva! Niste se bili urotili protiv savjesti, niste ni pomišljali da od ljudske duše napravite blato u kojem ni sam božanski Stvoritelj neće više ništa prepoznati.

MACHIAVELLI — Točno, sam sam sebe nadišao.

MONTESQUIEU — Bježite! Ne produžujte ni za trenutak ovaj razgovor.

MACHIAVELLI — Završit ću i prije no što sjene koje se tamo dolje primiču s hukom, dođu do ove crne jaruge koja nas dijeli od njih; prije no što dopru do nje, dakle, vi me više nikada nećete vidjeti i zalud će vam biti zazivati moje ime.

MONTESQUIEU — Završite, dakle, jer to će biti ispaštanje za nepromišljenost koju sam počinio kad sam pristao na ovu svetogrdnu okladu!

MACHIAVELLI — Hej, slobodo! Eto s kojom se snagom hvataš za pojedine duše kad te narod prezre, ili kad se tješi šuškalicama. Dopustite da vam tim povodom ispričam kratku i veoma poučnu priču:

Dion priča da je rimski narod bio ljut na Augusta zbog nekih veoma strogih zakona koje je uveo, ali, čim je ovaj vratio komedijanta Pilada,

koga su buntovnici bili protjerali iz grada, nezadovoljstvo je prestalo.

Eto moje poučne priče. Eto sada i zaključka autorova, jer to je jedan pisac koga navodim:

"Taj je narod osjećao bolnije strahovladu kad je bio prognan jedan lakrdijaš, nego kad su mu bili oteli sve njegove zakone."[33]

Znate li tko je to napisao?

MONTESQUIEU — Nije važno!

MACHIAVELLI — Priznajte, to ste napisali vi. Oko sebe vidim samo niske duše, što ja tu mogu? Pod mojom vladavinom neće nedostajati lakrdijaša, i trebalo bi da se doista ponašaju krajnje nedopustivo da bih njih protjerao.

MONTESQUIEU — Ne znam jeste li točno prenijeli moje riječi; ali evo navoda za koji vam mogu jamčiti: on će u vijeke vjekova opravdavati taj narod koji vi klevećete: "Vladarevo ponašanje pridonosi isto toliko slobodi koliko i zakoni. Ono može, kao i ona, od ljudi napraviti životinje, od životinja ljude; ako voli slobodne duše, imat će podanike, ako voli niske duše, imat će robove."[34]

Eto mog odgovora, i ako danas imam što dometnuti tom navodu, rekao bih:

"Kad je javna čestitost protjerana s dvora, kad se pokvarenost pokazuje bez ikakva stida, ona ipak nikada ne prodire dalje od srca onih koji se druže s lošim vladarem; ali ljubav prema vrlini živi i dalje u njedrima naroda i moć tog principa je toliko velika da loš vladar mora nestati da bi se poštenje, snagom samih stvari, ponovo vratilo u praksu vladanja, istodobno kad i sloboda."

MACHIAVELLI — To je veoma dobro i veoma jednostavnim jezikom napisano. Ima samo jedna začkoljica u tome što ste upravo rekli, a to je da sam u duhu, kao i u duši mojih naroda, ja taj koji utjelovljuje vrlinu, još bolje, ja sam oličenje slobode, shvaćate li, kao što sam i oličenje revolucije, napretka, modernog duha, svega što je najbolje u riznici suvremene civilizacije. Ne kažem da sam poštovan, ne kažem da sam voljen, ja kažem da sam obožavan, kažem da mi se narod klanja; da ću, ako želim, podignuti sebi oltare, jer, objasnite to, imam neki čudni, sudbonosni dar djelovanja na mase. U vašoj je zemlji giljotiniran Ljudevit XVI. koji je narodu želio samo dobro, koji je to želio svim srcem, svom silinom svoje čestite duše, a samo nekoliko godina ranije podizalo se oltare u čast Ljudevita XIV., koji se za narod

brinuo manje nego za posljednju od svojih milosnica; i koji je, na najmanji mig glavom, igrajući se bacanja kocaka s Lauzunom, znao narediti otvaranje topovske paljbe po svjetini. No, s općim pravom glasa koje mi služi kao temelj vlasti, ja sam daleko više i od Ljudevita XIV.; ja sam Washington, ja sam Henri IV., ja sam Sv. Ljudevit, Karlo Mudri — uzimam vaše ponajbolje kraljeve da bih vam ukazao čast. Ja sam kralj Egipta i Azije, u isti mah, ja sam Faraon, ja sam Kir, ja sam Aleksandar, ja sam Sardanapal; duša se narodu ozari kad prolazim; oduševljeno trči za mnom; predmetom sam istinskoga kulta; otac prstom pokazuje na mene svome sinu, majka zaziva moje ime u svojim molitvama, djevojka me gleda s uzdahom i sanja da će, ako se moj-pogled okrene k njoj, makar i slučajno, počivati možda barem jedan trenutak na mojoj postelji. Kad je neki nesretnik ugnjetavan, on kaže: *Kad bi to kralj samo znao;* kad se netko hoće osvetiti, kad se netko nada nekoj pomoći, kaže: *Kralj će to doznati.* Nikada mi se oni ne primiču, uostalom, da me ne bi zatekli s rukama punim zlata. Oni pak koji me okružuju, istina je, jesu surovi, naprašiti i zaslužuju ponekad i batine, ali tako treba; jer njihova niska pohlepa, njihova raskalašenost, sramotno rasipništvo, njihovo prostačko srebroljublje i škrtost ocrtavaju oštar kontrast spram blagosti mog karaktera, mog jednostavna ponašanja, moje neiscrpne velikodušnosti. Moje se ime priziva, kažem vam, kao Božje; za grada, nestašice i poplava, ja sam taj koji priskače u pomoć, narod se baca pred moje noge i na nebesa bi me uzdigao kad bi mu Bog samo podario krila.

MONTESQUIEU — Što vas ipak neće spriječiti da ga na najmanji znak pobune zdrobite kartečama.

MACHIAVELLI — Istina je, ali nema ljubavi bez straha.

MONTESQUIEU — Je li ovaj grozni san završen?

MACHIAVELLI — San! Ah, Montesquieu! Dugo ćete plakati: rastrgajte *Duh zakona,* molite se Bogu da vam oprosti kako biste sudjelovali u dioništvu kraljevstva nebeskog; jer evo trenutka užasne istine koju ste već naslućivali — ni traga od snova u ovome što sam vam govorio.

MONTESQUIEU — Čemu ćete me još poučiti!

MACHIAVELLI — To što sam vam opisao, taj sklop čudovišnih stvari pred kojima duh uzmiče kao prestrašen, to djelo koje je samo pakao mogao ostvariti, sve je to zbilja, to postoji i cvate pod zracima

sunca, i to baš u ovom trenutku, na jednom dijelu planeta koji smo napustili.

MONTESQUIEU — Gdje?

MACHIAVELLI — Ne, neću vam reći; bila bi to vaša druga smrt.

MONTESQUIEU — Ah, govorite, u ime Božje!

MACHIAVELLI — Pa dobro!...

MONTESQUIEU — Što?...

MACHIAVELLI — Kucnuo je čas! Zar ne vidite da me vrtlog nosi!

MONTESQUIEU — Machiavelli!!!

MACHIAVELLI — Vidite li one sjene što, zaklanjajući oči, prolaze pored nas, prepoznajete li ih? To su sve one slavne osobe kojima je cijeli svijet zavidio. U ovom času one od Boga traže da im vrati njihovu domovinu!...

MONTESQUIEU — O svemogući Bože, što si dopustio!...

EPILOG

(Radnja se zbiva u krugu pakla stoje opisan u prvom dijalogu knjige.)

PRVI DIJALOG - Machiavellijev arsenal

MONTESQUIEU — Koga to moje oči vide? Jeste li to vi, Machiavelli? Eto, slučaj je tako htio da se poslije pet godina ponovo sretnemo na istome mjestu gdje smo zadnji put razgovarali! Hoće li vam moje društvo biti manje ugodno nego onda? Izgledate žalosno i okrećete glavu.

MACHIAVELLI — Naprotiv, gospodine barune[35], ponovo vas srećem veoma raspoložen, samo se čuvam jedva zamjetne ironije koju ćutim u vašim riječima.

MONTESQUIEU — To zato što se doista — kad ste mi pod plaštem oštroumne alegorije, posve dostojne talijanskoga genija, nacrtali tamnu sliku stanja u koje je bila zapala moja domovina, kad sam iz vaših usta čuo da je oborena pod nogama gospodara, pognuta pod despotizmom, postala, uslijed svoje ravnodušnosti spram slobode, sablazan Evrope — nisam usuđivao sebi laskati, unatoč mom potajnom nadanju da će sami događaji preuzeti na sebe zadaću da tako iznenada i tako očevidno opovrgnu vaš jezivi horoskop.

MACHIAVELLI — Ah, vi znate!

MONTESQUIEU — Doznao sam sve što se u Francuskoj desilo još od 1866. godine, i to zahvaljujući jednom ultramontancu što se nedavno spustio na ove mračne obale[36], i vaš muk mi rječito, da rječitije ne može, govori da ste i vi također upućeni u stvari koje su se u međuvremenu desile.

MACHIAVELLI — Koja je zadnja vijest koju ste čuli?

MONTESQUIEU — Ona s datumom od 3. siječnja, tj. s vrhunca krize koja je nakon posljednjih općih izbora dovela do onoga što se zove "padom osobne vladavine" i osnutka kabineta koji je isključivo sastavljen od članova opozicije prethodnog parlamentarnog režima.

MACHIAVELLI — Točno je to.

MONTESQUIEU — Vjerujete li, onda, i dalje u nepogrešivost

teorija iznesenih u *Vladaru* i njihovu moć da čak i danas podjarme jednu slobodnu naciju i da je svedu na azijatski despotizam, unatoč svim stečevinama modernoga prava, unatoč javnom razumu i sveopćoj svijesti?

MACHIAVELLI — Gospodine predsjedniče[37], mogao bih vam, da ne duljim, jednostavno odgovoriti kako sam ja dobio prvo, a vi drugo poluvrijeme, i da nam preostaje još odigrati produžetke, ali radije ću vam prepustiti da uživate u svom uspjehu.

MONTESQUIEU — Vi se predajete. Ali ne ide tako; pod grlo vam stavljam mač da bih osigurao pobjedu. Sjećate li se da ste se, na brzinu, bili proglasili carem i kraljem samo da bi mi demonstrirali svoje uređenje. Stavite na sebe ponovo, molim vas, grimiz i žezlo, e da bih još jednom imao čast da budem primljen u audijenciju kod vašeg visočanstva.

MACHIAVELLI — Gospodine Montesquieu, ne možete ni zamisliti koliko ste slavni upravo u ovom času u Francuskoj; nema akademika, nema državnog savjetnika, ministra ili suca koji svoje govore ne ukrašava navodima iz *Duha zakona.*

MONTESQUIEU — O, što mi je stalo do tih šmokljana koji me citiraju bez reda i povoda! Vi, Machiavelli, vi barem u svojim rukama držite cijelo jedno carstvo, a to je bolje nego pisati knjige, i ja vas podsjećam da ste, nakon što ste ugrabili vlast na isti način kao i Sirakužanin Agatoklo koji je ostao vašim uzorom[38], bili obećali da ćete u roku od dvadeset godina vladavine izaći na kraj sa svim zahtjevima političke javnosti uz male, tek formalne ustupke, kojima ćete, u znak izrugivanja, dati svečani naslov krune zdanja.

Što je ostalo od vaše diktature pod naletom posljednjih izbora? Što su postali oni iznimni zakoni koje ste preuzeli od vladavine Terora, i uz pomoć kojih ste vi sami, u godinama mira, bili i Komitet javnoga spasa i Komitet državne sigurnosti?

MACHIAVELLI — Jao!

MONTESQUIEU — Vaša je bol dirljiva. Što je ostalo od vašeg Senata, tog zaglavnog kamena vašega Ustava, čije ste mi uređenje tako zanimljivo objasnili, i uz pomoć kojega ste organizirali i jednu rezervnu diktaturu, pored vaše osobne, tog čudovišnog političkog organa koji je uzet iz arsenala kasnoga Rimskog Carstva, i koji vam je omogućavao da svake godine gradite i razgrađujete svoj Ustav, da

uvećavate svoju moć prema vašim čudima, da po potrebi i pod izgovorom neustavnosti poništavate zakonodavne dokumente i sudske odluke, ukratko, da se u slučaju otpora nacionalnog zastupstva prođete svih ustanovljenih oblika moći?

MACHIAVELLI — Jao! Jao!

MONTESQUIEU — Vi koji ste od Zastupničkog doma bili napravili književni kružok u kojem se o politici moglo govoriti jedino iza zatvorenih vrata, primorani ste (tko bi to povjerovao?) podijeliti s njim pravo predlaganja zakona, vratiti mu u potpunosti pravo interpeliranja, donošenja amandmana, čak i pravo primanja peticija građana koji se ranije nisu mogli obratiti nikome drugome osim vašim neizlječivim bolesnicima?

MACHIAVELLI — Koji neizlječivi?

MONTESQUIEU — Govorim o vašim senatorima.

MACHIAVELLI — Jao! Jao!

MONTESQUIEU — Mogli ste ići dotle da su vaši ministri s te huškačke govornice svečano proglasili kako napuštate princip službenih kandidatura! Ali tko će sada glasati za vas kad vaša uprava s petsto tisuća ruku neće više diktirati izbor glasačima?

MACHIAVELLI — Jao!

MONTESQUIEU — Da, da, jadikujte sada, jer vaši novi zakoni dopuštaju štrajkove i javna okupljanja, štampa je slobodna, a nove novine koje se osnivaju, oslobođene pribavljanja policijske dozvole za izlaženje, zavijaju kao gladni vukovi oko vašeg svetog lika. Što rekoh?! Nakon što ste se tokom dvadeset godina izrugivali onome što ste nazivali parlamentarizmom, vi ste, u svojoj nevolji, u pomoć pozvali upravo njega. Taj satni mehanizam kojemu ste se tako često izrugivali, sada otkucava vrijeme vaše politike! Sjećate li se kad ste glasom svoga vezira govorili NIKADA?

Vi sada imate ministre, ministre koji ovise o većini u vašim domovima, ministre koji čine vladino vijeće, ministre odgovorne i uzajamno solidarne. Vi ste imperator zlatne sredine, Machiavelli, vi ste, sire, jedan ustavni monarh.

MACHIAVELLI (*smijući se)* — Ha, ha, ha!

MONTESQUIEU — Čini se kao da ste napustili kukavni ton.

MACHIAVELLI — Oprostite, Montesquieu, ali nisam mogao svladati radost koja je ispunila moju dušu kad sam vidio kako ste i

sami prisiljeni, na temelju očiglednosti, odati priznanje realnosti liberalnih reformi koje sam svoljevoljno proveo. Da, ostvario sam taj sretni san moga života, tu želju tako dugo odlaganu uslijed zlokobnih političkih nužnosti. Pa dobro, jesam li obmanuo Francusku kad sam obećao okruniti cijelo to zdanje, sklopiti svečani pakt o savezništvu s demokracijom i slobodom? Vi koji ste me bili potcijenili, vi Montesquieu, jeste li uvjereni ovoga puta velikodušnošću moje nesebičnosti; vjerujete li napokon u moju iskrenost?

MONTESQUIEU — Ne, sigurno, i od trenutka kad ste se raznježili ne prestaje me salijetati neki čudan nemir; jasno mi je čak da kujete neku tajnu spletku, ali će vam zaista biti uzaludno oslanjanje na vaš mračni duh, jer vi ste na kraju puta, na izdisaju, vi ste onemoćali, vi ste, Machiavelli, ostarjeli, vladar u vama je pobijeđen, a s njim i njegove teorije o machiavellizmu.

MACHIAVELLI (*smijući se)* — Ha, ha, ha!

MONTESQUIEU — Opet smijeh?

MACHIAVELLI — Ostario sam, kažete. Pogledajte me, po drugi put sam odbacio svoje štake. Zavjerenik po prirodi, ja znam hiniti obamrlost pospanosti samo radi toga da izbjegnem kontroli, i svaki put kad sam htio, obmanuo bih svoje neprijatelje igrajući nevinašce. Obavijen oko sebe kao boa, pokriven kupinom i šljunkom kao da sam klada, dovoljan mi je samo jedan pokret pa da zadavim sve što se miče oko mene.

MONTESQUIEU — Znao sam dobro da ste nepopravljivi; ali sada ste suviše onemoćali da bih se uznemiravao zbog vašeg držanja po uzoru na Filipa II.

MACHIAVELLI — Gospodine Montesquieu, prije nego krenemo dalje, hoćete li, zajedno sa mnom, pristupiti inventuri onoga što je ostalo u mom arsenalu.

MONTESQUIEU — Rado. Uzimam pero kao pravi zapisničar.

MACHIAVELLI — Pišite. — Zapovjednik svih oružanih snaga i pravo imenovanja na svim javnim funkcijama. — Item. Pravo objavljivanja rata ili proglašenja mira, a da nikoga živog ne pitam, što mi uvijek omogućuje obuzdavanje unutarnje frakcije putem međunarodnih zategnutosti. — Item. Starateljstvo nad državnom upravom zadržano, a vječno nepunoljetstvo općina pod paskom je prefekta, potprefekta i načelnika.

MONTESQUIEU — No, zar niste bili barem moralno obavezani prepustiti općinskim vijećima izbor predsjednika općina?

MACHIAVELLI — Moguće, ali palo mi je na pamet da bi, ako gradska vijeća budu imenovala svoje načelnike, moglo doći do podjele općina na dva tabora, kao bijeli i crni u Firenci, ili Montecchi i Capuletti u Veroni.

MONTESQUIEU — Što znači ta šala?

MACHIAVELLI — To je omiljena šala moga predsjednika vlade, pišite dalje: Zadržavanje članka 75. Ustava godine VIII. koji državne funkcionare proglašava nepovredivim i neodgovornim za trajanja funkcija. Sjećate li se što ste mi svojedobno rekli o tom moćnom i spasonosnom jamstvu, za čiji izum nisam nimalo zaslužan?

MONTESQUIEU — Požurite s inventurom.

MACHIAVELLI — Item. Imenujem Senat, kao i ranije, s predsjednicima i potpredsjednicima. Budući da sam za sebe pridržao pravo da ih u senatske klupe naguram do broja koji predstavlja dvije trećine mjesta drugoga doma, iz toga slijedi da dio zakonodavne vlasti koji sam prepustio Senatu, namjesto ustavotvorne koju sam mu oduzeo, ostaje potpuno u mojim rukama. Zadržavam uređenje Državnoga vijeća...

MONTESQUIEU — Sudac i stranka u sporovima između građana i uprave?

MACHIAVELLI — Posve točno. Postavljam ministarsku umjesto službene kandidature kojoj kumuje vlada.

MONTESQUIEU — U čemu je razlika?

MACHIAVELLI — Tko vam je rekao da ima razlike? Pišite: Traži se prethodno polaganje zakletve — po zakonu, kao i ranije — od svih kandidata za zastupništvo. Šest godina legislature — pa to će obradovati, kao što si možete već zamisliti, i najljuće opozicionare među zastupnicima. Dvjestoosamdeset zastupnika u prosjeku, premda je od Restauracije, kad je broj zastupnika iznosio pet stotina, stanovništvo uvećano za desetinu. Izbori po općinama kao izbornim jedinicama, samo zato da bi se doskočilo izbornoj propagandi demagoga iz velikih urbanih centara. Nema glasanja za liste, e da bi se izbjegle koalicije stranaka. Jesam li vam već rekao da sam sačuvao pravo sazivanja, pravo odlaganja, produljenja i raspuštanja Sabora te zaključenja sjednice kad mi se to učini pogodnim?

MONTESQUIEU — Sad je rečeno.

MACHIAVELLI — Pređimo na štampu. Zadržavanje jamčevine za politička novine, to je jedino značajno; žrtvujem taksu bez žaljenja; zadržavanje punomoći za štampare i knjižare, što uspostavlja ovisnost poleta misli o dobroj volji stanovitog broja bojažljivih i malodušnih građana. Zadržavanje cenzure za dramska djela.

MONTESQUIEU — Nastavite.

MACHIAVELLI — Čuvam još u svojoj fišekliji čitavu hrpu municije o kojoj nitko i ne sluti: stanoviti članak 10. mog Zakonika o krivičnom postupku, na primjer, koji prefektima daje pravo na premetačine u domovima svih građana, čak i u slučajevima kad to pravo nije dodijeljeno samim sucima. Pojedinačna sloboda ovisi, kao nekoć, o jedinstvenom magistratu zvanom istražni sudac, koji pristupa hapšenjima po nalogu državnog tužilaštva.

MONTESQUIEU — Od kojega bi trebao biti nezavisan, prema principu o podjeli funkcija gonjenja i istrage.

MACHIAVELLI — Moguće je. Sačuvao sam zakon moga predhodnika koji ne dopušta političke skupove bez policijske dozvole. Sačuvao sam Zakon o zaštiti Visočanstva kojim se kažnjavaju sve vrste uvreda moje svete osobe; drugi jedan zakon kojim se kažnjavaju Francuzi za protuvladine spise koje su objavili za boravka u inozemstvu; čitav niz zakona i ukaza koji kažnjavaju podsticanje mržnje i prezira prema vladi, uvredu vjere i ćudoređa, napadaj na vlasništvo i obitelj, podsticanje mržnje među stanovništvom, napadaje na Ustav, napadaje na dužno poštivanje zakona, napadaje na...

MONTESQUIEU — Skratite: vidim da računate na toliko prekršaja koliko ima pojava i oblika mišljenja.

MACHIAVELLI — Pa dobro! Da zaključim, zapamtite još da sam u potpunosti sačuvao organizaciju vojske, policije i pravde, s onom sjajnom ustanovom kakvo je državno tužilaštvo, koja čini da o vladi ovise suci čija je funkcija da sudski progone građane.

MONTESQUIEU — Poslušajte moj odgovor, bit ću kratak: unatoč sjajnom rezultatu koji je utvrđen ovom inventurom, izjavljujem da ćete sa slobodom štampe, odgovornim kabinetom koji se oslanja na većinu u Saboru koji je istinski izraz narodnog izjašnjavanja — uslijed same reakcije koja udara na sam izvor vaše vlasti — biti oboreni za samo šest mjeseci.

MACHIAVELLI — Razočaran sam, doista, vašom opaskom.

MONTESQUIEU — Zašto?

MACHIAVELLI — Zato što sam je predvidio i tako se od nje zaštitio.

DRUGI DIJALOG - Obraćanje narodu

MONTESQUIEU — Vaše odlučne tvrdnje ne mogu me uvjeriti u trajnost vašega carstva i ako želite u miru umrijeti, ne preostaje vam ništa drugo no da se, kao Karlo V., povučete u neki samostan i bavite ururstvom, jer uhvaćeni ste u vlastitu mrežu i kladim se da se ne možete iz nje izvući, kao što to nije pošlo za rukom ni uzvišenom osnivaču vaše dinastije 1815. godine, koji je morao kapitulirati zajedno sa svojom kamarilom.

MACHIAVELLI — Upravo tu je razlika. Da bi se ponovo domogao apsolutne vlasti nakon oktroiranja Dodatnog akta, Napoleon I. — u ratu protiv Evrope — bio je primoran tražiti drugi Austerlitz na poljima Waterlooa, ali ja sam sebi stavio u zakon da budem veoma susretljiv spram vanjskih sila, i svi moji Austerlitzi nalaze se u temelju moga Ustava.

MONTESQUIEU — Vašega Ustava! Ali vi sami priznajete da je nedovoljan da vas zaštiti, i, doista, unatoč inventuri vašega arsenala, to je tek jedna olupina koja na sve strane pušta vodu, utvrđenje koje je probijeno usjecima kroz koje iz svih pravaca naviru napadači.

MACHIAVELLI — Nemojte tako brzati. Gledajte, gospodine Montesquieu, vi koji poznajete tajne zatezanja u sporovima i koji ste nekoć predsjedali sjednicama Velikoga doma Parlamenta u Bordeauxu, zar nije istina da advokati, kad melju i melju do beskonačnosti na neku zadanu temu, nemaju u svojoj obrani više od jednog, može biti dva osnovna argumenta.

MONTESQUIEU — Kakve to veze ima?

MACHIAVELLI — Zar po zakonima dinamike nije dostatan i samo jedan dobro izgrađeni svod da nosi cijelo zdanje, svejedno kakve su sve preinake izvršene na pročelju?

Ne znam dopuštate li mi takvu usporedbu, ali moj je Ustav poput umjetnoga gaja koji počiva na jednom jedinom stupu; samo je stup čvrst, ostalo je granje s lišćem koje se obavija oko ograde na koju

dolijeću ptice.

MONTESQUIEU — Kakve su to sad metafore?

MACHIAVELLI — One, čini se, nisu bile beskorisne, budući da niste shvatili da moj Ustav, nezavisno o njegovim više ili manje izričitim dispozicijama što se tiču slobode, sadrži samo jedan članak, no dovoljno moćan da se nosi s ostalima, ako ne čak i da ih poništi.

MONTESQUIEU — A u tom članku piše?...

MACHIAVELLI — ...Da sam odgovoran pred narodom kome se mogu uvijek obratiti, to je moje ustavno pravo, i da se Ustav ne može mijenjati drugačije osim na temelju plebiscita, čije pravo predlaganja pripada meni.

Počinjete li me shvaćati?

MONTESQUIEU — Pomalo.

MACHIAVELLI — Tu bi se mogla primijeniti metoda tumačenja *Duha zakona.* No, vidjet ćete da je parlamentarna vladavina u mome Ustavu samo maska. Zar tako lakomislenoj naciji kao što je francuska treba išta drugo osim privida? Koji su po vama, gospodine barune, uvjeti jedne istinske parlamentarne vladavine?

MONTESQUIEU — Evo me sada, dakle, na vjeronauku?

MACHIAVELLI — Da, gospodine, na ustavnome vjeronauku.

MONTESQUIEU — Pa dobro kad je tako; postoje, ako se ne varam, četiri bitna uvjeta: neodgovornost suverena, odgovornost ministara i vladinih službenika, vladina većina u Skupštini i slobodni izbori.

MACHIAVELLI — To je savršeno, e pa da se to od mene tražilo, ništa više osim toga, bez krzmanja, ne bi mi preostalo ništa drugo no da se poklonim ili da napunim svoje muškete. U parlamentarnom sistemu ne može, dakle, postojati pored odgovornog suverena još i odgovorna vlada, jer tko kaže odgovornost, kaže vlada, a ako bi postojale dvije odgovornosti, jedna slična drugoj i jedna pored druge, postojale bi onda i dvije vlade, vladareva vlada i vlada njegovih ministara, što bi, priznajete, bilo apsurdno?

MONTESQUIEU — Nema nikakve sumnje.

MACHIAVELLI — Vladareva odgovornost isključuje dakle ministarsku odgovornost, jer ona je u sebi sadrži, i nikada, koliko ja znam, nijedan publicist nije zamislio jedan toliko čudnovat spoj, ali s Francuzima samo čudnovate i nemoguće stvari imaju neke izglede na

uspjeh.

Ideja je pogrešna, ali će, jamčim vam, ući u glavu.

MONTESQUIEU — Ne razvijajte dalje taj paradoks, recite mi samo kako određujute vašu osobnu odgovornost i koja je sankcija.

MACHIAVELLI — Ne određujem je, i nema sankcija, ni sjene od sankcija.

MONTESQUIEU — U tom slučaju, to nije ništa drugo nego prosvjed protiv parlamentarnog režima i gola prijetnja.

MACHIAVELLI — Točno! Ah, kako vi divno shvaćate; drugim riječima to znači: sankcija moje odgovornosti bila bi trijumf pobune ili ustanka, pa izvolite! Rekli ste da je to prosvjed, potvrda vladareve pobjedničke sile, svečano odbijanje ustavnog principa po kojem Kralj vlada ali ne upravlja. Što sad kažete o mom parlamentarnom režimu, o tom režimu u čiju mrežu ste me vidjeli upecana?

Tko je ulovljen u zamku, ja ili moji podanici? Ah, političko je umijeće božanski dar. Umijeće ostati na mjestu izgledajući kao da hodaš, eto što je potrebno u mojoj situaciji, eto što sam pronašao.

Svaka vlada koja bi mi se približila, poništila bi samu sebe.

MONTESQUIEU — Shvatili smo.

MACHIAVELLI — Sada je na redu moje pravo da uputim poziv narodu, što mislite da to znači?

MONTESQUIEU — Ah, za onoga tko vas poznaje, odgovor je lak. To je neograničeno pravo vršenja državnih prevrata, jer zar to nije bio poziv narodu koji se nalazio u izvoru vašeg osvajanja vlasti?

MACHIAVELLI — Da, nema sumnje; ali kad govorite o neograničenom pravu vršenja državnih prevrata, vi donekle silujete stvari. Ja vam proturječim, ali samo zato da bih vam jasnije pokazao doseg te ustavne odredbe čija povratna snaga ima za cilj opiranje svim snagama revolucionarnih i demagoških pokreta. Ako ima sto konjskih snaga koje vuku naprijed, ima tisuću konjskih snaga koje vuku nazad, jer svaka će konzervativna masa stati iza mene poput pukovnija spremnih za bitku. Niste zaboravili da pravo obraćanja narodu može poteći samo iz moje inicijative, da ga ništa u Ustavu ne može ograničiti niti spriječiti; da ja biram trenutak i povod; da ja formuliram pitanje na koje se mora odgovoriti jednim *da* ili jednim *ne,* i koje je podneseno narodnim zborovima u obliku plebiscita.

MONTESQUIEU — Ali to je izrugivanje. Nema civilizirana naroda

na svijetu koji ne bi prasnuo u smijeh ili se ne bi pobunio kad bi mu bio predložen takav logogrif.

MACHIAVELLI — Odmah krupne riječi, čim se predloži neka praktična zamisao!

Maločas ste još mislili da sam mrtav, a sada me nalazite suviše živim. Stavio sam sebi u zadatak da vam pokažem kako ću uzjahati ustavnu kobilu i kako ću je goniti po svojoj volji. To sam pokazao. Što još hoćete?

Vidite da parlamentarni sistem koji sam uspostavio počiva na površinskom ležištu koje svakog trenutka može propasti, kao i svi klizavi tereni koji leže na naslagama soli. Ispod se nalazi ponor koji može progutati ustavni dekor koji opčinja gledatelja; sve je privremeno i nesigurno u etabliranom poretku, jer sve ovisi o suspenzivnom karakteru poziva narodu. Moj sabor nije učvršćen, on je privremeno namješten, kao šator koji se u svakom trenutku može sklopiti i podignuti na nekom drugom mjestu, i stoga je, kao svaka varljiva stvar, omalovažen. A da i ne govorim o Senatu, jer to su invalidi kojima pružam njegu.

Moja vlada? To je fikcija, zaklon, oblak koji skriva Boga, jer ja ostajem mač, sila i strah bez kojega se, kako bi rekao jedan vaš predak, Francuzima ne može ništa. Bit će malo slobodniji negoli prije, vikat će, ogovarati — što me briga! Zar se ne treba znati prilagoditi vremenu? Ne smeta mi kad čujem da viču oni koje mogu lako ušutkati.

To daje ton politici, i to je bezopasna razonoda. No, budući da predstavljam poredak i materijalne potrebe civilizacije koja se ne može ugroziti bez velikih pogibelji, ja ću, ako i kad bude trebalo, biti još i silovit, a po nužnosti i neumoljiv. Na prvi znak sukoba koji bi ugrožavao moju vlast, izveo bih na ulicu svoje crne eskadrone i svoje bataljone, izbacio bih Parlament kroz prozor i pod zaštitom petsto tisuća bajoneta, lako bih na dnu izbornih kutija našao osam milijuna glasova u prilog uspostave čiste i nasušne diktature.

MONTESQUIEU — U pravi čas, priznajem.

TREĆI DIJALOG - *Plebiscit*

MONTESQUIEU — Pravo obraćanja narodu koje zadržavate u

svom novom Ustavu, nema druge svrhe dakle, vi to i sami priznajete, nego da se čak i silom odupre narodnoj volji u slučaju da se izrazi protiv vas.

MACHIAVELLI — Ah, takvim tumačenjem — koje pokazuje natruhe stranačkoga duha — potcjenjujete susretljivost koju sam uvijek pokazivao prema željama Francuza! Ali ja pravim razliku između nacionalne volje koju prihvaćam, i volje šačice frakcionaša protiv kojih sam se itekako odlučan boriti.

Ne želim ovisiti, kao posljednja monarhija, o otporu 221 zastupnika. Ne želim da zemlju može ugnjetavati uzburkana opozicija koja predstavlja samo osobne interese i ambicije, stranačkom interesu ja suprotstavljam opći interes, revolucionarnom elementu konzervativni element, čak i revoluciju samu revolucionarnim klikama. Prizivajući presudu naroda, ja tako čuvam njegov suverenitet koji bi mnogi željeli ugrabiti, određujući mu tako — i ne pitajući ga — njegovu sudbinu.

MONTESQUIEU — Znam dobro da držite sve moguće govore, u skladu sa svojim trenutačnim interesima, sad gvelf sad gibelin, ali vaši sofizmi ne mijenjaju ništa u prirodi stvari. Jedino obraćanje narodu za koje znam jest raspuštanje Parlamenta, potpun izraz narodne volje tamo gdje su izbori opći i izravni. Ako vam, kojim slučajem, nakon što ste mu se obratili putem novih izbora, preko svojih opunomoćenika narod pošalje iste odgovore, onda postaje očito da poziv narodu neće dati ništa novoga i da nikakva drugoga smisla nema osim tog napada što je uperen protiv naroda samog.

MACHIAVELLI — Raspuštanje je čisti akt parlamentarizma, a ja sam suglasan s najnaprednijim duhovima zemlje da ga odbacim. U narodnoj monarhiji, a u svrhu isticanja nacionalnog suvereniteta, znam samo za plebiscitarni oblik.

MONTESQUIEU — Imate i srednje rješenje koje bi se sastojalo u tome da se oko prijedloga obraćanja narodu dogovorite sa svoja dva parlamentarna doma, gdje biste vi zadržali inicijativu.

MACHIAVELLI — Nikada! Ne prihvaćam nikakvog posrednika između naroda i sebe. Ah, nema sumnje, nakon što bih postupno bio ostavljen bez svih svojih oslonaca, zgodno bi bilo, nema što, u mome Ustavu ostaviti samo ona oružja koja bi me mogla uništiti; ali u interesu naroda ja tu postavljam barutanu, a u svojoj ruci držim fitilj da

po potrebi dignem u zrak cijeli Arsenal.

MONTESQUIEU — S beskrajnim povjerenjem u svoje vlastite smicalice, vi mi ostavljate dojam čovjeka koji zamišlja da stoji na mjestu jer se nalazi nepokretan na lađi koja plovi pedeset čvorova na sat. Prije pet godina niste ni sumnjali da nećete očuvati netaknutom svu svoju vlast, a danas, kad ste već pola izgubili, još vjerujete da ćete sačuvati to što je preostalo temeljem samo jednog jedinog članka u Ustavu. Vaše pravo upućivanja poziva narodu jest mrtvo slovo na papiru kojim se nećete imati vremena poslužiti ni...

MACHIAVELLI — Tu sam vas čekao — ja se upravo u ovom trenutku njime služim i narod pozivam na plebiscit koji treba potvrditi to pravo što je u mojim rukama.

MONTESQUIEU — Kako to?

MACHIAVELLI — Vi, gospodine barune, kasnite, vaše informacije nose datum od 3. siječnja.

MONTESQUIEU — Ah, Machiavelli, znate nešto što je meni nepoznato. To prešućivanje predstavlja iznenađenje koje nije bilo predviđeno našom okladom.

MACHIAVELLI — Gospodine barune, vi biste htjeli dobiti okladu poznavajući unaprijed moje karte?

MONTESQUIEU — Priznajem krivicu, ali vas molim: obavijestite me o najnovijim vijestima.

MACHIAVELLI — U retrospektivnom pregledu reformi oktroiranih *motu proprio*[39] moje suverene volje, vi ste pobrkali činjenice koje ne spadaju pod isti datum, i ja vas vraćam na prošli lipanj kako biste razumjeli događaje koji su uslijedili. Tada je moje redarstvo bilo zaokupljeno time da udarcima pendreka rastjera s ulica Pariza buntovnička okupljanja što su bila izazvana izbornom groznicom.

MONTESQUIEU — Oprostite zbog sitne upadice, ali što su ti pendreci o kojima govorite?

MACHIAVELLI — Ne prekidajte me zbog tih sitnica, jer inače nećemo nikada završiti. To su kratki elastični štapovi s olovom na oba kraja, kojima su naoružani svi pripadnici mojih policijskih postrojbi i uz pomoć kojih rastjeruju masu udarajući svom snagom po radoznalima. Mnogi su ranjeni, a zna biti i ubijenih; ali zato se štedi na uslugama mušketa i topništva.

MONTESQUIEU — Veoma zanimljivo, više vas ne prekidam.

MACHIAVELLI — Tada, u tom trenutku, uopće nisam ni pomišljao, priznajem vam, da svojim reformama dam onaj pravac kojim su kasnije krenule, premda je njihov princip bio već začet u mojoj glavi. U mojoj poruci od 10. srpnja koja je bila popraćena projektom o senatskim odlukama, uopće još nije bilo pitanja da se mom Senatu oduzme ustavotvorna moć. Ograničio sam se samo na to da zakonsku inicijativu dijelim sa Zakonodavnim tijelom. (Upoznati ste, valjda, sa svim tim pojmovima modernoga izraza?)

MONTESQUIEU — Da, možete nastaviti.

MACHIAVELLI —Ja sam čak pomišljao da Zakonodavnom tijelu oduzmem najveći dio njegovih ovlasti i da ih prenesem na Senat, koji bi u takvom temeljnom prerasporedu imao pravo da u Sabor, na novo razmatranje, vrati zakone koje je ovaj već usvojio. Senat je imao ovlast da se, u svim tim slučajevima, jednom obrazloženom rezolucijom suprotstavi proglašenju zakona.

MONTESQUIEU — S kojom lakoćom, usput budi rečeno, baratate tim jezikom praktičara!

MACHIAVELLI — Laskate mi, ali to je dijelom točno. Budući da sam napisao tolike senatske odluke i ukaze, postao sam vičan tom postupku kao ponajbolji stručnjaci za zatezanje pravne procedure iz mog Državnoga vijeća.

MONTESO.UIEU — Zapanjen sam raskorakom koji zjapi između vašeg *senatus consultuma* od 10. srpnja i programa koji je najavio stupanje na funkciju vašeg novog kabineta. Želite li me uvjeriti da ste u mjesecu srpnju predvidjeli ustupke koje ćete učiniti idućeg siječnja, bacajući preko palube u tako kratkom roku ustavotvornu moć vašega Senata zajedno s pravom embarga koje ste mu dodijelili kad je u pitanju usvajanje zakona?

MACHIAVELLI — Postavljate mi pitanje koje je, čini mi se, bez većeg interesa.

MONTESQUIEU — Ispričavam se. Iz tih naglih preokreta izvlačim zaključak: vi oklijevate u svakom trenutku i doista ne znate kamo da se uputite.

MACHIAVELLI — To je istina. Ja sam pravo pravcato oklijevalo, i to ne krijem pred vama. Osobina je moje naravi, međutim, da tapkajući u mraku pronalazim cilj, da pravo rješenje otkrivam tek u sumrak dana, nakon što sam deset puta promijenio plan. Ali zar je

važno ako državnik i dvadeset puta okrene svoje karte, pod uvjetom da zaigra uvijek onu najjaču! Pažljivi promatrač svake promjene koja nastupa, a da bih svoje ponašanje prilagodio novonastaloj situaciji, ja ću ponoviti ovdje riječi lorda Lokara koje je izgovorio španjolskom ambasadoru u vrijeme kad su Monk i Lambert ratovali: "Ja sam pokorni sluga događaja kojima ugađam točno onoliko koliko od mene traže, ni manje ni više."

Situacija u kojoj sam se našao nakon općih izbora bila je sljedeća: pad mog utjecaja na gradsko radništvo, razočarenje parlamentarne buržoazije koja je postala bijesna zbog gubljenja moći, duboko neznanje i potpuna ravnodušnost sela spram političkih pitanja, lavež i dreka demagoške partije nakon djelomične pobjede, čiji bi moralni učinak — u daljnjem razvitku — mogao ubrzo prodrijeti i u ruralnu populaciju, ako se u sve to imalo umiješa i zemljoposjednika buržoazija. Odlučna i brzo izvršena promjena bila je dostatna da sve ponovo vrati u ravnotežu. Radilo se o tome da se učas otvore perspektive za sve bivše dinastičke stranke i da se to učini tako vješto da, vjerujući kako su gospodarima situacije, istom pohrle kroz sve moguće prilaze vlasti. Jurnuli su sa žestinom koja me je nerijetko znala i razveseliti, i moje su prijestolje odmah podržali, zapamtite dobro, najslavniji i najistrošeniji službenici svih prethodnih režima — bivši ministri, akademici, novinari svih fela — svi su oni došli kao na diobu plijena, i onima najgorljivijima dodijeljene su službe kao što se ulicom bacaju šećerne bombone na dan krštenja.

Svaka se mlaka opozicija prometnula u gorljivu odanost. Sad sam nekog malog i svadljivog novinara postavio za glavnoga tajnika, sad sam pak za malog i nezapaženog nekog zastupnika osnovao ministarstvo književnosti, kazališta i konjušnica. Imenovao sam prefektima i potprefektima sve one koji su iz roda piskarala i nadriadvokata jurnuli u čekaonice ministarstava, sinove, unuke, ujake i nećake svih onih mrzovoljnika iz bivšega režima. Svečano su i raširenih ruku primljeni ljudi crkve i sakristije. A radi reformi koje treba provesti, ali i da bi se ispunila dokolica svim visokorodnim sjedobracima kojima njihova dob ili obziri ne dopuštaju aktivnu političku karijeru, osnovane su istraživačke komisije svih vrsta. Lamourettin je poljubac istom dan u krstionici liberalnog carstva.

MONTESQUIEU — Ali upravo ste sami rekli da su svi ti ljudi

pritekli u pomoć samo zato da bi se domogli vaše ostavštine!

MACHIAVELLI — Stanite! U ovoj zemlji gdje sam monarhijski režim iscijedio do srži, niti jedan od bivših čelnika tih dinastičkih stranaka ne može se ni trenutka ozbiljno nadati restauraciji kraljevine. Nema jednog jedinog koji nije posve uvjeren da se preostali tragovi kraljevstva mogu pronaći još samo u naborima moga plašta. Bit će dovoljno, e da bi ih se privezalo uza me kao uz posljednji preostali pojas za spašavanje, da im se prstom pokaže na velike seoske mase u unutrašnjosti nad kojima se još može vladati, kao i na bujicu demagogije koja prijeti da raznese i posljednje preostale šance pod čijom zaštitom još počiva staro društvo.

Koji sam zalog još morao dati tim novim pomoćnicima pa da više ne bi imali nikakav izgovor što se drže po strani i da bi iz samoljublja bili zainteresirani podržavati moje prijestolje? Morao sam im prividno žrtvovati svoju apsolutnu vlast i povratiti — uvijek prividno, dakako — taj parlamentarni režim do kojeg im je toliko stalo. Za to mi je bio potreban čovjek čije bi ime omogućilo takvu nagodbu, ali ljudi je bilo malo i morao sam se zadovoljiti prvim pridošlicom, nakon što sam iza kulisa sakrio osobu koju biste vi cijenili, Montesquieu, da ste upoznali moć njena duha.

MONTESQUIEU — Vaš veliki vezir, nema sumnje?

MACHIAVELLI — Da, krasan čovjek koga bih, bez oklijevanja, bio dao kao ministra sinu Rose Vanozze[40].

MONTESQUIEU — Ali sve to još ne govori tko je vaš novi ministar?

MACHIAVELLI — Čovjek kratkovid i očiju odveć primaknutih pod zelenim očalima.

MONTESQUIEU — To je lični opis s tjeralice koji mi nudite.

MACHIAVELLI — Kasnije ću vam pružiti priliku da bolje upoznate tog čovjeka, jer sada ga još moram promotriti. Neka vam za sada bude dovoljno da znate još i to da mu je pravo jača strana.

MONTESQUIEU — Kako pravo?

MACHIAVELLI — Da, pravo, jurisprudencija; nedavno je vratio jednog prognanika falsificirajući iskaz vještaka s pomoću argumenata *in barbari in barbaro*[41]. On je predstavio moj zadnji Ustav pred domovima govorom u obliku znanstvenog rada, u kojem se umnogome oslanjao na autoritet *Fra Paola Sarpija* i *Parute.* Poznajete

li ove autore?

MONTESQUIEU — Zar je to važno, nastavite.

MACHIAVELLI — Ni ja nisam čuo za njih. Moj ministar je bio taj koji ih je po prvi put predstavio potomstvu.

MONTESQUIEU — Unatoč vašim digresijama, mi smo prešli dobar dio puta, ali trebalo bi još da doznam kako ste potopili parlamentarni režim i gdje smo s vašim plebiscitom.

MACHIAVELLI — Znate da se glasa s DA ili NE.

MONTESQUIEU — Na glasanje s DA ili NE stavljate Ustav za koji bi trebalo najmanje godinu dana da se ozbiljno razmotri na narodnim zborovima.

MACHIAVELLI — Ah, gospodine Montesquieu, vi ste u velikom zaostatku za napretkom u modernom državnom pravu. Ponavljam vam da se glasa s DA ili NE.

MONTESQUIEU — Već ste mi to rekli.

MACHIAVELLI — Ali vam ponavljam namjerno, jer ćete i sami glasati s DA.

MONTESQUIEU — Ja ću glasati?...

MACHIAVELLI — Eh, kao što se glasa u Paklu, prostim i jedinstvenim pristankom *mente et mutu*[42].

MONTESQUIEU — Glasat ću s DA, kažete?

MACHIAVELLI — Dajem časnu svoju riječ.

MONTESQUIEU — Oklada je uistinu zanimljiva, vidjet ćemo.

MACHIAVELLI — Vidjet ćete.

ČETVRTI DIJALOG - Parlamentarno potonuće

MONTESQUIEU — Ah! Glasat ću s *da* na vašem plebiscitu; uistinu, sire, beskrajno je zadovoljstvo razgovarati s vašim visočanstvom.

MACHIAVELLI — Smijte se, to je vaše pravo, sve dok ne bude naređeno drugačije. Ali hoćete li da prije toga vidite kako sam potopio parlamentarni režim?

MONTESQUIEU — Pogledajmo.

MACHIAVELLI — Moj ministar...

MONTESQUIEU — Onaj sa zelenim naočalama?

MACHIAVELLI — Nesumnjivo, moj prvi ministar dakle opravdava prijedlog koji sam pročitao u jednoj od najzanimljivijih satiričkih knjiga ovoga vremena.

MONTESQUIEU — I koja za naslov ima?

MACHIAVELLI — *Istraživanja o umijeću postizanja uspjeha*[43]. Pisac koji je ostao nepotpisan, iz skromnosti ili kaprica, kaže da postoje duhovne i karakterne mane s kojima je lakše djelovati na ljude negoli s najvišim vrlinama i najsjajnijim darovima inteligencije. Moj prvi ministar ima takvu manu. Njegova je taština na granici ludila, a njegovo samopouzdanje toliko čudnovato da me podsjeća na mjesečara koji bezbrižno trči po krovovima. On je poput onih lakrdijaša koje pogledi publike toliko naelektriziraju da se oslobađaju zakona ravnoteže i sile teže. Umislio je da je Benjamin Constant moje vladavine, Casimir Perier moje dinastije, medijator u prelazu s autoritarnog na parlamentarni režim: takav jedan čovjek bio je neupotrebljiv, jer imao je dušu jednog Paladija i bujicu riječi nekog sofista. Svi su političari ovoga današnjeg vremena, desni, lijevi, lijevoga centra ili montanjarski, kao što vam je poznato, mali Machiavelliji.

Imao sam čast osnovati u Francuskoj tu školu koja pred sobom ima svijetlu budućnost. Ministar aspirant, zadugo mažen u predsobljima dvora, ušuljao se kroz sve moguće ulaze u aristokratske salone, u akademijske kružoke, u bratovštine svih vrsta, mijenjajući se kao kameleon, na koga, uostalom, svojom ružnoćom i podsjeća. Ukratko, u trenutku kad je sazrela ta ministarska kombinacija s njim na čelu, on je već imao dosta jaku klijentelu u taboru mojih neprijatelja, tako da je bio u mogućnosti da mi, kao dodatak političkom predikatu svoje osobe, dovede i dva značajna predstavnika bivših parlamentarnih domova, koji su i sami bili u pratnji dvojice ili trojice drugih sufragana iz bezbojne opozicije, sve je to bilo neophodno za upotpunjenje pozadine grupnog vladina portreta. Parlamentarna je evolucija izvršena po liniji političkog značenja tih vodećih imena kabineta, i tako je ugledala dana vlada od 3. siječnja.

MONTESQUIEU — Načuo sam nešto o tome; ali uvijek se nešto novo dozna slušajući vas.

MACHIAVELLI — Cijela je zemlja vjerovala u uspostavu parlamentarnog režima, premda je ustoličen u veoma teškim

okolnostima; no, umalo je sve upropastio jedan običan hitac iz pištolja...

MONTESQUIEU — Kako to?

MACHIAVELLI — Da, hitac iz pištolja koji je jedan od mojih rođaka ispalio u nekog zločestog novinara, što je došao da ga vidi i zatraži neko objašnjenje, i kojega je ubio, bogme, bez greške.[44]

MONTESQUIEU — Opće je poznato da Borgije uvijek imaju sigurnu ruku.

MACHIAVELLI — Da, ali se na kraju to pokazalo krajnje nezgodnim.

MONTESQUIEU — Oh, sire, ne budite tako oštri zbog takve jedne sitnice!

MACHIAVELLI —Jest, bilo je veoma nezgodno.

MONTESQUIEU — Sire, ali to su novinari!...

MACHIAVELLI — Prestanimo sada o tome. No, gle čuda, taj beznačajni događaj koji umalo nije na noge digao cijeli Pariz, daleko od toga da je okrenuo na zlo, dapače, izazvao je diverziju koja je išla u prilog mom naumu, kao i ona gungula s barikadama do koje je došlo u Parizu prilikom hapšenja jednog zastupnika pamfletista...

MONTESQUIEU — Opet neki bijednik?...

MACHIAVELLI — Šalite se, gospodine Montesquieu? U svakom slučaju, taj dotični bezbožnik što ga je ubio moj kraljevski rođak, desetak pojedinaca ubijenih na barikadama koje su vješto postavili agenti moje policije, te još pet ili šest stotina individuuma bačenih u zatvor, bili su sjajni i povoljni znaci pri ustoličenju moje nove vlade.

Ja sam kao onaj antički general koji je išao kroz maglu pred početak boja; sred takvih događaja i konfuznih glasina koje su izazvali u prijestolnici, sa svojim sam bivšim ministrom pripremio tajni plan koji je trebao slomiti parlamentarce. Sastojao se u žrtvovanju onoga što moj sadašnji ministar veoma slikovito naziva "suhim granjem moga Ustava", ali s jednom jedinom svrhom, u stvari, da se spasi ono osnovno, naručito to pravo obraćanja narodu koje vam uopće nije po volji.

Pothvat nije mogao biti težak. Taj narod što je rođen za užitak, i koji ima više zakona nego vrlina, toliko je lakouman da ne poznaje čak ni strašni Ustav pod kojim je živio punih dvadeset godina, pa je trebala iznenadna kriza da bi se opazila dubina i žilavost korijenja koje

pričvršćuje Francusku uz diktaturu.

Dva najmoćnija člana kabineta, poslije prvoga ministra, nisu uopće primijetili ustavni članak što se odnosi na poziv narodu, i bili su spremni preuzeti odgovornost za to kad — baš u trenutku dok moj novi prvi ministar u Parlamentu predstavlja *Fra Paola Sarpija* i *Parutu* — eksplodira bomba.

MONTESQUIEU — Kakva bomba?

MACHIAVELLI — O, ja vam ne govorim o bombama čiju sam izradbu upravo naredio i koje bi imale poslužiti u atentatu na mene, i do kojega će doći nekoliko dana prije početka glasanja! No, nemojmo istrčavati pred rudo.

U ovom trenutku, međutim, radi se o čisto stilskoj figuri koja treba da izrazi nenadani incident koji se zbio usred srdačne sloge koja je vladala u mojoj vladi.

Jedan vražji čovjek — koga biste i vi veoma uvažavali u nekom drugom izdanju, a koji, i on također, često navodi *Duh zakona,* najprepredeniji politički lisac posljednje dinastije[45]*,* tajni savjetnik dvojice najvažnijih ministara — odjednom otkrije u drugom nacrtu *senatus consultuma* članak koji se odnosi na poziv narodu.

Griješim kad kažem da ga je otkrio; jer nije mogao ne znati za nj, niti ne poznavati njegov stvarni domašaj; ali nakon što je dvojicu prijatelja nagovorio da uđu u kabinet, sad mu je bilo po volji da ih povuče dokazujući da se zadržavanje tog članka izravno tiče pitanja kabineta.

MONTESQUIEU — A zašto ta iznenadna promjena?

MACHIAVELLI — Tko bi znao zašto su ljudi nedosljedni? Interes, samoljublje, himbenost, mogu li se ikada izmjeriti — o ćudi ljudska! — dubina tvoje izopačenosti i nepostojane pobude ljudskoga djelovanja? Možda je sve to bilo samo zato da bi se novi režim iznio na zao glas, zahvaljujući bučnom otpadništvu te dvojice, parlamentarizmom istinski prožetih članova kabineta, ili još možda prije (jer samo male stvari mogu objasniti velike) da bi se svima pokazalo koliko je moćan utjecaj tog državnika koji želi biti Warwick mlađe orleanske loze.

MONTESQUIEU — Uvijek machiavellizam!

MACHIAVELLI — Uvijek! Što biste mi vi, Montesquieu, da ste bili moj prvi ministar, savjetovali da učinim u toj krizi? Vi biste, dopustite da vam to kažem, oklijevali, bili biste zbunjeni, vjerovali biste da je sve

izgubljeno, a ipak je sve spašeno.

MONTESQUIEU — Zašto?

MACHIAVELLI — Zato što je, umjesto da se situacija pokuša prikriti, trebalo pustiti da se još više naglasi. Pokušalo se s ljudima bivše partije i, što milom što silom, držalo ih se sada, ali nije se smjelo ostaviti širokim masama dojam kako se želi ponovo pasti u kolotečinu parlamentarizma, i postalo je nužno pridobiti desnicu Doma koja je počela da se obeshrabruje.

Nijedan korak nije učinjen da bi se zadržalo dvojicu ministara kad su povlačenja tog članka što se odnosi na poziv narodu postavili kao *conditio sine qua non* zadržavanja svojih portfelja. Ono bitno u cijeloj stvari pojavilo se onakvim kakvim u zbilji i jest: liberalni Ustav pod vlašću jednog protektora.

MONTESQUIEU — Kažite diktatora.

MACHIAVELLI — Ako baš hoćete.

MONTESQUIEU — Ali tada su sve oči bile širom otvorene, parlamentarci su morali urlati da se radi o skandalu, republikanci o izdaji; i nemoguće je da istom nije došlo do velikog komešanja.

MACHIAVELLI — Ah, stvari se ne odvijaju na taj način, naročito ne u Francuskoj. Urla se samo zbog sitnica, nikada zbog krupnih stvari. Ja poznajem Francuze, jer sam se s njima družio kad sam predstavljao prejasnu Firentinsku Republiku u Parizu.

Mojega su ministra sa zelenim naočalama počeli karikirati i zadirkivati kao izdajnika i otpadnika, i to je sve. Ipak, u osnovi, postojala je opasnost, i to mi nije moglo promaknuti, kao što nije promaklo ni oku mog bivšeg ministra. On je došao na prekrasnu zamisao, gospodine barune, da; on je taj kome je pala na pamet, čak prije nego meni. Svojim jakim nazalnim glasom i odlučnom bretanjskom kretnjom povikao je:

"Osporava se pravo obraćanja narodu, obratimo se stoga narodu da to pravo potvrdi, predložimo održavanje plebiscita da bi se na živim i dubokim izvorima općeg prava glasa pomladilo Carstvo i da bi se metnula brnjica parlamentarizmu, advokatima, republikancima, narodu, svima onima koji brbljaju, čitaju, pišu i urlaju. Potvrdimo novi Ustav putem plebiscita, i zahvaljujući većini glasova koja je unaprijed osigurana glasovima sa sela, kip Carstva će se uzdignuti kao u apoteozi, držeći dva Doma pod svojim postoljem i smješkajući se

francuskoj naciji koja govori *da."*

MONTESQUIEU — Priznajem, Machiavelli, ako ta igra uspije, onda je doista dobro smišljena.

MACHIAVELLI — Vidite da ste i vi pridobiveni i da ćete uskoro glasati s *da.*

MONTESQUIEU — Machiavelli, da niste toliko natmuren tiranin, bili biste divan veseljak.

MACHIAVELLI — Da nisam tiranin, bio bih nitko i ništa.

MONTESQUIEU — Ta vam je na mjestu.

MACHIAVELLI — Vidite li sada kako je parlamentarni režim skončao od jedne do druge zore? Sama najava plebiscita osušila je Zakonodavno tijelo kao što suhi i orkanski vjetrovi što pušu s pučine Egejskoga mora osuše čak i čemprese. Dva ili tri zastupnika su zalajala samo da bi spasila čast zastave. Svi su otpušteni.

MONTESQUIEU — Kako otpušteni?

MACHIAVELLI — Vaše mi čuđenje bolje od bilo čega drugog pokazuje koliko je velika moja pobjeda. Da, moj ministar sa zelenim naočalama, koji se odlično ponio u toj situaciji, rekao im je: Idite doma dok Senat bude raspravljao o Ustavu, pozovite stanovništvo na glasanje da dobijete pristanak svojih birača i dođite kasnije.

MONTESQUIEU — Sa svojim Senatom i svojim Zakonodavnim tijelom, od kojih jedan zasjeda dok drugi odlazi, podsjećate me na onu pjesmicu koju pjevaju djeca iz Bordeauxa, mičući dva prsta, jedan za drugim:

Idi Perice, Dođi Ivice. Dođi Ivice, Idi Perice.

MACHIAVELLI (*smijući se)* — Ha, ha, ha! I treba da idu, jer rezultat službene kandidature, njihov mandat i u budućnosti sam njihov život će, može biti, ovisiti o kupovini glasova.

MONTESQUIEU — Naglasak u vašim zadnjim riječima je zlokoban. Da niste možda čuli posmrtno zvono?

MACHIAVELLI — Da, posmrtno zvono slobode. Sada ću vas natjerati da glasate s DA.

PETI DIJALOG - *DA i NE*

MACHIAVELLI — Gospodine Montesquieu, želim s vama najprije na lijep način — hoćete li drage volje glasati za Carstvo ili ne?

MONTESQUIEU (*smijući se)* — Ha, ha, ha! Podsjećate me na onog liječnika iz talijanske komedije koji bolesniku, dok se sprema da ga silom natjera na uzimanje lijeka, govori: Posljednji vas put pitam, hoćete li da vam pustim krv?

MACHIAVELLI — Posljednji put vas pitam, hoćete li reći *da?*

MONTESQUIEU — No, budimo ozbiljni, dajte mi bar pokoju pojedinost u vezi s načinom na koji će se sve to odvijati.

MACHIAVELLI — E pa, ponajprije, glasa se *en bloc,* to sam već rekao, *da* ili *ne,* po izboru.

MONTESQUIEU — Kajanje ili batina?

MACHIAVELLI — Ne šalite se, gospodine Montesquieu, sve je ovo krajnje ozbiljno. Znate da vam Ustav nudi odgovornu i solidarnu vladu, Parlament koji sa senatskim kolegijem i sa mnom dijeli zakonsku inicijativu. Nudi vam nesmjenjivost sudaca, nudimo vam odobrenje carinskih taksi od strane Zakonodavne skupštine i Senata; nudimo vam javnost u radu Senata i Zakonodavne skupštine, nudimo vam...

MONTESQUIEU — Ah, Machiavelli, čudan je vaš način nuđenja svega toga, podsjećate me na šefa sale koji preporuča svoj jelovnik. Nalazim da je mršavo.

MACHIAVELLI — Vi biste možda htjeli da vam ponudim Ustav Sjedinjenih Američkih Država ili Švicarske?

MONTESO.UIEU — Zadovoljan bih bio.

MACHIAVELLI — Gospodine Montesquieu, da niste možda uobrazili da ćete me uvjeriti i u to da ste republikanac?

MONTESQUIEU — Machiavellistički izbjegavam odgovoriti, jer ja sam taj koji u ovom trenutku ispituje vaše kraljevske naslove i vi meni morate položiti račune, a ne ja vama. Upućujem vam stoga jedno pitanje: Govori li se u vašem Ustavu o monarhijskim pravima?

MACHIAVELLI — Sigurno, "od muškarca na muškarca, po principu prvorodnosti, i isključujući zauvijek žene".

MONTESQUIEU — Kao u Sjedinjenim Državama?

MACHIAVELLI — Ne samo da je carski naslov vezan uz moje izravno i zakonito potomstvo, kao i uz pobočne grane moje obitelji, već i uz moju posvojenu obitelj. U nedostatku zakonitog ili posvojenog nasljednika iz moje loze, narod imenuje cara i ustanovljuje nasljedni red u njegovoj obitelji.

MONTESQUIEU — O, dopustite da malo pretresemo ovaj potonji

prijedlog!

MACHIAVELLI — Savršeno.

MONTESQUIEU — Pretpostavimo slučaj da ostanete bez ijednog zakonita ili posvojena nasljednika?

MACHIAVELLI — Baš tako.

MONTESQUIEU — I u tom slučaju vaš Ustav propisuje da će, u nedostatku vaših potomaka, narod sam izabrati cara? Kako? Želite, dakle, da — nakon gašenja vaše loze, i kada njoj stoga to bude posve svejedno — narod i dalje bude odan istom obliku vladavine, tj. Carstvu?

MACHIAVELLI — Da, takva mi je želja.

MONTESQUIEU — A zašto, mili Bože!?

MACHIAVELLI — Iz ljubavi koju gajim prema samom principu.

MONTESQUIEU — Ostajem bez odgovora; to se ne da pobijati.

MACHIAVELLI — Ne radi se uopće o tome da se ovdje kritički osvrćemo na pojedinosti. Kao što sam to prekjučer rekao u proglasu francuskom narodu: "Ustav iz 1852., premda manje liberalan, osigurao je Francuskoj osamnaest godina mira i blagostanja." Tražim od vas, Montesquieu, kao i od drugih Francuza, da mi pružite novi dokaz povjerenja. "Dajući pozitivan glas, vi uklanjate prijetnje Revolucije, postavljate na čvrstu osnovu poredak i slobodu, i u budućnosti olakšavate prijenos krune s mene na mog sina."

MONTESQUIEU — Ostaje li to i dalje vaš proglas?

MACHIAVELLI — Nesumnjivo, i ja poštom šaljem Francuzima po jedan primjerak. I vi biste primili jedan, da kojim slučajem niste na ovim mračnim obalama.

MONTESQUIEU — Koji ste vi čudnovati kandidat, novi Belizar općih izbora što s kacigom u ruci skuplja glasove.

MACHIAVELLI (*recitirajući*) — "Prije osamnaest godina bili ste jednodušni u želji da mi ponudite veće ovlasti; budite i danas tako brojni u podršci preobražaju carskoga uređenja."

MONTESQUIEU — Ako je to nastavak vašeg proglasa, on se onda ne odnosi na mene; jer imam samo jedan glas koji će uistinu malo što značiti među milijunima *da* koje očekujete.

MACHIAVELLI — Ah, Montesquieu, dobro znate što bi mi za potomstvo značio vaš glas; tražim ga kao milost. Vladar pokorno moli svoga podanika.

MONTESQUIEU — Sire, udostojite se barem da mi kažete koje će pitanje biti stavljeno na plebiscit!

MACHIAVELLI — "Narod odobrava liberalne reforme koje je car izvršio u Ustavu još od 1860. uz pomoć velikih državnih tijela i ratificirao *senatus consultumom* od 20. travnja 1870."

MONTESQUIEU—To je veoma mudro, ne stavljate pred narodnu volju sam princip Carstva, nego pak samo izvršene reforme. Tako, kad bi netko rekao *ne,* izgledalo bi da je neprijatelj slobode.

MACHIAVELLI — Ne vjerujem da bi jedini krivac tome bilo ovo plebiscitno lukavstvo.

MONTESQUIEU — A što u tom trenutku kažu vaši ministri?

MACHIAVELLI — Kažu biračima: "Car je 1852. tražio od vas snage da osigurate red, sada od vas traži snage da osigurate slobodu."

MONTESQUIEU — Ah, ta aluzija na pravo obraćanja narodu je oštroumna!

MACHIAVELLI — Zar ne?

MONTESO.UIEU — A što osobno kaže sam vaš prvi ministar?

MACHIAVELLI — Moći ćete o tome suditi po početku pisma koje slijedi, a koje je upravo uputio svojim biračima. Po stilu reklo bi se da je učenik jedne gospođe - pisca koja piše veoma lijepe pastorale[46].

"Kaže se da je u polju, s vremena na vrijeme, dobro posjeći suho granje kako bi se još bolje razvile mladice. Car također siječe suho granje Ustava, kako bi Ustav zadobio novu snagu i pomlađenost."

Je li ovaj izraz *pomlađenost* dobro pogođen, gospodine Montesquieu, i jeste li primijetili ono: *Kaže se da je u polju...?*

MONTESQUIEU —Taj ministar sa svim tim svojim suhim granjem pravi je *enfant terrible.* No, kad se grane drveta počmu sušiti, to se više ne da zaustaviti.

MACHIAVELLI — Jest, tako je.

MONTESQUIEU — Govorite s puno samopouzdanja, to je bitno. Sad jedno drugo pitanje, pitanje koje odaje moju preveliku znatiželju. Ako se odgovori s DA, onda je to samo po sebi jasno, ali ako se odgovori s NE, u većini, razumije se, što će se tada dogoditi?

MACHIAVELLI — Ali to je nemoguće!

MONTESQUIEU — Ma znam dobro, ali vas pitam onako, iz puke radoznalosti.

MACHIAVELLI — Ah te radoznalosti, ne dopuštam ih; trebat će zatvoriti oči i odvratiti pogled...

MONTESQUIEU — Užas! Zar se priprema nova kartečna paljba?

MACHIAVELLI — Ma ne! Bože pomozi, što ste vi, gospodine Montesquieu, tankoćutni! Htio sam samo reći da ne treba na to pitanje gledati s te strane, da je to beskorisno, opasno i nepromišljeno!...

MONTESQUIEU — Jao! Kao i onomad, sutradan po vašem državnom prevratu; uvijek sumorne zagonetke — i noću nejasne i mračne siluete, povorke nosila što prolaze... Jedno *da* ubačeno u glasačku kutiju ili ništa, ništavilo, nepoznato, strava!

MACHIAVELLI — Ne, nipošto, ni u kom slučaju.

MONTESOJJIEU — Na kraju, i u tome ustrajavam, hoćete li jednim plebiscitom pozvati na drugi, tj. jednim obraćanjem narodu pozvati na drugo?

MACHIAVELLI — Eto vidite, Montesquieu, kako se varate i kako pogrešno procjenjujete moje namjere.

Unatoč lukavoj formulaciji plebiscitnog pitanja, u biti, tu se postavlja pitanje ili Republika ili Carstvo. Opozicijske novine to i kažu, na narodnim zborovima, na kojima me svakodnevno obasipaju pokudama i uvredama, ali koje će uskoro prestati, to se isto tvrdi. No, ovaj put ja želim vladati samo na temelju slobodno raspravljenog i izglasanog plebiscita. Ja starim, sami ste to rekli, Montesquieu. Želim pred smrt dobiti blagoslov naroda, ništa me više ne drži dolje na Zemlji osim interesa dobra. Francuski narod je toliko učinio za moju obitelj, obasuo nas tolikim dobročinstvima, moga strica i mene, toliko smo obilato crpili njegova zlata i njegove krvi, da pokadšto ćutim kako suze kližući nagrizaju moje sparušene obraze!...

MONTESQUIEU — Machiavelli, evo opet vaših preobražaja koji me toliko plaše, vi niste iskreni, a ipak bi trebalo da vas je grižnja savjesti već izjela pri pomisli na zlo koje ste nanijeli mojoj plemenitoj domovini, toj velikoj naciji kojoj ste krv ispili, koju ste svu sparušili, čak i njenu umjetnost!

MACHIAVELLI — Ah da, rekli ste mi, sjećam se toga, da ne nalazite lijepom moju arhitekturu i da biste, iz poštovanja prema božanskoj antici, rado pijukom razbili najljepše spomenike moje vladavine. Što hoćete? Mi nemamo umjetničkog dara kao vaši Bourboni, mi smo otočani, mi zato znamo mrziti.

Francuska nam pripada po pravu jačih priroda nad slabima, mi smo je osvojili i ništa ne može oteti iz naših ruku taj sjajni plijen. Mi smo se krvno srodili s Francuskom i sada smo mi dio njezina života. Umrijet ćemo zajedno, ona će umrijeti s nama; jer uvijek će biti nekoga od naše loze koji će se nje dočepati...

MONTESQUIEU — Vaše mi riječi odzvanjaju kao košmar.

MACHIAVELLI (*smijući se)* — Ha, ha, ha!

MONTESQUIEU — Žalim što vaša veselost nema onu iskrenost i jednostavnost koju je maločas imala.

MACHIAVELLI — Ja iskren! Pa ja sam kao Ljudevit XI., koji je sklapao ugovore po volji svojih neprijatelja i popuštao njihovim zahtjevima samo da bi ih razjedinio, ali istom kad bi razbio njihov savez povratio bi sve što je ustupio i nije se pridržavao ničega obećanog.

MONTESQUIEU — U ovom ste trenutku barem iskreni da priznate kako niste iskreni — i sad hoćete da na osnovu takvih zapažanja glasam s *da.*

MACHIAVELLI — Malo strpljenja.

ŠESTI DIJALOG - *Kako će glasati Montesquieu*

MONTESQUIEU — DA ili NE; alternativa je škakljiva, zar se ne bih mogao suzdržati?

MACHIAVELLI — Da, ali onda će vas smatrati za terorističkog demagoga ili ultramontanskog legitimista, kao što je sir Orbe de Tiron[47] čiju ste zabludjelu dušu sreli ovih dana na obalama Stiksa.

MONTESQUIEU — K vragu! Ja nisam ultramontanac.

MACHIAVELLI — Zna se; vaši epigrami protiv isusovaca i masne priče iz *Perzijskih pisama o* tome ponajbolje svjedoče. Bili ste epikurejac, gospodine markiže, i unatoč vašoj poodmakloj dobi, koja je sustigla Katonovu starost, nevoljko se odričete ljubavnih zgoda.

MONTESQUIEU — Machiavelli, pozivam se u svoju zaštitu na zakone koji brane ulaženje u privatni život.

MACHIAVELLI — Ispričavam se, istinu govorite, glasajmo stoga smjesta: imate pred sobom bijeli listić — čist i jednostavan — na kojem se mogu još i napisati svakovrsne uvrede, zatražiti moja smrt,

utamničenje, progonstvo, što god hoćete! Imate i taj crveni listić — list boje krvi što je prolivena na bojištima i koja ostaje obilježjem giljotine, pustošenja imanja, zajednice, dobara i žena, što vam je volja?

MONTESQUIEU — Ponovo ste počeli sa zastrašivanjem.

MACHIAVELLI — Zato jer treba požuriti. Znate da su duše koje se sreću na ovim mračnim obalama neprestano nošene moćnim vrtlozima.

MONTESQUIEU — A ako glasam s NE?

MACHIAVELLI — Smatrat će vas republikancem — danas montanjarom, sutra umjerenim, a preksutra izdajnikom i za osam dana bit ćete smaknuti na Trgu Revolucije gdje je skončao i vaš kralj. Čujte, trenutak je svečan. Znate li što se događa dok narodu dajem tako sjajan dokaz povjerenja — pozivajući ga da se po drugi put izjasni o opstanku moje dinastije — jer, u osnovi, takvo se pitanje i postavlja: pa reći ću vam, upravo u ovom odlučujućem i uzvišenom času izbila je strašna zavjera, pokušaj nasrtaja na moj život!...

MONTESQUIEU — Razumijem vas, zavjera koju vam je izričito poslala sama Providnost što bdije u uredima vaše policije.

MACHIAVELLI — Ne vjerujete. Sve je gola istina. Policija vjerojatno ima pod sobom nekoliko izgubljenih pojedinaca koje je lako pretvoriti u urotnike, dovodeći ih na trag ljudi usijanih glava da im posluže za njihove naume, ali i da prikupe dokaze pred sudom. No, u ovom je slučaju sve istinito, kunem vam se. Većina okrivljenika je već uhapšena i u rukama imam neoborive dokaze o njihovim groznim planovima.

MONTESQUIEU — Budući da su sve niti zavjere u vašim rukama i da su svi odgovorni uhapšeni, vi ste sada mirni. Kladim se da cijelu tu stvar nećete rastrubiti, iz straha da se ne bi izvršio moralni pritisak na građane u plebiscitnom vremenu i da ćete, puni pouzdanja u pravdu, tu stvar predati u ruke suda tek po završetku glasanja.

MACHIAVELLI — Vi se šalite, čini mi se: ali to je moje pravo i moja dužnost da pučanstvu objasnim sve u samom trenutku odvijanja plebiscita, da demaskiram protivnike poretka upravo dok se spremaju da preko glasačkih listića zapodjenu bitku sa mnom.

Moj je prvi ministar dobio naređenje da moralnu krivicu za taj gnusni atentat javno svali na sve republikance. Na svim javnim zidovima u mom kraljevstvu izlijepljeni su u ovom času službeni

cirkulari u kojima se s gnušanjem navode sve pojedinosti o zavjeri i po hitnom postupku sazivaju se prijeki sudovi radi suđenja okrivljenima. Ako bi se prešlo preko toga, ili se ubacilo negativan glas u glasačku kutiju, to bi onda, zar ne, značilo proglasiti se u neku ruku pobornikom ubistva i nasilja? Na sreću, već su poduzete najefikasnije mjere. Po selima se, na javnim skupovima, drže zapaljivi govori. Jedan plebiscitni centralni odbor, čiji se osnutak duguje slobodnoj inicijativi građana, služi da pokriva akciju vlade koja koristi tajne fondove za distribuciju, u milijunskoj nakladi, brošura, ministarskih novina i listića *da.*

Protjerao sam strance, narodna su udruženja prestala sa svojim saturnalijama, Senat je zatvoren, Sabor na odmoru; to je vrijeme sabranosti, gospodine Montesquieu, i to samo na dva dana prije svečanog časa kad će općim pravom glasa, po drugi put za moje vladavine, biti spašeno društvo. Dajte mi svoj glasački listić. To je osigurnina koju dugujete Carstvu.

MONTESQUIEU (*smijući se)* — Ha, ha! Dopustite mi da se od sveg srca nasmijem toj čudnoj priči.

MACHIAVELLI — Ima smijeha i smijeha: glas vam je već zastao u grlu. Pazite, gospodine Montesquieu, vi niste privrženik Republike, i vi se to nećete usuditi reći; vi, čovjek Parlamenta, ali i dvorjanin isto tako, vi uopće ne odvajate slobodu od civilizacije koja pak u Francuskoj ne može cvjetati bez sjaja prijestolja i da ste živi — vi biste danas stali u red onih koji najvatrenije brane Carstvo.

MONTESQUIEU — Gdje ste to vidjeli, Machiavelli, da sam se ikada stavio u ulogu pobornika kraljevstva? Zar kao podanik jedne stoljetne monarhije nisam bio među prvima koji su zbacili jaram njenih predrasuda? Zar u svoje vrijeme nisam bio — zajedno s Voltaireom, D'Alembertom i Rousseauom — izraz najnaprednijih ideja epohe?

MACHIAVELLI — Pa što! Tvrdim vam da Voltaire, DAlembert i Rousseau neće ubaciti u glasačke kutije drugi listić osim onog koji od vas tražim. Dopustite da vam navedem riječi Engleza Lockea, čovjeka koga ste poznavali: "Priroda stvari je važnija od ustanova, i zakoni pokatkad moraju ustupiti pred vladarom, tj. pred temeljnim zakonom koji hoće da društvo, prije svega drugog, bude očuvano."

MONTESQUIEU — Uvijek taj isti državni razlog!

MACHIAVELLI — Državni je razlog i društveni razlog. Vi niste ni u

Engleskoj ni u Americi, vi ste u zemlji koja je kroz stoljeća oblikovana monarhijskim običajima i koja je uvijek slušala samo gospodare, čak i za Revolucije; jer još od Etiennea Marcela pa do Robespierrea ne znam u vašoj povijesti za jedan jedini dan nasušne slobode koju bi podržavala samo moć javnoga mnijenja. Zaveo sam red silom, jer je to bila apsolutna nužnost, ali sve u svemu ja se držim puta što vodi u slobodu.

Idem obazrivo, jer ako sve pružim odjednom, proći ću kao Ljudevit XVI., i sutradan ćete imati Revoluciju na vratu. Jesu li nesretnom Capetu uzeti kao olakotne okolnosti svi oni ustupci koji su bili iznuđeni? Grozna je bila osveta kad su ga poslali na stratište zbog njegove slabosti. Ah, odavno znam da u politici dobro nema utjecaja na ljude, jer razuzdanost strasti ne dopušta nikada da se bude pravedan, dok ih zlo, strašno je to i reći, prožima nekim čudnovatim i prostačkim uvažavanjem ruke koja ih tuče.

MONTESQUIEU — To je uvijek samo vaš interes što tako govori, nikada interes čovječanstva, nikada interes zemlje.

MACHIAVELLI — Gdje ste to zamijetili? Dopustite mi da vam održim govor lijevog centra, jer to je svakako ona strana u čije ćete se redove svrstati. Vaši su republikanci lud svijet, jer suprotno zdravom razumu, koji je tako usađen u staroj Engleskoj, oni žele odbaciti tu zalihu ideja, pravila i navika koja čini, u neku ruku, nacionalno bogatstvo, i kad vidim vaše demokrate kako namjerno odbacuju to nacionalno blago, uspoređujem ih, slijedeći u tome Burkea, s trgovcem koji hoće otvoriti radnju bez kredita i bez kapitala.

MONTESQUIEU — Počnite, dakle, i bez krzmanja, rušiti čudovišnu administrativnu, ekonomsku i financijsku osnovu na kojoj je izgrađeno vaše carstvo; ali zadržavanjem prava vršenja državnih prevrata, vi istodobno zadržavate i tu strašnu napravu kojom usisavate sve zlato i svu krv Francuske.

MACHIAVELLI — Ah, Montesquieu, ne pravite se braniteljem ludih pretjeranosti koje ne žele uzeti u obzir ni nužnosti što ih nameću prilike ni pomamu ljudskih strasti. Pri obnovama ustanova koje uvodi vrijeme, sve zlo dolazi od slijepog i uobraženog otpora, s jedne, i bezumne prenaglosti, s druge strane, prenaglosti koja svoj izvor nalazi u apsurdnom sistemu neodređene usavršenosti. Zahvaljujući pravu obraćanja narodu, nalazim se utaboren između dvije bujice; uklonite li

to oružje iz mojih ruku, i mene će bujica odnijeti, sad na jednu, sad na drugu stranu.

MONTESQUIEU — Uklanjam ga u ime dostojanstva, u ime prava, u ime sigurnosti moje zemlje. Uklanjam ga jer znam kako ga koristite i kako ćete ga i dalje koristiti; jer niste kao Agesilaj, ni kao Likurg, spremni umrijeti za svoju domovinu — nakon što su se prihvatili diktature u ime općeg dobra — već ste osvajač koji je prigrabio vrhovnu vlast i zadržava je samo radi zadovoljenja svojih ambicija, svojih strasti i interesa svoje vladarske kuće.

MACHIAVELLI — Vjerujete da ću, ako se odreknem tog jamstva, razoružati svoje neprijatelje!? Oni će se samo još više razbjesniti na mene, i ja ću, napadnut od protivnika, biti napušten i od svojih pristaša, kao što gavrani ostavljaju strvinu kad ne nalaze više ništa za glodanje.

MONTESQUIEU — Pa što onda?

MACHIAVELLI — Pa ništa, čut ćete sad govor politike i čistoga razuma. Zar ne vidite, kao što ste mi nedavno to rekli, da je u stvari posve iluzorno to moje pravo obraćanja narodu, da se ne želim i ne mogu njime poslužiti? Zar ovoga časa u Francuskoj ne postoji najpotpunija sloboda riječi i štampe, unatoč apsolutnoj vlasti koju imam?

Hoću da znate što se govori na javnim zborovima, gdje se prijeti da će me staviti pred streljački vod, da će me prognati, odsjeći mi glavu, ili, nedavno, kad je jedan bjesomučnik predložio narodno suđenje u vidu plebiscita, a kojim bih bio doživotno osuđen na prisilni rad. Eh, ja dopuštam takve izjave zbog kojih bi vaši stari kraljevi krivce spaljivali žive, pribijali ih na kotač ili ih raščetvorili. Apsolutna vlast drijema u mom Ustavu, kao što je drijemala i u bivšoj monarhiji koja nije zabranjivala pisanje ni Voltaireu, ni Rousseauu, čak ni vama, Montesquieu.

MONTESQUIEU — To znači da u vašem sistemu sloboda može postojati samo u sjeni vješala?

MACHIAVELLI — Vješala, neka bude! Ako spašavaju vaš dom, neka vam ih; vama ljudima od novca i uniforme, vlasnicima i buržujima koji danas viču protiv moje vlasti, a koji će je sutra prizivati, ako je budu srušili; vama koji nakon revolucije ne znate ništa drugo nego stenjati i pred narodnom voljom se povijati kao trstika. Ako ne glasate

s *da,* sutra će biti Republika; želite li to, tad mi to već jednom recite.

MONTESQUIEU — Želim Republiku, Machiavelli.

MACHIAVELLI — To ćemo još vidjeti.

SEDMI I UJEDNO POSLJEDNJI DIJALOG - *Ne*

MONTESQUIEU — Želim Republiku jer ste zauvijek ubili monarhiju; to je jedina usluga koju vam duguje moja nesretna domovina u ovom trenutku dok se izbavlja iz vaših ruku.

MACHIAVELLI — Republiku, kažete, ali s kojim republikancima i s kojim narodom?

Poznajete li ih, te ljude što se nazivaju nepomirljivima i koji su takvi samo sa svojim suparnicima?

Vi odbijate ono što nazivate mojom diktaturom, nadate li se možda narodnoj diktaturi ili, još prije, diktaturi šačice sektaša kojima će se narod povinovati sve dok ih ne slomi i prepusti se još nasilnijim gospodarima koje će ponovo srušiti da bi ih zamijenio novima, uvijek se prepuštajući čudima svojih pomamnih i prevrtljivih strasti.

Znate li da najvatrenija republikanska stranka, ona jedina pred kojom je budućnost, nema druge zastave osim one iz '93.? Vjerujete li iskreno, gospodine Montesquieu, da će moj politički sistem završiti sa mnom? Republikanci će doći pod moje skute. Čujete li što potiho kazuju: zadržat će moju centralizaciju da bi nametnuli Republiku, da bi svladali otpor, i bit će primorani tako postupiti, čak i kad to ne bi htjeli.

U ime drugih principa ili drugim riječima, ali činit će isto što sam i ja radio.

Zar se 1793. nije trovalo u ime slobode, plijenilo u ime čovječanstva i pravde? Zar najčistiji i najpopularniji jakobinci nisu mislili da je Francuska prenapučena i govorili, onim svojim prepoznatljivim žargonom, da treba ukloniti polovicu Francuske?

Da su barem bili iskreni, ali zar većinu tih terorista nismo vidjeli kako kleče pred mojim stricem, i kako su poslije *18. Brumairea*[48] postali grofovi, vojvode i komornici, kako su odlikovnjima i lentama pokrili grudi koje su nosile boje Republike?

Kad bi oni koji me danas napadaju imali samo iskrenost i smjelost drevnih Rimljana s kraja Republike; ali pogledajte njihova agitiranja,

poslušajte njihove govore, vi koji neprestano govorite o machiavellizmu i koji vjerujete da me bije glas spletkaroša. To je jezuitizam i moralna iskvarenost koju ti ljudi utjelovljuju; promatrajući koji vjetar puše, pokoravajući se svemu i stavljajući sve moguće maske, oni podrivaju moju vlast s istom dvoličnošću i istim lukavstvima koje sad pripisuju meni.

MONTESQUIEU — Što vas to čudi? Zar niste sami jednom rekli vojvodi od Ferrare da je *Vladar* ambiciozne poučio tiraniji, ali daje, zauzvrat, i narod podučio načinima kako da se oslobodi tiranije?

MACHIAVELLI — Tako je. Ali u ovoj igri ja sam njihov gospodar. Machiavellizmom na machiavellizam, ja sam ipak Machiavelli.

Francuska ne želi da je prožderu zvekani usijane glave koji u glavama nemaju druge ideje osim Republike ljudskoga roda, i koji će zahtijevati veliku protusilu, što će reći apsolutnu vlast, da bi ostvarili svoje utopije. Znate li što želi i kamo ide ta svjetina koja čeka svoje decemvire? Radi se upravo o napretku i slobodi.

Kad su unesrećene mase u pitanju, radi se o tome da se nakon pobjede baci Brenov mač na vagu; radi se, za njih, da vam otmu nasljedstvo vaših predaka, da vas istjeraju s vašeg ognjišta, ne da dijele s vama, nego da osvoje — i to na vrhuncu civilizacije, kao što su i rimsko društvo osvojile horde barbara koje je na površinu izbljuvao stari svijet. Smrt onima koji posjeduju! Eto krika koji odzvanja s dna njihove duše i, za Boga miloga, oni su u pravu, jer sve je to u prirodi stvari — pobuna bogatih protiv siromašnih, jakog protiv slabog, to je prirodno pravo čovjeka kao i životinje. Samo sila može savladati okrutne ljude, sve je ostalo ludost.

MONTESQUIEU — Machiavelli!

MACHIAVELLI — Što mi je stalo do platonskog sentimentalizma, meni koji u ljudskoj duši vidim, kao na dnu razjapljenog ponora, gdje trunu gmazovi? Zar ne shvaćate da, sve u svemu, više i od vas suosjećam s patnjama čovječanstva, mučenjima proletera, i znajte: onoga dana kad se vaša feudalna buržoazija bude htjela naoružati protiv mene, ja ću je kao hranu baciti tim masama koje će od nje napraviti poslasticu. Otvorit ću taj ponor bez dna što se zove *socijalizmom* i svi ćete biti progutani.

MONTESQUIEU — Je li dosta?

MACHIAVELLI — Ništa nisam uljepšavao i sad je na vama da

odlučite. Moj Ustav, tek izašao iz remontnog zavoda, u stanju je i more zadržati. Osujetio sam sve proračune koji su se kladili na moj neminovni kraj. Pomirivši narodni suverenitet s principom apsolutne monarhije, u parlamentarnim oblicima koji su i primjereni modernom vremenu, imao sam ispuniti providencijalnu misiju, koja se sastoji u odlaganju, možda i u sprječavanju, užasne kataklizme koja prijeti društvu. Fatalist kao i Vilim Oranjski, ja znam da mi nikakva opasnost ne prijeti sve dok ne ispunim svoj cilj; to je razlog zašto sam, kao i on, prkosio kako prognozama liječnika tako i bodežima ubojica. Glasačka se mjesta otvaraju upravo u ovom trenutku. Je li vaš listić spreman?

MONTESQUIEU — Da, Machiavelli, i on vas osuđuje u ime svega što ste rekli pravdajući očuvanje svoje vlasti. Što će meni vaše teorije o ljudskoj niskosti? Vi klevećete ljude samo zato da biste sebi dali pravo da ih tlačite, zaboravljajući pritom da kad bi oni bili toliko izopačeni koliko kažete, njihov bi prvi interes bio da vas unište kao najljućeg od svojih neprijatelja.

Ne raspravljam o vašem principu, jer vi ne ovisite ni o jednom moralnom zakonu. Čitav vaš sistem svodi se na sljedeće: Čuvajte me, jer ja sam nužno zlo, podržite me, branite me, jer prijeti vam još gore; e pa više je nego očito da čak ni s tog užasnog stajališta na koje ste se postavili ne opravdavate svoju ulogu.

Ne predstavljate poredak, jer ste uništili moralne osnove na kojima počiva. Niste ni snaga konzervacije, budući da prijetite puštanjem jedne društvene klase na drugu; vi niste ni sigurnost, budući da ste sebi pridržali pravo da posredstvom obraćanja narodu sve dovedete u pitanje i to temeljem diskrecione moći koju imate nad zakonima. Govorite o revolucionarnim utopijama kao da vi niste jedna od najčudovišnijih utopija, vi koji ste sanjali da narodni suverenitet povežete s apsolutnom i nasljednom monarhijom, vi koji ste usred devetnaestog stoljeća sanjali o ustanovama iz kasnoga Rimskog Carstva i o njegovim dvorskim dostojanstvima, o njegovoj hijerarhiji službenika i o njegovu pokornom narodu koji kukavno ubacuje svoj glas, sredstvo vlastitog tlačenja. Zar niste utopija oličena u svemu što ste poduzeli — u ratovima, u financijama, industriji, upravi, svuda gdje su vaše zamisli ostavile za sobom ništavilo i bespuća?

Što vi, Machiavelli, predstavljate usred tog društva koje odbacujete i čijim jezikom ni ne govorite? Tko bi imao interesa podržati vas?

Da li narod koji desetkujete s pomoću novačenja i čije ste kosti posijali u svim dijelovima svijeta radi besmislenih ratova; i koji tlačite porezom što pogađa sve oblike njegove borbe za goli opstanak, o kom ste sanjali da ga pretvorite u nepomičnu masu bez domovine, nalik onim sluganskim populacijama što su pod faraonima gradili egipatske piramide?

Da li seljaci čija ste ognjišta opustošili i koje gušite rukama svojih nižih službenika, dok vaše gospodarsko zakonodavstvo uništava poljoprivrednu proizvodnju i obara vrijednost proizvoda?

Da li nacionalna privreda koju ste ruinirali kobnim međunarodnim ugovorima što su prihvaćeni i zadržani na snazi unatoč protivljenju cijele zemlje?

Da li trgovina koja je na izdisaju uslijed posljedica promjenjivosti vaše politike prema poslovanju?

Da li vojska koja vam služi za vaše paradne bitke i čiji ste zastavu ponizili svaki put kad je dostojanstvo Francuske zahtijevalo energičnije korake; jer — jaki samo prema vlastitom narodu — vi ste bili igračka u rukama svih državnika svoga vremena?

Da li mladež čije ste brojne naraštaje ukopali pod zemlju i koja protiv vaše dinastije polaže Hanibalovu zakletvu?

Kad govorite da su narodne mase spremne navaliti na one koji posjeduju, to je bezrazložna uvreda koju bacate u lice naroda koji nikada nije dizao revoluciju osim u ime principa čovječnosti i pravde.

Ah, razvrgnuvši po drugi put u razmaku od pedeset godina veliku nagodbu među svim strankama oko uspostave Republike u Francuskoj, vi ste, nema sumnje, mojoj domovini pripremili crne dane; ali, ne nadajte se da ćete baukom Revolucije kojim neprestano vitlate naočigled cijele zemlje, odložiti dolazak Republike.

Sve prije nego vi, Machiavelli, čak i Revolucija, jer nijedno stanje ne može biti gore od ovoga što ste ga stvorili i — kad se sve uzme u obzir — bolje je danas podnositi Revoluciju ako je ona neizbježna, negoli je morati podnositi sutra, uvećanu još za sva ona zla koja ćete ubuduće počiniti.

Ali Francuska će nakon vaše vladavine biti izliječena od svih despotizama i Republika će nadvladati anarhiju, jer ona dolazi kao opći spas.

I sada kad sam vas prozreo, Machiavelli, samo se vama obraćam.

Okanite se te utvare čiju ste masku uzeli na sebe da biste me obavijestili o sadašnjem stanju političkih prilika u Francuskoj.

Iznova se pojavite kao veliki građanin Firentinske Republike, vi — koji ste voljeli i služili domovinu — skinite sa sebe tu nakaradnu masku despotizma kojom ste na trenutak prekrili blistavu odjeću svoga duha. Machiavelli, slažete li se sa mnom da zajedno objavimo besmrtne principe čovječnosti, jer *Vladar* je bio tek kapric vašega duha. Na poziv bezobraznog gospodara — odgovorite kao i ja s NE.

MACHIAVELLI — Izdajete me, Montesquieu.

MONTESQUIEU — Vidite u tom vrtlogu sjene koje prolaze stežući mi ruku — one mi tako daju znak da je moja domovina pred oslobođenjem i da će se Francuska Republika uspraviti.

MAURICE JOLY ILI ŽRTVA APOKRIFNOG EVANĐELJA

Dva protagonista ovih *Dijaloga* — Machiavelli i Montesquieu — dva velika predstavnika suprotstavljenih političkih svjetonazora — despotizma i liberalizma — razmatraju praktične implikacije primjene svoga nauka u modernoj epohi. Za Montesquieua, rodonačelnika političkog liberalizma, teoretika trodjelne podjele vlasti — tog zakonodavca naroda — kako je ostao zapamćen u povijesti političkih ideja Evrope — despotizam je u modernim vremenima ne samo nemoralan, jer je to uvijek i bio, nego i neostvariv. Politička svijest građana, industrijski polet i kompleksnost modernih političkih institucija, čine svaku tiraniju ne samo zastarjelom nego i *neefikasnom.* Machiavelli, kojega potomstvo pamti po *Vladaru,* ne i po njegovu cjelokupnom praktičnom i teorijskom djelu, brani suprotno stajalište: despotizam je spojiv s modernim vremenima. Narod je nesposoban upravljati sam sobom, potrebna mu je stoga čvrsta ruka koja će ga voditi. Prepušten sam sebi, on je sposoban tek za slijepo nasilje i anarhiju.

Politika je nespojiva s moralom, reći će Machiavelli na samom početku *Dijaloga* i tako dati osnovni ton cijeloj raspravi. Razlozi koji Montesquieua nagone na zaključak kako je despotizam neprimjeren modernom vremenu upravo su oni isti koje Machiavelli podastire u obranu modernosti despotizma. Nikada despotizam nije imao tako moćna sredstva na raspolaganju kao danas (nalazimo se, nemojmo zaboraviti, u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća!): industrijski poredak, razvitak sredstava informiranja, urbanizam, tehnološki napredak, čak i razvitak pravnog i parlamentarnog sistema, sve to pomaže uspostavljanju despotizma. Potrebno je samo da suvremeni Vladar svome narodu pruži privide demokracije, da se u svojoj žudnji za apsolutnom vlašću poziva na narodnu volju, na narodni interes, na jednakost i druge velike stečevine političkog života Evrope.

Režimu čije kockice — kao u nekakvoj *puzzle-tiraniji* — Machiavelli slaže pred zapanjenim Montesquieuom, prva je i jedina briga *uzurpacija* i *konfiskacija* vlasti. Tehnike uzurpacije i konfiskacije, te

sredstva vladanja i opstanka razlikuju se od epohe do epohe, od zemlje do zemlje. Ograđujući se od surovih postupaka i otvorenosti orijentalnog despotizma, moderni se despotizam služi liberalističkom frazeologijom, oslanja se na narodni suverenitet, slobodu štampe, socijalizam...

To su, ukratko, glavne ideje knjige koja je, kad se pojavila u Bruxellesu 1865., bez imena autora, donijela Mauriceu Jolyju, siromašnom i nepoznatom pariškom advokatu, osudu od petnaest mjeseci zatvora. Otkrivena će biti kasnije ... u povodu najvećeg falsifikata stoljeća, knjige *Protokoli sionskih mudraca,* izrađene na temelju manipuliranja originalom. Jolyjeva bi knjiga vjerojatno bila prepuštenu zaboravu da jedan njen primjerak nije došao do ruku anonimnog tvorca *Protokola,* tog "tajnog plana" o svjetskoj dominaciji koji su tobože skovali čelnici Svjetskog izraelitskog saveza, na njihovu kongresu u Baselu 1897. godine. Po svom nastanku, *Protokoli* se mogu usporediti s tri druga slavna falsifikata — s protuisusovačkim spisom *Monita Secreta* (nastalim 1612., a koji je napisao poljski isusovac, godinu dana ranije izbačen iz Reda, J. Jawrowski), s *Testamentom Petra Velikog* (1812. — čije autorstvo istraživači pripisuju poljskom generalu M. Sokolnickom) i s *Memorandumom generala Tanake* (iz 1927., a koji je po svemu sudeći nastao u "sovjetskoj školi falsifikata"). Između ta četiri apokrifna evanđelja zavjere izdvajaju se *Protokoli* jer će poslužiti kao opravdanje pogroma u carističkoj Rusiji i uništenja milijuna Židova od strane nacista u dvanaestogodišnjem razdoblju Trećega Reicha.

Objavljeni najprije na ruskom (1905.), *Protokoli* su ubrzo bili prevedeni na mnoge svjetske jezike i rašireni u najvećem broju zemalja. Godine 1921. zahvaljujući spletu okolnosti, otkrivena je prijevara. Dopisnik *Timesa* iz Carigrada, Philip Graves, ustanovio je sličnost ruskog dokumenta, koji su objavili Nilus i Butmi, s tekstom *Dijaloga u paklu...,* između *Protokola sionskih mudraca* i pamfleta pariškog advokata protiv režima Napoleonova nećaka. Među svojim poznanicima, Graves je imao i jednog ruskog emigranta koji je od bivšeg agenta Ohrane — također emigranta u Carigradu — otkupio čitavu hrpu knjiga. Među njima i jednu manju na francuskom, bez naslovne stranice, ali kojoj je na ukoričenoj poleđini pisalo samo *Joly.* Ruski je emigrant svoje otkriće iznio Gravesu i ovaj je lako, nakon

istraživanja u *British Museumu,* našao primjerak istog izdanja. *Protokoli* — ta *Knjiga kraljeva i budala,* kako bi rekao Danilo Kiš — poslužili su se Jolyjevom kritikom bonapartističkog cezarizma (Napoleon III.) i trajno vezali ime i djelo ovoga francuskog pamfletista — u najboljem značenju tog izraza — uz mračno djelo policijskog determinizma, svjetske židovsko-masonske zavjere itd. Original, ta prodorna kritika režima Napoleona III., jedna je od najboljih političkih antiutopija — osamdeset godina prije Orwella — i lako je u njoj prepoznati anticipirajuću kritiku totalitarizama dvadesetog stoljeća: fašizma, nacionalsocijalizma i komunizma. "To dijelom možda objašnjava zašto je grubi falsifikat, *Protokoli,* proziran i nevješto sklopljen plagijat, mogao steći svjetski uspjeh i stvoriti zaraznu psihozu u brojnim i različitim zemljama" — kaže Henri Rollin u jednoj od najboljih knjiga posvećenih tim modernim političkim strahovladama i njihovoj propagandi, u *Apokalipsi našega doba,* koja će se pojaviti na samom početku Drugog svjetskoga rata, 23. rujna 1939. i biti zaplijenjena i uništena od strane nacista po njihovu ulasku u Francusku.

Rollin drži Jolyjevo djelo "sigurno najboljim priručnikom koji je ikada napisan za osobnu upotrebu modernih diktatora ili onih koji sanjaju da to postanu"! Ni Lenjin, ni Staljin, ni Mussolini, ni Hitler nisu, piše Rollin, čitali Jolyjevo djelo, ali metode koje stoje na raspolaganju diktaturama u našem vremenu nisu neiscrpne i nisu se bitno promijenile, a sva četvorica su postupali kao da su doslovce slijedili pouke "paklenog" Machiavellija (Napoleona III.) iz Jolyjeva djela.

Boris Souvarine (Kijev, 1895. — Pariz, 1984.), i sam žrtva "dirljive suradnje nacističke i sovjetske tajne policije (Gestapoa i Gepena) u Francuskoj 1940.-41.", iznosi gotovo istu ocjenu, ali četiri godine ranije. U djelu *Staljin — kratki pregled boljševizma (Plon*, Paris, 1935.) Souvarine među prvima, ako ne i prvi, spominje Jolyjevu knjigu u kontekstu tumačenja ovostoljetnih totalitarizama i Staljinova *nagonskog ponašanja:*

"Staljin, nesumnjivo, nije čitao Machiavellija, još manje *Dijalog u paklu između Machiavellija i Montesquieua,* anonimnu knjigu jednog republikanskog prognanika pod Drugim carstvom, Mauricea Jolyja, objavljenu u progonstvu. Ali, on je nagonski slijedio liniju ponašanja što je povučena u tom ironičnom priručniku podlosti i dvoličnosti,

uputstva koja se rezimiraju u ovih nekoliko gotovo doslovnih redaka: odvojiti moral i politiku, svakom pravu supstituirati silu i lukavstvo, paralizirati individualni duh, obmanjivati narod prividima, dopustiti slobodu jedino pod prisilom terora, ugađati nacionalnim predrasudama, ostaviti zemlju u neznanju o onom što se zbiva u svijetu, i prijestolnicu o događajima u unutrašnjosti, pretvoriti instrumente mišljenja u instrumente vlasti, bez ikakve grižnje savjesti vršiti egzekucije bez suđenja i administrativna progonstva, zahtijevati stalnu apologiju za svoja djela, sam poučavati povijest svoje vladavine, imati policiju koja služi kao tjeme svoda režima, okružiti se vjernicima putem šarenih laža, razviti kult uzurpatora u neku vrstu religije, postati neophodan stvarajući prazninu oko sebe, umekšati javnost do te mjere da padne u apatiju, svuda obilježiti svoje ime kao što kap vode buši granit, iskoristiti lakoću kojom ljudi postaju doušnici, na društvo gledati sa strane njegovih poroka, govoriti što je najmanje moguće, reći suprotno od onog što se misli, dotjerati dotle da se izmijeni i sam smisao riječi..."

Ovim ocjenama treba dodati i onu koju je iznio Norman Cohn, jedan od najistaknutijih autoriteta u pitanjima "postanka" *Protokola sionskih mudraca,* koji u knjizi *Warrantfor Genocide* (1966.) piše: "Jolyjev pamflet jest — u biti i u svakom pogledu — izvrsno i oštroumno djelo, neumoljive logike i čudesne kompozicije."

Život Mauricea Jolyja podudara se s jednim od najburnijih razdoblja u političkom i duhovnom, privrednom i društvenom razvitku Francuske — od Restauracije (1815.-30.) preko Julske revolucije i Julske monarhije (1830.-48.), Revolucije 1848., do razvitka parlamentarizma, socijalizma (pod utjecajem saint-simonizma, fourierizma i proudhonizma) i republikanizma, sve to kroz stalnu borbu dviju struja na francuskoj desnici: legitimista i orleanista. To je ujedno vrijeme kad pretežno poljoprivredna i ruralna Francuska postaje industrijskom i kolonijalnom silom. Jolyjeva zrelost odgovara razdoblju što ga na početku obilježava uvođenje općeg prava glasa (ožujak 1848.), a na koncu dolazak na vlast republikanca Julesa Ferryja (između listopada 1877. i siječnja 1879.). Nestabilna Druga Republika (1848.-51.) s izborom Louisa-Napoleona Bonapartea za predsjednika republike sa 75% glasova, 10. prosinca 1848. zatim državni udar, 2. prosinca 1851. ("To je kreten kojega ćemo mi voditi" — rekao je

povodom izbora Louisa-Napoleona za predsjednika Adolphe Thiers, predsjednik Stranke Poretka). To je vrijeme velikog uspjeha na plebiscitu koji je Napoleon III. organizirao 21. i 22. prosinca 1851., odmah po uspješnom državnom prevratu i koji će u njegovim očima, u očima tog "kretena", opravdati represiju s kojom će se oboriti na republikansku opoziciju. Slijedi Drugo Carstvo (1852.-1870.) koje iz autoritarne prve faze prelazi u parlamentarnu i liberalnu fazu, nakon čega dolazi do strašnog vojnog poraza u ratu s Pruskom (1870.-71.), osnutka Komune (18. ožujka - 28. svibnja 1871.) i do uspostavljanja Republike vojvoda (1870.-1879.).

Uz polet industrije, bankarstva i urbanizacije (*haussmannizacija* Pariza i gradnja velikih bulevara kako bi se zauvijek spriječila izgradnja barikada, tih fortifikacija buntovnoga pariškoga naroda) dolazi do duhovnog previranja, smjenjivanja faza ultramontanizma, na tragu proglašenja dogme o bezgrešnom začeću 1854., dogme o nepogrešivosti pape — na I. vatikanskom koncilu 1870. — ali i antiklerikalizma, ateizma i pozitivizma (A. Comte), te odlaska Victora Hugoa u dugotrajno izgnanstvo.

To je vrijeme dvaju velikih procesa — 1857. godine — protiv *Cvijeća zla* Charlesa Baudelairea i *Madame Bovary* Gustavea Flauberta, i pomaljanja, uz službenu eklektičku umjetnost, književne avangarde i impresionizma, istinske likovne revolucije iz *Salona odbijenih* (1863.).

To je vrijeme "imperijalnih fešta", Offenbachovih opereta, Svjetskih izložbi 1855. i 1867., vrijeme krinolina i ekipaža, hipodroma i kvadrila, kurtizana (Hortenzije Schneider i Nane), vrijeme kad "grande monde" odlazi s bala na bal, na promenade u Tuileriese, ljetne provode u Deauville, Biarritz, Vichy, jeseni provedenih u ladanjskim kućama u Compiegneu, vrijeme užitaka u ozračju razuzdanosti. Tradicionalna aristokracija pomalo, i s pravom, zazire od te bonapartističke zbrke u kojoj moral blista svojim odvažnim uzmicanjem i gdje se parveniji pokazuju u svečanim ložama. Vrijeme je to i pobjedničke buržoazije, ali i osnutka Prve internacionale te ostvarenja prava na štrajk (1864.).

Maurice Joly — pisac *Dijaloga u paklu između Machiavellija i Montesquieua* — rođen je 22. rujna 1829. u gradu Lons-le Saunier i kršten (da se zna!) u crkvi Saint-Desirea 17. prosinca iste godine. Potječe iz dobrostojeće građanske obitelji. Njegov djed je bio državni

blagajnik na Korzici, nakon što je obavljao funkciju glavnoga tajnika Ministarstva mornarice u Napulju.

Jolyjev otac, državni savjetnik za Juru, pod Louisom-Philippeom, uzeo je za ženu Talijanku Florentinu Corbara. Nestašan mladić, Maurice Joly je pobjegao iz pet različitih gimnazija. Konačno stiže u Pariz radi završetka školovanja. Zaposlio se kao špediter u državnom ministarstvu gdje je proveo sedam godina. No, njegova primanja nisu dovoljna za plaćanje troškova diplome prava, te je za raspusta radio i kao nadzornik u Višoj trgovačkoj školi. Godine 1859. upisuje se u pariš ku Advokatsku komoru. Na savjet prijatelja i zemljaka (a kasnije i političkog protivnika, među mnoštvom drugih) Julesa Grevyja, budućeg prvog predsjednika III. Republike (1879.) objavljuje *Ilustrirani porotni sud,* seriju portreta najglasovitijih pariških advokata, neke i veoma zajedljive. Sabrani u jednu knjigu, bit će štampani pod naslovom *Pariška advokatska komora, političke i književne studije.*

Joly je posjedovao smrtonosnu dozu političke strasti koja će ga na koncu i uništiti. Pokušao je isprva napasti Carstvo u maloj brošuri od 32 stranice pod naslovom *Cezar,* u kojoj je Napoleon III. opisan u veoma oštrim i prepoznatljivim izrazima. Zatim je u Bruxellesu, anonimno, objavio svoje najpoznatije djelo *Dijalog u paklu između Machiavellija i Montesquieua.* Krijumčari su prenosili primjerke te knjige u Francusku ispod sijena u taljigama, ali je policija — koja među tim svijetom uvijek ima svoje "poslovne" pipke — brzo ušla u trag. Pedesetak istodobno izvršenih premetačina omogućilo je zapljenu većeg dijela tiraža kao i identifikaciju autora tog "subverzivnog" pamfleta. Maurice Joly je uhapšen i utamničen u zatvoru Sainte-Pelagie, gdje boravi ukupno dvije godine: šest mjeseci istražnog pritvora, tri mjeseca čekanja — nakon izricanja presude, u travnju 1865. — odgovora na molbu za pomilovanjem i petnaest mjeseci zatvora. U zatvoru Sainte-Pelagie Joly upoznaje, između ostalih, i Charlesa Longueta i Augustea Vermorela, buduće prvake Komune (prvi blanquističke, drugi proudhonovske filijacije). Oslobođen u svibnju 1867., vrlo brzo primjećuje da u očima imućne buržoazije staž u zatvoru, makar i zbog kritike Carstva, nije najbolja preporuka za advokatsku karijeru. "O Fortuno! Nezahvalna Fortuno koja nagrađuješ samo ulizice!" To njegovo gorko zapažanje doći će do izražaja u novom, isto tako anonimno objavljenom, djelu *Istraživanja o umijeću*

postizanja uspjeha, koje je objavljeno 1868. S ironijom proučava i predstavlja kao pravila ponašanja različite postupke koje ljudi poduzimaju da bi uspjeli u politici, poslovima *(businessu,* reklo bi se danas), u novinarstvu ili književnosti. Knjiga se danas čita s istim uživanjem kao i kad je objavljena i uvelike objašnjava zašto je Maurice Joly, unatoč neospornom talentu, stekao odveć veliki broj neprijatelja, e da bi sam mogao postići uspjeh. Bio je jedan od mladih zanesenjaka koji je pod Carstvom sanjao o Republici, ali je — kao i njegov mlađi suvremenik Maupassant (koji će, kao i Joly, objavljivati u dnevniku *Le Galois*) — mogao reći: "Kako je lijepa bila Republika pod Carstvom!"

Joly je imao raskošan talenat za stjecanje neprijatelja, čak i među istomišljenicima. Prema "pontifeksima", korifejima različitih struja i "škola" odbijao je ono divljenje koje su oni zahtijevali od svojih pristaša. Nije bilo dovoljno da "velikani od pera, slavni advokati" i drugi budu protiv Carstva pa da im samim tim Joly prizna genijalnost. Tako je i o "velikom" Victoru Hugou (pod nadimkom Polastron) ostavio u *Istraživanjima o umijeću postizanja uspjeha* nezaboravan portret koji dobro ilustrira kakve je sve neprijatelje Joly sticao na svom životnome putu:

"Veliki bi Polastron, da je ostao u svojoj domovini, platio danak starosti. Njegov instinkt, ako ne i njegov ponos, to mu je govorio... Njegove metafore i antiteze ne bi sličile ni na što drugo osim na zaglušnu buku, na riznice lažnih dragulja. Ali Polastron je, iz grižnje savjesti, odmaglio na drugu obalu, preko La Manchea, preko puta svoje domovine i tu si je izgradio kartonsko postolje. Nije se udostojio iskrcati, ali su se njegove knjige zato iskrcale umjesto njega. Prometej u tristo tisuća primjeraka... evropsko se tržište otvara njegovim, u vrećama krijumčarenim djelima...

Od jezika je napravio kuhinju u kojoj nailazimo na fiziku, kemiju, skolastiku, algebru, genezu, astrologiju, grčki, latinski, i nijednu francusku riječ. Ali ove bezimene popare proizvode veliki dojam na publiku... Divljenje je toliko uobičajeno u njegovu slučaju da ga satiru pohvalama, da pukneš od smijeha. Polastron, gord, nastavlja svoju karijeru. Umrijet će s uvjerenjem da je upoznao svekoliku ljudsku misao. Istina ne dopire do Polastrona, jer dopire li istina do kraljeva?" *(Recherches sur..., Editions Allia,* Paris 1992., str. 234-35.)

Zatvorska je kazna donijela Jolyju još i zavjeru šutnje, zabranu

objavljivanja završenih rukopisa, između ostalih i ogleda o revolucijama u Francuskoj, jedne autobiografije, *Le Nouvel Oberman,* jedne petočinke, *Les existences problematiques...* Uz financijsku pomoć poznatih advokata, Julesa Favrea, Aragoa... osnovao je pravni list *Le Palais* da bi "prenio polemiku na teren prava". U međuvremenu pokušao se kandidirati za zastupnika u rodnom departmanu Jura, ali je naišao na ravnodušnost, ako ne i na neprijateljstvo Grevyja, te odustaje od kampanje.

Poslije pada Carstva — uslišenja njegovih žarkih molitvi — i proglašenja Republike, Joly je veoma brzo razočaran. Htio je da kao izaslanik vlade bude poslan u Juru radi organiziranja pokreta otpora. Ponovo je došao u sukob s "jurskom sfingom", s Grevyjem, a čelni ljudi nove vlade (Vlada od 4. rujna), Jules Ferry i Leon Gambetta, ne ulijevaju mu povjerenje. Joly je u Carstvu vidio uzrok nesposobnosti tih "po jeftinoj cijeni stečenih slava", koje je propast imperijalnoga režima dovela na čelo okupirane Francuske.

"Jesam li se prevario? Porazi našega oružja, poraz Francuske pred Njemačkom, pokazali su najuvjerenijim rodoljubima da se zemlja, kad boluje od moralne gangrene koja traje već dvadeset godina, ne može obnoviti u dva mjeseca." (Cit. prema Henri Rollin, *op. cit.* str. 295.)

Maurice Joly je u brojnoj "protokolarnoj" literaturi često predstavljen kao "jedan od vođa Komune" — što će ponavljati, nakon monsinjora Ernesta Jouinea i njegovih učenika, još i Alfred Rosenberg i njegovi ovodobni potomci. U stvari, Joly — zgađen mlitavošću velikog dijela buržoazije pred slabošću vlade advokata koji su na brzinu htjeli dati privid ljudi od akcije — jedino je za trajanja Komune dao dokaza svoga patriotizma.

Joly se početkom listopada 1870. — uz zvižduke publike, kako bilježe svjedoci — suprotstavio uvođenju Revolucionarne komune. "Znajte, revolucionarna komuna se ne proglašava putem glasanja, ona se rađa sama, iz događaja, rađa se spontano, spram i protiv svega, kao Komuna 1792."

No, događaji se ubrzavaju: nastupa "strašna godina" (V. Hugo) — od srpnja 1870. do svibnja 1871. — i njemačke armije opkoljavaju Pariz. Nakon poraza kod Sedana, Parizom kolaju glasine o kapitulaciji u Metzu i izdaji zapovjednika, generala Bazainea. U Parizu je 31.

listopada izbila pobuna. "Nema primirja! Živjela Republika! Otpor sve do smrti!" Dijelovi Nacionalne garde pridružuju se pobunjenicima. Jolyjeva uloga u tim događajima, daleko od uloge "jednog od šefova Komune", sastoji se u tome što je bio član jednog od prvih izaslanstava manifestanata. U memoarima *(Les souvenirs du 4. septembre,* Paris, 1874.) koje je objavio Jules Simon, jedan od prvaka Vlade od 4. rujna ili Vlade Nacionalne obrane možemo pročitati i sljedeći ulomak u kojem je opisana stvarna uloga koju je tog prvoga dana pobune — 31. listopada 1870. — odigrao Maurice Joly:

"Dopustili smo izaslanstvima da se popnu do nas, jedno za drugim. Njihov govor, ponajprije ljubazan i dobrohotan, postupno je zadobivao sve naglašenije zapovjednički ton. Oko jedan i pol poslijepodne, rečeno mi je da je gospodin Maurice Joly u svečanoj sali, s jednim izaslanstvom... Otišli smo tamo. Maurice Joly je počeo govoriti o Bourgetu, koji je bio napušten, tvrdio je, zahvaljujući izdaji. Budući da je u tom trenutku u salu ušao Jules Favre, Maurice Joly se okrenuo k njemu i oštrim riječima mu spočitnuo zbog njegovih planova o primirju, planova koji su u njegovim mislima značili kapitulaciju. — 'Vi niste izdajnici, znam to', rekao je, dok je masa oko njega vikala:

'Jesu, jesu!' 'Ne, vi niste izdajnici, ali ste nedorasli situaciji. S vašim taktikama dobivanja na vremenu, vi gubite sve. Narod vas ne smjenjuje (brojni glasovi: 'Smjenjujemo! Da! Hoćemo komunu!'), ali zahtijeva uključenje odvažnih pojedinaca u vladu.'" (Jules Simon, *op. cit.* str. 324-25.)

Na suđenju pred Ratnim vijećem, 9. ožujka 1871. —Joly je oslobođen svake optužbe, a osvajanje Gradske vijećnice — jedinu epizodu u kojoj je viđen i u kojoj je sudjelovao — objašnjava na sudu kao posljedicu kapitulacije u Metzu.

Za razliku od osude na zatvorsku kaznu 1865., sada su Jolyju otvorena vrata pariških redakcija, pa tako i stupci dnevnika *La Liberte,* u kojem objavljuje članke od kojih su neki i danas od velikog interesa, oni na primjer od 6. i 15. studenoga 1872. o odnosu Francuske spram njemačkog i talijanskog ujedinjenja, u kojima dokazuje kobnu vanjskopolitičku grešku koju je počinio Napoleon III. kad je "u bici kod Sadowe omogućio poraz Austrije" — ili onaj od 29. listopada iste godine, s rječitim i toliko suvremenim naslovom koji nas podsjeća na ovodobnu diplomaciju uzmicanja "bez granica" — *Humanitarne*

demokracije.

U autobiografiji koju je napisao — po nalogu istražnoga suca — za vrijeme tog drugog, kratkotrajnog pritvora, Joly izjavljuje da odbacuje "jasno, otvoreno, i bez okolišanja, komunizam", ali da se smatra "reformatorskim revolucionarom", jer je Francuskoj "potrebno najmanje 50 godina kontinuirana napora da bi se preobrazila".

Samo četiri mjeseca nakon što je napisao ove retke, kapitulacija samog Pariza izazvala je 18. ožujka novu, još veću pobunu. Ovoga je puta proglašena Komuna čiji su se šefovi, koristeći narodno nezadovoljstvo, uputili u krvavu pustolovinu. Još dok se Komuna nije pretvorila u neuspio pokušaj društvene revolucije, početkom travnja, nailazimo ponovo na trag Mauricea Jolyja. Članovi gradske komisije Prvog pariškog arondismana podnijeli su ostavku. Imenovana je, u očekivanju novih izbora, sedmočlana privremena komisija. Jedan od njenih članova bio je i Maurice Joly. Na izborima, vjerojatno, Joly nije pobijedio, jer za građanskoga rata koji slijedi nema nikakvih tragova o njegovoj političkoj aktivnosti. Jedno je sigurno, vlada u Versaillesu — koja nije praštala nikome, pa ni zbog najmanjeg sudjelovanja u Komuni — nije pokrenula nikakav proces protiv "jednog od šefova Komune", Jolyja.

Mir koji je uslijedio, nakon primirja u svibnju 1871. i "krvavog tjedna" — od 21. do 28. svibnja — kad su versailleske trupe u krvi ugušile Komunu (20.000 ubijenih, 40.000 uhapšenih i 7.500 komunara deportiranih na Novu Kaledoniju) za Jolyja je bio dvojakim mučenjem. Ne samo što je vidio domovinu poniženu i teritorijalno osakaćenu — gubitak Alzasa, dijela Lorraine s Metzom — već su i oni čiju je "grandilokventnu inerciju" osuđivao, preuzeli vodeću riječ u zemlji. Poslije nekoliko godina represije, polako se dižu republikanci i početkom listopada 1877. Francuska je u predizbornoj groznici. To je prilika koju Joly neće propustiti. Izbori za novi sastav raspuštenog parlamenta su zakazani za 14. listopada. Gambetta i njegovi ulažu mnoge napore da dobiju ne samo većinu sjedišta, već i da smijene novog predsjednika republike, maršala Mac-Mahona, koji je izabran nakon smrti A. Thiersa. Kao protukandidata predlažu Julesa Grevyja — bivšeg predsjednika Nacionalne skupštine i Jolyjeva staroga znanca, čovjeka koji mu je "stalno ometao političku karijeru", i koji mu je "nanio svako zlo koje jedan čovjek može učiniti drugome, ne

ubijajući ga". Grevy se predstavio upravo u pariškome arondismanu u kojem je živio Joly. U proglasu koji je razljutio cijelu "oportunističku štampu" i Gambettin klan, Joly je maestralno portretirao Grevyja:

"Bez riječi punih 18 godina imperijalnog režima, Grevy je izašao iz svog dubokog mira tek 1868. samo zato da bi se prihvatio kandidature u Juri i položio zakletvu na vjernost Carstvu... Dolazi 4. rujna. On žuri da pobjegne iz Pariza i da se, prije dolaska Prusa, skloni u Juru.

Čim je vidio da se javno mnijenje okreće od vlade i da se izjašnjava protiv rata do istrebljenja, vidimo ga u Bordeauxu u redovima svojih deklariranih dojučerašnjih neprijatelja...

Thiers nam je obećao konzervativnu republiku u osnovi, parlamentarnu republiku u formi. Nije nam obećao diktaturu čiji bi nominalni šef bio Grevy, a stvarni Gambetta. Mi ne želimo tu komediju koja bi mogla postati krvavom dramom."

Joly je izazvao veliku pomutnju i bijes u redovima oportunista (bilo je to vrijeme kad se barem još imalo hrabrosti nazvati se pravim imenom). Sva velika štampa toga vremena — *Le Temps, Le Dix-neuvieme siecle, La Republique Franfaise...* otvaraju paljbu na Jolyja — uz kojeg staje jedino *Le Figaro* — novine "svodništva i jezuitizma" — reći će oportunisti s Gambettine palube.

Joly ovaj put trijumfira. Gambettin manevar protiv MacMahona je propao, a sam Joly pokreće sudski proces protiv deset vodećih francuskih dnevnika i brani sam sebe. Njegova je obrana, kao i govori branitelja tuženih, objavljena u Bruxellesu 1878. pod naslovom: *Afera oko nezavisnog komiteta: Gospodin Maurice Joly, autor "Dijaloga u paklu..." protiv oportunističke štampe; tužba protiv deset dnevnika zbog odbijanja objavljivanja odgovora na uvrede i laži; zanimljivi detalji o gospodi Grevyju, Gambetti i drugima.*

Bila je to manje vlastita obrana, a više optužnica protiv Gambette i njegovih prijatelja.

"Nisam se bojao Carstva koje je vama stavilo brnjicu na usta dok je bilo na snazi, i sada ste mi smiješni kad ga oponašate u onome što je u njemu bilo najgore." U jednom trenutku sudac je htio oduzeti riječ Jolyju. Uslijedio je oštar odgovor: "Gospodine predsjedniče, već petnaest godina obavljam advokatski poziv u veoma teškim uvjetima, i uvjeren sam da znam granicu svoga prava te da je nisam prekoračio. Pod Carstvom sam bio proganjan zbog podsticanja na mržnju i prezira

prema vladi, zbog uvreda nanijetih osobi Cara, ali Cezarovi suci su mi dopustili da govorim. Tražim od sudaca Republike da mi dadnu istu slobodu koju sam uživao pod Carstvom."

Joly je dobio svoj proces, ali taj njegov prvi životni uspjeh, barem pred očima javnosti, nije mogao nadoknaditi sve one udarce sudbine, siromaštvo i prezir koji je morao trpjeti cijeloga života. Samo nekoliko mjeseci kasnije, 17. srpnja 1878. godine, kućepaziteljica na adresi 5, *Quai Voltaire,* gdje živi Joly, zabrinuta zbog toga što ga već dva dana nije vidjela, obavijestila je obližnji komesarijat. Provalivši u stan, policija je našla autora *Dijaloga u paklu...* u fotelji, nagnute glave, spuštenih ruku, dok se revolver nalazio na podu između nogu. Pred njim, na radnome stolu, pored pisama majci, sestri, bratu, prijatelju i dvama članovima Advokatske komore, otvorena knjiga: *Gladni (Les Affames)* koju je objavio dvije godine ranije.

Siromašan, oslabljen, iscrpljen bolešću, Joly je skratio sebi muke i napustio borbu. Njegovi porazi samo su još više naglasili "eksplozije" njegove naglosti. "Zaslužio je bolju sudbinu. Bio je više od dobrog pisca: imao je izuzetno tanani predosjećaj onih sila koje će, razularivši se poslije njegove smrti, izazvati političke kataklizme našega stoljeća" — kaže N. Cohn.

Možda su u njegovu uhu odzvanjale tih zadnjih trenutaka pred samoubistvo, riječi Cleryja, advokata "oportunističke štampe": — "Neumoljivi poraz ga je pratio u stopu, kao kazna za njegovu gordost"? No, odgovor je može biti već sadržan u knjizi koja je, otvorena, stajala na njegovu radnom stolu: "Stalni neuspjeh vodi u klonulost duha i potištenost; nastupa trenutak kad čovjek nije sposoban ni za što, kad sposobnosti zataje, kad se volja povlači. Pa ipak treba živjeti, a život je problem koji, na duži rok, vodi ili u zločin ili u samoubistvo." Ili u revoluciju — dometnuo bi Joly iz ogleda o revolucijama. Jer, "dok očaj tjera nepismena čovjeka da krade ili ubija, obrazovani se sveti društvu na još strašniji način: pravi revolucije".

Takav je bio život autora *Dijaloga* koji će inspirirati krivotvoritelje iz carstvujuče ruske tajne policije *Ohrane* — te preteče *Čeke* i ostale konspirativne rodbine — pri sastavljanju, bolje reći krpljenju *Protokola.* U kojoj je mjeri plagijat besraman vidi se golim okom, uspoređivanjem teksta Jolyjeva djela s tekstom *Protokola...* I Henri Rollin (1939.) i Norman Cohn (1966.) i drugi (vidi dvotomni zbornik *Les Protocoles*

des Sages de Sion, ured. Pierre-Andre Taguieff, *Berg International Editeurs,* Paris, 1992.) ustvrdili su da se više od dvije trećine teksta *Protokola* zasniva na unakaženom Jolyjevu originalu, da u 9 poglavlja posuđenice predstavljaju više od polovice, pokadšto i tri četvrtine sadržaja, te da je u VII. protokolu tekst u cijelosti prenesen iz *Dijaloga u paklu...*

Ne treba dakako ni naglašavati da bezimeni autori *Protokola* koriste isključivo onaj dio Jolyjeve knjige u kojem riječ ima Machiavelli... koriste dakle neki svoj *Monolog u paklu...* Koliko je proziran plagijat možemo vidjeti i po ovom detalju: Joly u VI. dijalogu navodi biblijski tekst, ali u latinskom prijevodu — *Per me reges regnant* (Po meni kraljevi kraljuju — *Mudre izreke,* 8^{15}) što sastavljač *Protokola* ostavlja neizmijenjenim, kako je i u Jolyjevu originalu. Neobično za tekst koji je pripisan starješinama Svjetskog izraelitskog saveza i koji bi, govoreći hebrejski po "protokolarnoj" hipotezi, trebali koristiti hebrejski original — *bi Melachim yimlachou* (Vid. Taguieff, *op. cit.,* II., str. 34).

Gravesovo otkriće *plagijata* bila je samo nova prilika da se pokaže nepokolebljiva vjera u autentičnost *Protokola,* unatoč svakoj istini! Trebalo je objasniti nepobitne sličnosti između dva teksta. Pristaše "autentičnosti" — koje ništa na ovom, ali očito ni na Jolyjevu onom, svijetu ne može pokolebati, počeli su se sklanjati sve nevjerojatnijim i sve luckastijim objašnjenjima.

Jedan od prvih bio je Ernest Jouin, agilni propagator *Protokola* u Francuskoj, koji je Jolyju pripisao članstvo u masoneriji, čak "revolucionarnoj i antiklerikalnoj" masoneriji i okrenuo cijeli problem na glavu — Joly je plagirao *Protokole!* Ova strogo pogrešna hipoteza naišla je na veliki odjek s one strane Rajne, gdje je sve to začinjeno još "otkrićem" da je Maurice Joly pseudonim jednog Židova (Moises Joel)!

Alfred Rosenberg će u *Die Protokolle der Weisen von Zion und diejiidische Weltpolitik* (1923.) napisati sljedeće: "Mnogo se puta — ali bez uspjeha — pokušalo pokazati da su *Protokoli* lažni. Tako je bilo i s tvrdnjom koja je došla iz pariškoga geta po kojoj su ruski antisemiti plagirali *Dijalog u paklu između Machiavellija i Montesquieua* koji je Joly objavio 1871. Ali pokazalo se da je taj Joly bio Hebrej (Moises Joel) i da je bio jedan od šefova Komune".

Niti je Joly bio Židov (dostatno je bilo zaviriti u knjige krštenih), niti su *Dijalozi* bili objavljeni 1871. niti je Joly bio jedan od šefova Komune niti... Ali uzmimo da je ideolog III. Reicha u pravu: Joly je bio Židov, mason, revolucionar, antiklerik... ali priroda njegove knjige ostaje ista. To je kritika "machiavellističke" vladavine Napoleona III., od njegova stupanja na vlast (1848.) pa do neslavnog pada na tragu poraza u ratu s Pruskom (1870.) i izgnanstva u Engleskoj, gdje i umire 1873.

Pariški sud koji je 25. travnja 1865. osudio Jolyja, nije se u tom pogledu varao kao kamerad A. Rosenberg:

"Uzimajući u obzir da u razgovoru između Machiavellija i Montesquieua, autor počinje tako što suprotstavlja političke principe iznesene u spisima ove dvojice slavnih ljudi, da nastoji izgraditi opću tezu po kojoj se taj grozni despotizam što ga Machiavelli izlaže u svom *Vladaru* nametnuo, putem lukavstva i kažnjivih postupaka, modernim društvima...

— da ovo djelo nije apstraktna i spekulativna kritika niti politička rasprava dobronamjerna čovjeka;

— da autor imputira francuskoj vladi da je uz pomoć sramnih postupaka, zaobilaznim putevima i perfidnim kombinacijama, iskvarila javni duh, karakter nacije i običaje... Na kraju što je, kako sam autor to kaže na pretposljednjoj stranici svoje knjige, uspostavila 'taj sklop čudovišnih stvari pred kojima duh uzmiče kao prestrašen, to djelo koje je samo pakao mogao ostvariti';

— zbog svega toga, Maurice Joly, počinivši delikt podsticanja na mržnju i prezir prema vladi, osuđuje se na petnaest mjeseci zatvora, tri stotine franaka globe i na konfiskaciju svih primjeraka *Dijaloga u paklu."* (Rollin, *op. cit.,* str. 282)

Teoretici Jolyjeve uloge u svjetsko-planetarnoj-židovsko-komunarsko-masonskoj zavjeri i branitelji "autentičnosti" *Protokola* prelaze šutke preko jedne bitne činjenice — a to je *Epilog,* koji je Joly počeo objavljivati uoči plebiscita od 8. svibnja 1870. godine, u dnevniku *Le Galois,* kao dodatak *Dijalozima.* Prvi od sedam dijaloga iz *Epiloga* pojavio se 30. travnja pod naslovom "Machiavellijev arsenal". Istoga dana, u Parizu se pročulo da je otkrivena zavjera protiv cara, čim je policija optužila Internacionalu da je umiješana u nju. *Le Galois* odbija dalje objavljivati *Epilog* uz sljedeće objašnjenje:

"...Uslijed glasina koje kolaju o političkom komplotu i atentatu na

Napoleona III., prisiljeni smo zauzeti krajnje odmjeren i rezerviran stav te smo odlučili prekinuti objavljivanje *Dijaloga u paklu."*

Joly je tužio sudu *Le Galois* zbog neobjavljivanja šest preostalih dijaloga iz *Epiloga* — spor koji će Joly dobiti tek po padu Carstva. No, manje obazriv i manje rezerviran, dnevnik *La Cloche* objavljuje preostale dijaloge u brojevima od 2. do 10. svibnja. Henri Rollin tim povodom piše: "Joly je bio od onih bića na kojima je sudbina iskalila svoj bijes. Računao je objaviti novo izdanje svojih *Dijaloga u paklu,* proširenо *Epilogom.* Nisu prošla ni četiri mjeseca, a Carstvo je oboreno, Francuska okupirana, i proglašena je nova Republika. *Epilozi* su ostali zaboravljeni u kolekcijama dnevnika *Le Galois* i *La Cloche,* a da nikome nije palo na pamet da ih ponovo pročita, čak ni autoru *Protokola'." (Epilozi* su prvi put štampani, zajedno s *Dijalozima,* tek 1992. godine, u Parizu, izd. *Allia.)*

Čitatelj *Dijaloga u paklu,* koji ima bar osnovna znanja o bitnim događajima francuske povijesti druge polovice XIX. stoljeća, lako će u Jolyjevu tekstu prepoznati aluzije na konkretne događaje i političke osobe za vladavine Napoleona III., a ne nikakav predložak "židovsko-masonske zavjere".

Na tragu *državnoga prevrata,* novi je režim pristupio *ustavnoj reformi* i u *pozivu narodu* (2. prosinca 1851.) sadržane su sve osnovne crte politike princa-predsjednika Louisa-Napoleona: *prijenos izvršne vlasti, u trajanju od deset godina, na nositelja najviše vlasti, izbor zakonodavnog tijela na općim tajnim izborima, osnutak drugog doma 'sastavljen od svih slavnih imena u zemlji, ponderirajuće vlasti, čuvara temeljnog pakta i svih javnih sloboda'. Plebiscit* koji je organiziran 22. *prosinca* daje princu-predsjedniku 'ovlasti neophodne za donošenje ustava'. Tu smo na samom izvoru bonapartističkog uređenja, tog "demokratskog cezarizma" u kojem vođa i narod razgovaraju izravno, preko glava svih posrednika i predstavničkih ustanova, koji je Joly tako dobro analizirao.

Ustavom što ga je Louis-Napoleon objavio 15. siječnja 1852. uspostavlja se režim dovoljno autoritaran da njegovo pretvaranje u carstvo ne niječe ustavne odredbe; posebnim *senatus consultumom* (od studenog 1852.) uvodi se carski naslov za Louisa-Napoleona, koji se tada proglašava Napoleonom III. *Drugim plebiscitom, organiziranim tog simboličnog dana: 2. prosinca (!) 1852.,* golemom većinom

glasova narod daje podršku restauraciji. Ustavne promjene idu u smjeru najvećeg mogućeg jačanja izvršne vlasti. Suveren ima potpuni nadzor nad diplomacijom, državnim aparatom i zakonima, *u njegovim je rukama zakonodavna inicijativa, osniva Državno vijeće čije članove imenuje sam. Ministri su odgovorni samo njemu, a ne Zakonodavnom tijelu.*

Politički život u Francuskoj sveden je tako na sliku koju crta sam Joly (svi kurzivi koje smo naveli u ovom ulomku, kao i dalje, samo su termini koje upotrebljava Joly u *Dijalozima). Političke su slobode suspendirane,* a novi režim krajnje brižljivo i na surov način upotrebljava 'represivni arsenal' iz prethodnih režima. *Odmah po izvršenju državnog prevrata pristupa se masovnim deportacijama* — u Alžir ili Gvajanu — *na temelju obične administrativne odluke, osoba za koje se sumnja da pripadaju tajnim društvima ili su prijetnja javnome redu; sloboda okupljanja je suspendirana, klubovi raspušteni, političke formacije raspršene, politički sastanci zabranjeni ili pod strogim policijskim nadzorom.*

Zakonom o štampi ovaj se društveni rad pretvara u čisto policijsku nadležnost. Svaki direktor dnevnog lista mora dobiti prethodno *odobrenje i uplatiti veliku kauciju* (15 do 50 tisuća franaka) kao i *pravo na žig* — u iznosu od 6 centima po štampanom primjerku. I to nije sve: štampa je izložena dvjema posebnim vrstama sankcija:

— *kazne: jedna kazna povlači za sobom* udaljavanje s funkcije glavnog urednika u trajanju od dvije godine; *dvije kazne u manje od dvije godine povlače za sobom zatvaranje novina.*

— *upozorenja: od strane prefekta ili ministarstva unutarnjih poslova: dva upozorenja znače suspenziju lista u trajanju od dva mjeseca, tri upozorenja povlače za sobom gašenje lista.*

Izborni je život pod stalnim i izravnim policijskim nadzorom. Uvodi se praksa (cirkularom od 11. veljače 1852.) *službenih ili vladinih kandidatura* — odnosi se na kandidate koji jedini imaju pravo koristiti budžetska sredstva za financiranje vlastite kampanje, plaćene plakate i pomoć od strane gradskih ili općinskih vlasti.

Sama careva osoba je veoma zagonetna: voli vlast radi vlasti, ne mari za političke principe, nije pretjerano ni inteligentan ni obrazovan, te zazire od ljudi od duha. No, istodobno, zanima se za tehnički i privredni napredak, i iskreno želi pomoći ubogima (kao bivši

carbonaro, Napoleon III. je napisao jedan ogled o iskorjenjivanju siromaštva!) i *rado uzima savjete od predstavnika različitih škola mišljenja.* "Tko ste vi, g. predsjedniče?" — piše 1849. Pierre Joseph Proudhon iz pariškog zatvora Ste. Pelagie — "Recite: jeste li muško, žensko, hermafrodit, zvijer ili riba?" Otud "mixtum compositum" njegove politike, mješavina različitih sastojaka u promjenjivim omjerima: volja da se dopadne ultramontanistima, napor da privuče k sebi ugledne orleaniste i saint-simonovska briga za industrijskom organizacijom i privrednim razvitkom. Njegov prefekt za okrug Seine (od 1853. do 1870.), barun Haussmann, koristi takvu opću klimu i nameće plan *velikih urbanističkih radova* u Parizu (uz isto toliko eksproprijacija terena) i otvaraju se prostrani bulevari i avenije duž kojih se grade raskošne stambene zgrade za buržujske klase. *Siromašni gradski slojevi odlaze u predgrada* u kojima se za njih grade *naselja s nižom stanarinom.* Itd.

Ovo nije bio sažetak Jolyjevih *Dijaloga* već prikaz osnovnih crta režima Napoleona III. nabačen za ovu priliku na temelju udžbenika za studente suvremene povijesti *Sveučilišta Pariz I.* (Sorbonne): *La France du XIX siecle (Hachette*, Paris, 1995.) autora Pierrea Albertinija i *Histoire de France (Hachette*, Paris, 1995.) Daniela Rivierea. Svaka sličnost s Jolyjevim *Dijalozima* uopće nije slučajna!

U najnovijem hrvatskom izdanju *Protokola (Croatiaprojekt,* Zagreb, 1996.) stanoviti *Doktor* Franjo Letić — u svojstvu nakladnika i pisca predgovora — na nekoliko stranica nanizao je ogrlicu blistavih gluposti što su inače tipične za takvu vrstu protokolarnih doktora. Osvrnut ćemo se samo na one dijelove tog "bespuća zlosilja" u kojima ovaj klonirani hrvatski Rosenbergović izvoljeva govoriti o Jolyju.

Tako u *Riječi nakladnika* (str. 6.) stoji: "Nilus je imao dobre veze sa sličnim pokretima u Francuskoj, a kako se kasnije otkrilo i sa Mauriceom Jolijem, autorom kompilacije nazvane 'Dijalog u paklu između Machiavellija i Montesquieua...', koja se kasnije utvrdila kao jedan od 'izvora' 'Protokola'.

Ako ostavimo ovu čarobnu igru navodnika, prekrštenje Jolyja u Jolija (!), pripisanu mu kompilaciju (pa tko tu i koga pljačka?), anonimna *otkrića i utvrđivanja* — naš hrvatski doktor dužan je objasniti kako je to Nilus imao dobre veze sa Jolyjem kad je ruski nakladnik *Protokola* imao nepunih petnaest (!) godina kada se Joly ubio. U svom

pak predgovoru — pod naslovom *Politička tehnika Zavjere,* na str. 22. — nailazimo na sljedeći "biser":

"Peto, kasnije komparativne analize su pokazale da su 'Protokoli', između ostalog, opširni izvodi iz knjige Mauricea Jolija (opet Joli!): *'Dialogue in Hell between Machiavelly and Montesquieu, or Machiavelli's Policy in the 19th Century by a Contemporary',* objavljene u Bruxellesu 1864. godine (dakle, 33 godine prije održavanja Židovskog kongresa u Baselu — op. F.C.P.), uperene protiv Napoleona III. (neka vrsta satire). Knjiga je zaplijenjena na belgijsko-francuskoj granici, a njeno rasparčavanje u Francuskoj trajno zabranjeno od francuske policije. Zbog te je knjige Joly osuđen na 15 godina zatvora. Joly je inače bio osnivač đavolskih loža i drugih okultnih društava i bio je povezan s utemeljiteljem cionizma austrijskim novinarom Theodorom Herzlom (13., str. 132)." Pod rednim brojem 13. — u *Spisku literature* — nalazimo: "Zamoisky, Lolli: *Behind the facade of the Masonic Temple,* Progress Publishers, Moscow, 1989."!

Naš doktor se vratio dakle u Moskvu, na mjesto zločina — ali ne u carstvujuču Moskvu, već onu u znaku perestrojke. I tamo je u toj knjizi štampanoj na engleskom otkrio da je Joly pisao svoju knjigu na engleskom(!), da je osuđen na petnaest godina(!) zatvora — kao da je Joly bio u Gulagu — a ne na petnaest mjeseci, da je bio osnivač đavolskih loža i povezan s utemeljiteljem cionizma, austrijskim novinarom Theodorom Herzlom. Kao što naš doktor ne zna tko je Joly — što znači naslov njegova djela navoditi na engleskom jeziku!?! — isto tako ne zna ni osnovne podatke iz života T. Herzla.

U svakoj enciklopediji — izbacimo *Hebraicu* kao "nepouzdanu" — naići ćemo na podatak da je Herzl rođen 2. svibnja 1860. u Budimpešti, i da je umro 3. srpnja 1904. u Edlachu (Austrija), a da je s obitelji napustio Budimpeštu i otputovao u Beč 1878. U Pariz je Herzl doputovao prvi put 1891. kao dopisnik vodećeg bečkoga lista *Neue Freie Pressel* Joly je bio već punih trinaest godina lakše mrtav!

Nakon što je novinar *Timesa* (istog onog koji je godinu dana ranije rastrubio o *Protokolima*) Graves otkrio plagijat Jolyjeve knjige i nakon nepobitnih dokaza koje su u spomenutim djelima iznijeli Henri Rollin i Norman Cohn (dodajmo, i Danilo Kiš u *Enciklopediji mrtvih*: priča *Knjiga kraljeva i budala* u kojoj iza književnog postupka stoji stroga historiografska analiza i dokumentarnost), ne preostaje nam ništa

drugo no čitav spor predati u ruke dobre književnosti.

Anatole France u *Otoku Pingvina* — ulomak o "aferi s 80 tisuća bala sijena" (Afera Dreyfus) — opisuje tu "policijsku viziju" društva. Greatauk, ministar Pingvinije, razgovara s generalom Pantherom o sudbenoj akciji protiv Židova Pyrata (kapetan Dreyfus), koji je optužen za veleizdaju, i pokušava ublažiti generalovu revnost i žarku želju da nagomila što više kompromitirajućih dokaza. Pita ga da li medu sakupljenim dokazima ima i nekih lažnih. Nakon što je Panther priznao da ima "nekih prilagođenih, nategnutih dokaza", Greatauk izgovara sljedeću rečenicu: "Ti su pravi. Jer lažni dokazi vrijede više od istinitih. Oni su stvoreni upravo radi parnice, po narudžbi i mjeri, te su, na kraju, kao takvi točni i valjani. Oni su poželjniji i zato jer prenose duhove u idealni svijet i okreću ih od stvarnosti koja na ovom svijetu, žalibože, nije nikada bez primjesa. Ipak, Pantheru, ja bih još više volio kad ne bismo uopće imali dokaza"... Jer, ponavlja Greatauk dalje: "Najbolji od svih dokaza jest onaj kad uopće nemaš dokaza. To je jedini o kojem se ne raspravlja."

Frano Cetinić-Petris

Zabilješke

[←1]

Soderini, Piero di Tommaso (Firenca, 1452. - Rim, 1522.) — firentinski državnik. Nakon protjerivanja Piera di Lorenza de Medicija i Savonarolina mučeništva, izabran za doživotnog vladara. Uz pomoć Španjolaca Medici protjeruju Soderinija koji utočište nalazi u Dubrovniku. (Prev.)

[←2]

Montesquieu: O duhu zakona, knj. III, pogl. 9.

[←3]

Po istom zakonu, bilo po istom izvoru, bilo po istom principu. (Lat.)

[←4]

O duhu zakona, knj. XI., pogl. 6.

[←5]

Argument osnovan na izvodu koji još treba dokazati.

[←6]

Po meni karaljevi kraljuju. (Mudre izreke, 815)

[←7]

Montesquieu očito misli na Josepha de Maistrea, čije je ime uostalom, izrijekom spomenuto dalje u tekstu.

[←8]

O duhu zakona, knj. XXXI., pogl. 4.

[←9]

Machiavelli: Vladar, gl. XVII.

[←10]

O duhu zakona, knj. XIX., pogl. 5.

[←11]
Vladar, gl. VII.

[←12]
Vladar, gl. XIX., prijevod Ive Frangeša.

[←13]

Vladar, gl. VIII., prijevod Ive Frangeša.

[←14]

O duhu zakona, knj. XI., pogl. 3. Doslovce: "Činite što zakoni dopuštaju." (Ured.)

[←15]
Tako hoću, tako zapovijedam. (Lat.)

[←16]

O duhu zakona, knj. II., pogl. 2 i dalje.

[←17]

Machiavelli misli na Napoleona I. U pismu Cambaceresu (uz Bonapartu i Lebruna jedan od trojice konzula, zatim kancelar Carstva) pod čijim je vodstvom 1804. donesen Code civil — Napoleon doslovce kaže: "Volio bih kad bi se moglo odsjeći jezik advokatu koji se njime služi protiv vlade." (Prev.)

[←18]
O duhu zakona, knj. XXIV., pogl. 1. i dalje.

[←19]

O duhu zakona, knj. XXV., pogl. 12.

[←20]

Aluzija na ekspediciju generala Oudinota i zadržavanje francuskih postrojbi u Rimu godine 1849. (Prev.)

[←21]
O duhu zakona, knj. VI., pogl. 5.

[←22]

Soba bez prozora, ured za otvaranje pisama pod Ljudevitom XIV. (Prev.)

[←23]
O duhu zakona, knj. XIII., pogl. 10.

[←24]
Vladar, gl. XVI.

[←25] O duhu zakona, knj. X., pogl. 15.

[←26] Poznata rečenica iz predgovora knjizi O duhu zakona. (Ured.)

[←27]
O duhu zakona, knj. XXV., pogl. 2.

[←28]
Vladar, gl. IX.

[←29]

Lako je primijetiti kako ovdje Machiavelli protuslovi samom sebi, jer u pogl. 4. on izrijekom kaže: "Vladar koji drugoga čini moćnim, radi na vlastitom uništenju." (Ured.)

[←30]
Vladar, gl. IX.

[←31]
Vladar, gl. III.

[←32]
Benjamin Constant. (Ured.)

[←33] O duhu zakona, knj. XIX., pogl. 2.

[←34]

O duhu zakona, knj. XII., pogl. 27.

[←35] Montesquieu je bio barun od La Brede, markiz od Montesquieua.

[←36]

Riječ je, vjerojatno, o kontu od Montalemberta.

[←37]

Montesquieu je bio predsjednik jednog od domova parlamenta u Bordeauxu.

[←38]

Pozvan u Sirakuzu, iz koje ga je narod protjerao zbog pripisanih mu slavohlepnih zamisli, stanovnici su ga natjerali da se zakune u Cererinom hramu da neće ništa poduzimati protiv javne slobode. Uskoro, gazeći tu zakletvu koju je svečano položio, potkupljuje vojnike darovima, nastoji pridobiti naklonost svjetine, proglašava se njenim zaštitnikom, i, unatoč protivljenju plemstva koje ga pred narodom prokazuje kao njegova neprijatelja, daje se proglasiti zapovjednikom vojske. Iskoristivši sigurnost koja je vladala u republici, dao je zaklati u jednom mahu četiri tisuće lica, žrtvovanje kojih mu je izgledalo nužnim za osiguranje vlastite premoći. Svojim je plaćenicima odobrio pljačku koja je trajala dva dana i dvije noći. Trećega dana izjavljuje Sirakužanima da ga je veličina zla primorala na primjenu tako strašnog sredstva, ali da je njegov cilj obnova demokracije; na to baci svoj mač, pomiješa se s masom i ostavi, izazivajući zaprepaštenje, ubojice kojima je bio prepustio pljačkanje svojih žrtava. Ovi potonji, želeći se uvjeriti u svoju nekažnjivost i ocjenjujući da Agatoklo drugog cilja i nije imao nego da zgrabi krunu, požuriše da mu dodijele bezgraničnu suverenu vlast.

[←39]
Iz vlastite pobude, bez vanjskog utjecaja. (Lat.)

[←40]

Machiavelli ovdje govori o vojvodi Valentinu, zvanom Cesare Borgia, kojeg je Aleksandar VI. imao s kurtizanom Vanozzom.

[←41]

S barbarima barbarski. (Lat.)

[←42]

Mišlju i šutnjom, prešutnim pristajanjem. (Lat.)

[←43]

Kao bilježnik Dijaloga, mi bismo bili veoma polaskani ovom Machiavellijevom ocjenom kad on, u ovom trenutku, ne bi bio oličenje jednog toliko omražena lika. (Joly je i pisac knjige Recherche sur l'art de parvenir koja je bez imena autora štampana u Parizu 1868. — Prev.)

[←44]

Aluzija na ubistvo novinara Victora Noira, u siječnju 1870. od strane jednoga člana obitelji Bonaparte. (Prev.)

[←45]

Machiavelli vjerojatno želi govoriti o Adolpheu Thiersu.

[←46]
Machiavelli vjerojatno misli na George Sand.

[←47]
Charles Rene, vojvoda od Montalemberta.

[←48]

18. brumaire / 9. studenog 1799. — Napoleonov državni udar, raspuštanje Direktorija i osnivanje trojnog Konzulata u kojem on ima odlučujuću ulogu. (Prev.)